سوال: جلود خو مرفوع دی عطف دی پر ما چي مرفوع محلاً ؤ مفعول مالم يسم فاعله د يصهر ؤ، او د صهر ترجمه ولېدل ده، او سره دديې چي پوستکي خو نه ولېږي په اور سره بلکې ګونجلک کېږي كما يدل عليه التجربة؟

ځواب: بعض مفسرين وايي چي د جلود سره يحرق مقدر دی چي عطف پر يصهر دی، او په تفسير بحر العلوم کي وايي چي دا آيت له قبيلې څخه د علفتها تبنًا وماءً باردًا يعني اشربتها ماءً باردًا.

درويش وايي: و مآل هذا الى الجواب الاول، او بعض مفسرين وايي چي دې تاويلو ته ضرورت نسته، ولي چي احوال د اخيرت بل ډول دي عقل لار نه ورته لري.

سوال: او به چي پر سر ور توی کړي خو اول پر پوستکي تو يېږي وروسته به يې تاثير و باطن ته رسيږي، نو جلود يې ولي وروسته راوړه؟

ځواب: قيل لرعاية الفواصل، وقيل التاثير في الظاهر غنى عن البيان وانما ذكر اشارة الى تساويهما وقدم الباطل لانه المقصود الاهم.

وَلَهُمْ مَّقَامِعُ مِنْ حَدِيْدٍ ﴿٢١﴾

او دوږخيانو لره يعني ددوی د ټکولو لپاره مقامع سته.

پوه سه: چي مقامع جمع د مقمعة ده، هغه آلې ته د اوسپنې وايي چي بل شی سخت په ټکول کېږي چي په عربي يې جزر بولي او په فارسي يې ګرز بولي او په پښتو يې سندان يا مارتوږ بولي، په حديث کي د احمد، ابو يعلى، ابن ابى حاتم او حاكم له ابي سعيد الخدري رض څخه په روايت چي رسول الله ﷺ وويل که يوه مقمع د اسپنې پر مځکه کښېښول سي او انس او جن پر جمع سي له مځکي به يې نه کړي پورته. او که يو غر په يوه مقمع ووهل سي ټوک ټوک بسي.

فائده: قوله (لهم) په حذف د مضاف ای لتعذيبهم، او بعض مفسرين کلمه لام په معنی د على بولي ای عليهم مقامع. ابن ابى حاتم له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی په تفسير کي ددې آيت يضربون بالمقامع، نو هر اندام يې جلا جلا واقع سي.

كُلَّمَآ اَرَادُوْٓا اَنْ يَّخْرُجُوْا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِيْدُوْا فِيْهَا ق

هر وخت چي اراده وکړي چي له دوږخه ځان وباسي له ډېره غمه او کربه څخه چي په سبب د سخت اور دوی ته رسيږي.

او دوی وه هم وزي بيرته يې ملکي راوګرځوي لان الاعادة لايکون الا بعد الخروج. والجملة الشرطية اعني کلما ارادوا الى اخيرها، صفت دی للمقامع.

وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

پوه سه: چي دا جمله معطوف ده پر اعيدوا بتقدير قيل لهم ذوقوا الخ.

پوه سه: چي (حريق) په معنی د نار محرقة البالغة في الاحراق الى غايته، فعيل دی په معنی د فاعل لکه اليم چي په معنی د مولم دی.

فائده: زجاج رح وايي چي دغه کسان چي ذکر يې تېر سو په وړاندي آيتو کي احد الخصمين ؤ، وقال الله تعالى في بيان الخصم الآخر.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

په تحقيق خدای ج داخلوي هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او عمل د صالحات يې کړی وي (يعني موافق د شريعت سره) و جنتو ته چي لاندي تر دوی (يعني تر قصورو ددوی) به بهېږي ويالې يعني ثلور الماء، واللبن، والعسل والخمر.

فائده: سوق د کلام د مؤمنانو په باره کي تغيير ورکړی وسوق نسبت د کلام د خصم آخر چي کافران وه، ولي د هغو په باره کي يې داسي وويل (فالذين کفروا آه) او د مؤمنانو په باره کي جمله مؤکد په انّ سره راوړه او نسبت د ادخال ددوی خدای پاک ځان ته وکړی لپاره د تعظيم د شان د مؤمنانو.

يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾

چي دوی ته زېور په لاسو کېږي (دا جمله حال ده له موصول څخه يعني الذين په جنتو کي د بنګړو له قسم څخه.

پوه سه: چي اساور جمع د اسورة ده، او اسور جمع د سوار ده، نو اساور پر صيغه د منتهی الجموع ده، په علم نحو کي وايي چي دا صغيه قائم مقام ده د دوو سببو د عدم انصراف ده، نو ځکه اساور سره د دخول د من جاره په فتح ويل کېږي لان غير المنصرف لايقبل الجر کما تقرر في النحو.

فائده: (سوار) په پښتو بنګړي بولي او په فارسي دست برنجن بولي او په اردو يې کنګن بولي.

پوهه: چي من اساور صفت د معفول محذوف دی، والتقدير حليًا كائنًا من اساور (من ذهب ولؤلؤًا) دا بيان دی د اساور يعني د سرو زرو.

فائده: (لؤلؤًا) په نصب سره عطف دی پر محل د اساور چي محلاً منصوب دی كما هو القانون النحوي من ان الجار والمجرور مفعول بالواسطة وهو قرائة نافع رح وعاصم رح، او نور قاريان ئې وله لؤلؤٍ په جر سره وايي عطفًا على ذهب، لكن كتابت د الف په اخير كي تائيد کوي د قرائت د نصب، ولي نحات وايي چي الف په پای کي د اسم منصوب نوشته کېږي لا المرفوع والمجرور كما في رئيت زيدًا لا في جائني زيد ومررت بزيد، قرطبي رح په خپل تفسير کي وايي چي قال المفسرون ليس احد من اهل الجنة الا وفي يده ثلث اسورة، سوار من ذهب وسوار من فضة وسوار من لؤلؤ.

فائده: الف د نصب چي په اخير کي لؤلؤًا نوشته دی د علماء اختلاف دی چي په امام کي چي مصحف د عثمان رضی الله عنه هم موجود ؤ او که نه، فقال الجحدري رح نعم وقال الاصمعي رح لا.

(ولباسهم فيها حرير) عطف دی پر يحلون باندي من عطف الجملة الاسمية على الفعلية كما جوزه اكثر النحاة ومن منع ذالک فعنده هذه الجملة حال من فاعل يحلون، ترجمه: كالي د جنتيانو سر ترپايه په جنت کي وربښم وي يعني د خالص وربښمو څخه به جوړ سوي وي چي په دنيا کي يې اغوستل ونرو ته حرام دي.

الاحاديث الشريفة في باب لبس الحرير: بخاري او مسلم له عمر رضی الله عنه څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من لبس الحرير في الدنيا لم يلبسه في الآخرة، وجاء مثله من حديث انس والزبير رضي الله عنهما، او نسائي او حاكم له ابي هريره رض څخه روايت کړی دی چي نبي عليه السلام وويل كه چا واغوستل وربښم (يعني وربښمينه جامه) په دنيا کي، لم يلبسه في الآخرة (اى في الجنة) او كه چا شراب وڅښل په دنيا کي لم يشربه في الآخرة يعني في الجنة.

درويش وايي: چي دا حديث والسابق واللاحق محمول على عدم التوبة منها والا فالتائب من الذنب كمن لاذنب له، حديث صحيح قريب الى حد الشهرة، ومن

شرب في آنية الذهب والفضة لم يشرب بها في الآخرة، او بخاري او مسلم له حذيفه رضي الله عنه څخه روايت کړی دی. قال سمعت رسول الله ﷺ لاتلبسوا الحرير ولا الديباج، ولاتشربوا في آنية الذهب والفضة ولا تاكلوا في صحافهما (په پياله کي) فانها لهم (ای للكفار) في الدنيا ولكم في الآخرة.

مسئله: د ورېښميني جامې اغوستل په درې ځایه کي روا دي (۱) په غزاء کي ولي چي توره یې ژر نه پرې کوي (۲) چي د سړي بدن جرب وي یعني خارش کوي ولي چي ورېښمين كالي دفع د جرب کوي (۳) چي د سړي بدن سپږي کوي، ولي چي ورېښمين کالي سپږي نه کوي، کما ثبت کل ذالک في الآحاديث الصحيحة.

مسئله: که د چا پر ګرېوان يا لستوڼې يا پر چپنه د ورېښمو کار سوی وي چي عرض يې درې ګوتي وي يا کم روا دی، او طول ته يې اعتبار نسته.

مسئله: که د چا پر قميص يا چپنه متفرق ځايونه د ورېښمو کار سوی وي چي هر يو جلا جلا درې ګوتي نه ؤ دا متفرقات نه سره جمع کېږي.

مسئله: ملبوس عام دی که قميص وي او که لنګ او که لنګوټه وي، ټول ورېښمين حرام دي د نرو لپاره.

پوښتنه: د لباس په بيان کي يې جمله اسميه راوړه، داسي يې نه وويل ويلبسون فيها حريرًا، او د حلي په باره کي يې جمله فعليه راوړه يعني يحلّون آه، سِر و نكته يې څه شی دی؟

ځواب: لان ثبوت اللباس امر محقق اذ لايمكن العراء عنه حتى في الدنيا، بلکې حاجت ودې ته دی چي لباس د جنتيانو د کوم نوع لباس څخه دی، ولهذا جعل اللباس مبتداء وحرير خبره لان محط الفائدة هو الخبر كما تقرر في النحو، بخلاف التحلية يعني زېور پوشيدن فانها ليست من اللوازم الضرورية لاهل الجنة فلهذا جعل بيان الحلية مقصودًا بالذات في قوله تعالى ويحلون فيها آه، او دا هم نکته ده په تقديم بيان د تحليه پر بيان د حال د لباس، اوس هم په بيان کي د حال د اهل جنت د کالو، عن كعب بن مالك رض لو ان ثوبًا من ثياب اهل الجنة لبس في الدنيا لصعق (بېهوشه به سي) من ينظر اليه، وما حملته ابصارهم (ستر ګي يې تحمل د ليدلو نسي کولای) واخرج مسلم عن ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال من

يدخل الجنة فنعم فيها لايباس ولا تبلى ثيابه ولا يفنى شبابه.

وَهُدُوٓا إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلْقَوْلِ

او دوی یعني جنتیانو ته به هدایت وکړل سي یعني الهام به ورکړل سي په جنت کي د یو طیب او پاکیزه قول ته وهو قولهم الحمد لله الذي صدقنا وعده واورثنا الجنة، وهذا هو المروي عن ابن عباس رض، او بعض علماء وايي چي داغه کلمات خو دي نوري د جنتیانو تر منځ چي خبري اتري کېږي هم به طیب وي.

سوال: د جنت طیب قول خو تر اوسه نه دی واقع سوی، او هدوا ماضي صیغه ده؟

ځواب: بعض مفسران وايي چي ماضي په معنی د مستقبل ده.

درویش وايي: چي دا ځواب ضعیف دی لانه یقطع الاحتمالات الآخر کما سیئاتي بل الحق ان الامر المستقبل المتیقن الوقوع کالماضي، او بعض مفسران ماضي پر خپل حال بولي او دا هدایت په دنیا کي بولي، نو طیب قول د دنیا لا اله الا الله دی، وفي بعض الروایات ذالک مع زیادة والحمد لله وفي روایة ابن زید والله اکبر ایضًا، او سدي رح وايي چي طیب قول قرآن مبارک دی وحکی الماوردي هو الامر بالمعروف والنهي عن المنکر دی، وقیل مایعم ذالک وسائر الاذکار والله اعلم.

الاعراب: هدوا چونکه ماضي ده او په قانون نحوي ماضي چي حال واقع کېږي لفظ د قد یا مذکور یا مقدر غواړي، نو دا جمله په تقدیر د قد حال ده له هغه موصول څخه چي مفعول یدخل ؤ في قوله تعالی ان الله یدخل الذین آمنوا.

وَهُدُوٓا إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

که د دنیا حال بیانول وي، نو معنی د آیت داسي ده قد هدوا في الدنیا ولاري ته د حمید چي د خدای جل جلاله نوم دی چي د هغه لار د اسلام لار ده، والمعنی الحمید المستحق للحمد لذاته وان لم یحمده احد، او که چیري مراد په آیت کي حال د جنتیانو وي، نو معنی د آیت داسي ده چي دوی ته هدایت کړل سوی دی و جنت ته یعني مرد له صراط څخه جنت دی.

سوال: جنت ته لار څرنګه وویل سول؟

ځواب: له دې سببه چي جنت لار ده د فوز بما لاعین رئت ولا اذن سمعت ولا

خطر على قلب بشر كما جاء في الحديث النبوي، او مراد له حميد څخه پر دي تقدير هم خداى پاک دى، ولي چي جنت د خداى ﷻ جوړ کړى کور دى د مؤمنانو لپاره. او يا اضافت د موصوف و صفت ته دى يعني هغه جنت چي محمود دى يعني مقام محمود دى.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

په تحقيق هغه کسان چي کفر کوي او منع کوي له لاري څخه د خداى ﷻ (يعني له اسلام څخه او مفعول محذوف دى يعني هر څوک چي وي تنبيهًا على العموم)

پوښتنه: يصدون خو معطوف دى پر کفروا چي ماضي ده، او يصدون مضارع ده، وفي هذا العطف بشاعة عند النحاة؟

ځواب: مراد له مضارع څخه نه حال دى او نه استقبال بلکي استمرار د صد دى فيشمل الماضي ايضًا فحسن العطف المذكور ونظيره فلان يعطى ويمنع اى هذا عادته المستمرة (والمسجد الحرام) عطف دى پر (عن سبيل الله) باندي والمعنى يمنع الناس عن المسجد الحرام.

پوه سه: چي مراد له مسجد حرام څخه المسجد خاصة دى عند الشافعي رح، وعند الامام الاعظم رح الحرم كله، وحدود الحرم ممتد من كل جانب الى اميال فالمسجد بعض الحرم، والدليل عليه قوله تعالى (سبحان الذي اسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام مع ان الاسراء ليلة المعراج من بيت ام هاني بن ابى طالب، و بيت هاني خارجة عن المسجد، نعم هو داخل في الحرم، فهذا الاطلاق من قبيل ذكر الجزء وارادة الكل، ووجه ذالك ان الغرض من تعمير مكة اقامة الصلوة كما قال الله تعالى حكاية عن قول ابراهيم ؑ رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي (يعني اسماعيل ؑ مع امه هاجرة) بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ (اى وادي مكة) عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ (اى قريبًا منه) رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ ﴿٣٧﴾ الآية، ومعلوم ان الصلوة تكون بالمسجد، مفسرين وايي چي امام شافعي رح د خپل قول سابق څخه رجوع کړي ده حيث قال في تفسير قوله تعالى (انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد

الحرام بعد عامهم هذا الخ، چي مراد دادی چي کفار ممنوع الدخول دي د ټوله داخل حدود الحرم څخه مطلقًا لاعن دخول المسجد فقط فافهم، وهذه الآية على ماروى عن ابن عباس رضي الله عنه نزلت في ابى سفيان والمشركين من اهل مكة، ولي چي دوی منع کړی عليه الصلوة والسلام واصحابه رضي الله عنهم چي څورلس سوه يا پنځلس سوه کسه وه چي په نيت د عمرې احرام بنده روان وه د حديبيه په مقام کي له دخول څخه د مکې، او عليه الصلوة والسلام دا نه غوښتل چي ددوی سره دي جنګ وکړي لکونه واصحابه محرمين بالعمرة، اخير الامر يې صلح پر دې وکړه چي سږ کال به تاسي بيرته ځی حتی پر ائينده کال به موږ تاسي ته د دخول د مکې اجازت د ذوالقعدة په مياشتي کي درې ورځي درکوو، نو مجبورًا عليه الصلوة والسلام او صحابه کرامو رضي الله عنهم ځانونه په حديبيه کي حلال کړل او د مدينې پر خوا رهي سول.

الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ

الذي صفت دی د مسجد حرام يعني هسي مسجد حرام چي ګرځولی دی موږ د خلګو لپاره چي برابر دی په هغه کي مقيم او مسافر.

الاعراب: (سواء) په رفع سره خبر دی، او مبتداء يې (العاکف) ده، قدم الخبر عليه، او يا سواء من قبيل الصفة ای مستو مبتداء قسم ثاني ده او عاکف يې فاعل دی کما تقرر في علم النحو يعني المبتداء قسمان وتفصيله في الکافية وشروحها، والجملة مفعول ثاني ده د جعلناه، او للناس حال دی له ضمير څخه د جعلناه يعني من الهاء، والتقدير جعلناه کائنا للناس.

درويش وايي: چي دا آيت دليل ددې دی چي مراد له مسجد حرام څخه ټوله مکه ده لان الاقامة لاتکون في نفس المسجد بل في الدور.

معذرة: ددې آيت په تفصيل کي مظهري، روح المعاني، تفسير کبير بلکې تقريبًا ټولو مفسرينو ډېر طويل بحث پر لار اچولی دی او اختلافات د ائمة الاربعة يې ذکر کړي دي په باره کي د ځمکو د مکې مکرمې چي بيع يې روا ده او که نه، او يا يې اجاره روا ده او که نه، په دې باره کي احاديث د هر مذهب ذکر کړي دي لکن چونکه دا مسئله په کتابو کي د فقه په تفصيل سره ذکر سوې ده، او د تفسير ايوبي د متعلمينو لپاره بيله حيرت او درد سره هيڅ فائده نه لري، نو ځکه مو له طويل

بحث شخه لمن د بحث راټوله کړه، او که څوک تفصیل د فوق الذکر مسئلې غواړي کتابونه د فروع دي مطالعه کړي، والعذر مقبول عند کرام الناس.

وَمَنْ يُّرِدْ فِيْهِ بِاِلْحَادٍۭ بِظُلْمٍ

که څوک اراده وکړي په مسجد حرام کي، سواء کان المراد منه المسجد او الحرم کله على اختلاف القولين کما مر.

پوه سه: چي بعض مفسرين وايي چي (الحاد) منصوب دی محلاً وان کان مجرور لفظًا، والباء زائدة، نو الحاد مفعول به د يرد دی، روح المعاني او مظهري پر زيادت د با دا قول د اعمش دليل ګرځولی دی .. ع: ضمنت برزق عيالنا ارماحنا فالباء زائدة، والتقدير ضمنت رزق عيالنا لان ضمنت متعدي بنفسه دی، او فاعل د ضمنت ارماحنا دی چي جمع د رمح ده په معنی د نېزې ده، يعني زامن د رزق د عيال زموږ نېزې دي، او بظلم ظرف لغو متعلق په يرد پوري دی، يا ظرف مستقر دی صفت د الحاد دی، الحادًا متلبسًا بظلم، روح المعاني وايي د يرد مفعول يې نه راوړی ليتناول کل متناول ای من يرد فيه شيئًا ما او مرادً ما، او ابن عطيه وايي چي مفعول يې ناس دی ای من يرد فيه الناس، ومعنى الالحاد العدول عن القصد والطريق المستقيم، والمعنى ارتکب فيه منهيًا عنه ولو شتم خادم، نو بالحاد او بظلم حالان مترادفان او الثاني بدل من الاول من الثاني باعادة الجار ای يلحد بسبب الظلم، کالاشراک واقتراف الآثام قولاً کان او فعلاً، کذا في روح المعاني والمظهري.

نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿٢٥﴾

موږ به په ده وڅکو يعني ور به کړو عذاب مؤلم يعني درد دهنده، وفي حديث البخاري عن ابن عباس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ابغض الناس الى الله ثلثة، ملحد في الحرم، ومتبع في الاسلام سنة الجاهلية، ومطلب دم امرء بغير حق ليريقه.

پوه سه: چي له دې حديث څخه دا معلومه سوه چي الحاد په حرم کي حرام دی که مسجد وي او که غير له مسجد څخه، مجاهد رحمه الله وايي تضاعف السيئات بمکة کما تضاعف الحسنات فيها، او عطاء رحمه الله وايي چي مراد د الحاد في الحرم کي دخول د حرم دی بېله احرامه وارتکاب شئ من محظورات الاحرام من قتل صيد او قطع شجرة.

درویش وايي: والتعميم في الالحاد اولى بالارادة ليشمل الكل من السيئات

حدود الحرم:

وللحرم التحديد من ارض طيبة..... ثلاثة اميال اذا رمت اتقانه
وسبعة اميال عراق وطائف.... وجدة عشر ثم تسع جعرانة
ومن يمن سبع بتقديم سينه.... وقد كملت فاشكر لربک احسانه

روى ان الامام الاعظم رحمة الله عليه كان ياتى من بغداد مع بعض اصحابه كل عام للحج حتى تم له حجج كثيرة او هر وار چي ده به اركان د حج يعني افعال د حج من الفرائض والواجبات والسنن پر ځای کړه، شاګردانو ته به یې وویل چي درځی چي ځو وطن ته، شاګردانو به ورته وویل چي ځو ورځو به نوري تېري کړو نفلي طوافونه او نفلي عمرې به وکړو، امام اعظم رح به ورته وویل، نوافل د مکې که مضاعف دي اما سيئات ولو كانت صغيرة یې هم مضاعف کېږي انتهى قوله الشريف.

درویش وايي: چي ددې تائيد کوي هغه قول د علماؤ چي په ماسوى که د حرم که سړی قصد د ګناه وکړي تر هغو نه نيول کېږي چي عمل یې ونه کړي، او که یو سړی چي په حرم کي وي قصد د وژلو د یو چا وکړي چي هغه په عدن کي وي يا په بل لېري وطن کي اذاقه الله بعذاب اليم (يعني الا ان يتوب كما قال السدي رح)

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ

(واذ) اى اذكر لهؤلاء الكفرة اى مشركى مكة الذين يصدون عن سبيل الله والمسجد الحرام) وقت جعلنا مكان البيت مباءة اى مرجعًا لجدهم ابراهيم يرجع اليه للعمارة والعبادة او مظهري رح وايي اى عيناله، او زجاج رح وايي اى بيناله مكان البيت ليبينه ويكون مباءة يعني ځای د رجوع له ولعقبه (يعني پس مانده ګانو ته) يرجعون اليه ويحجونه، والاول مروي عن ابن عباس رض.

سوال: د ذکر له وخت څخه اصل مراد خو هغه حوادث دي چي په دې دنيا کي رونما سوي وي، نو ذکر د وخت یې څه فائده؟

ځواب: چونکه وخت ظرف دی د حوادثو، نو ذکر او پیادول د وخت یادولو لره د هغو حوادثو مستلزم دی، اصل لغوي معنی د بيت چي انسان د شپې هغه ځای ته ورځي وروسته اعتبار دليل څخه ساقط سو او جمع د بيت ابيات او بيوت

راځي لکن په عرف کي البيوت په مسکن پوري خاص دی، والابيات بالاشعار.

پوه سه: چي بيت د ډبرو يا د اومو خښتو يا د لوټو يا د پسو د وړيو يا د اوښ د وړيو يا د بزو د اجغونو وي، نو مراد له بيت څخه په دې آيت کي بيت الله عزوجل ده يعني الکعبة المکرمة.

پوه سه: چي تاريخ قديم وايي چي کعبة مبارکه پنځه واره جوړه سوې ده (۱) بناء د ملائکو عليهم السلام قبل آدم ؑ وکانت من ياقوتة حمراء، بيا دا بناء په وخت کي د طوفان نوح و اسمان ته پورته سوه (۲) بناء د ابراهيم عليه السلام، راويان وايي چي خدای چي ابراهيم ؑ امر کړی په بناء د بيت الله الشريف، ابراهيم ؑ ته نه معلومېدل چي چېري يې جوړه کړم، نو خدای پاک يو باد پيدا کړی چي د حجوج په نامه ياديږي چي پر مکان کعبة الله سره څرخېدی او خاوري يې پاشلې يوې او بلې خوا ته حتی چي هغه قديم تادای يعني اساس يې ښکاره کړی، پر هغه تادای ابراهيم ؑ د کعبة الله الشريف بناء وکړه (۳) بناء د قريشو په جاهليت کي هغه وخت چي دوی چنده جمع کړې وه پر اساس ابراهيم ؑ کعبة الله نه پوره کېدل، نو دوی د حطيم پر خوا شپږ ګزه کعبه کمه کړه او دېوال يې تېر کړی، نو د حطيم معنی محطوم ده يعني چي د کعبې څخه قطع سوی دی او نور درې دېوالونه د کعبې يې پر اساس ابراهيمي بناء کړه. لهذا مسئله داده که سړی په طواف کي په حطيم کي تېر سي طواف يې نه دی صحيح بلکې وراء الحطيم به تېريږي.

فائده: علماء وايي چي که څوک اراده لري چي په بيت الله کي نفل وکړم متصل له دېوال سره د کعبې مبارکې دي نفل وکړي ولي چي دا ځای جزء د کعبې ؤ.

پوښتنه: د حطيم شکل بايد مربع وای ▭ او سره ددې چي د حطيم شکل داسي ◗ دی؟

ځواب: چونکه شپږ ګزه وه هاخواته بعض قبرونه وه، والله اعلم لمن کانت تلک القبور. نو قريشو هغه قبور هم پکښې داخل کړه، نو شکل د حطيم کمامر وګرځېدی، او هم دا سِر دی چي د کعبې په يو کونج کي چي حجر اسود دی خلک يې مسح کوي، او په بل کونج کي چي رکن يماني دی بعض اهل مذهب والا يې مسح کوي، او د حطيم و خواته کونجيان هيڅ څوک نه مسح کوي، ولي چي دا

کونجان اصلي کونجان د مکې نه دي کمامر، د قریشو د بناء په وخت کي علیه الصلوة والسلام هم شامل او حاضر ؤ، ځوان ؤ پنځلس کاله تر بعثت د مخه ؤ.

فائده: قریشو چي کعبه جوړول حجر اسود یې یو ځای خوندي ایښې وه، څه وخت چي کعبه تکمیل سوه او د حجر اسود غار پاته ؤ، نو چي نوبت د حجر اسود د راخستلو او په خپل ځای کي د ایښوولو ورسیدی، د قریشو د قبائلو په دې کي نزاع سوه چي کومه قبیله حجر اسود په خپل ځای کي ایږدي حتی چي نژدې ودې ته سوه چي قتل وقتال شروع کړي، اخیر مشرانو د قبائلو پر دې اتفاق وکړی چي هر سړی چي پر باب سلام راغلی د هري قبیلې څخه چي وي حجر اسود به په خپل ځای کي ایږدي، نو ناګاه سرور کائنات محمد مصطفی ﷺ اول سړی چي پر دروازه د باب سلام وارد حرم سو د خلګو چکچکي سوې چي خیر سوه امین مکه راغلی، چي خلګو د مکې د مخه تر نبوت علیه الصلوة والسلام په دغه پاک نامه باله، خلګو موضوع و علیه الصلوة والسلام ته وړاندي کړه، د علیه الصلوة والسلام عقل نوراني وویل چي تاسي یو شړی چي مرط یې بلل راوړی او اواره یې کړه د حجر اسود د ځای سره او د ټولو قبائلو یو یو نفر دي پر دې شړی سره راجمع سي یعني چي ټوله قبائل حصه پکښې واخلي، قریشو هم داغسي وکړه او ډېر خوشاله هم سوه، علیه الصلوة والسلام حجر اسود پر شړی کښېښول خلګو ته یې وویل چي درواېه خلی، علیه الصلوة والسلام پیاده ورسره روان ؤ چي د حجر اسود ځای ته ورسیدل صرف علیه الصلوة والسلام حجر اسود له شړی څخه پر خپل ځای کښېښول او قبائل د قریشو یې په خوشالۍ سره له جنګ وجدال خلاص کړه.

درویش وایي: چي دا ؤ کامل عقل د آنحضرت ﷺ، د تعجب وړ خبره خو داده چي تر وخته پوري د رسالت د دعوې قریشو علیه الصلوة والسلام امین مکه باله یعني د محمد په نامه یې نه باله، څه وخت چي د څلوېښتو کالو پر عمر علیه الصلوة والسلام نبي سو او وحي پر نازلي سوې او د لا اله الا الله محمد رسول الله اعلان یې وکړی، هغه قبائل وه چي علیه الصلوة والسلام به یې ګاهي کاهن باله ګاهي شاعر او ګاهي مفتر یعلمه البشر باله، او ګاهي به یې مجنون باله او په قسم قسم ازار د علیه الصلوة والسلام یې لاسونه پوري کړه (ومن یضلل الله فما له من هاد)

(۴) او څلورم وار بناء د كعبة الله عبدالله بن الزبير رضي الله عنه چي د ابوبكر صديق رضي الله عنه د لور بي بي اسماء رضي الله عنها چي د ام المؤمنين عائشة رضي الله عنها خور وه زوی ؤ.

پوښتنه: د دې بناء سبب څه ؤ؟

ځواب: د بخاري د روايت سره سم څه وخت چي عليه الصلوة والسلام مكه مكرمه فتح كړه، نو سيدتنا عائشة رضي الله عنها ته يې وويل كه ستا قوم له كفر څخه تازه مسلمان سوی نه وای ما به مكه يعني كعبه نړولې وای او دوې دروازې به مي وركړي وای يوه شرقي او بله غربي چي په يوه زائرين ورننوتلای او پر بله راوتلای او دروازه به مي په مځكه پوري كړې وای.

نكته: دا خبره عليه الصلوة والسلام د دې لپاره وكړه چي كه زه داغسي وكړم دا نو مسلم قريش به مرتد سي، وايي به چي زموږ د پلرو او نيكه گانو خونه يې راونړول، او عليه الصلوة والسلام وويل چي شپږ گزه حطيم به مي هم په كعبه كي داخل كړی وای، بي بي عائشې رضي الله عنها دا خبره خپل خوريي عبدالله بن زبير رضي الله عنه ته وكړه، نو څه وخت چي دوره د خلفاء راشدينو رضي الله عنهم و پای ته ورسېدل او د معاويه رضي الله عنه دوره د خلافت هم پر پوره كېدو وه، ده خپل زوی يزيد خپل جای نشين وگرځاوه چي اهل عراق او شام وغيره هم ټولو بيعت ورسره وكړی الا اهل مكة، اهل مكه د عبدالله بن الزبير رضي الله عنه سره بعيت وكړی، عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په اولين خلافت كي كعبه مباركه ونړول او پر هغه نقشه چي عليه الصلوة والسلام يې تمنٰی درلوده جوړه كړه كمامر

(۵) پنځمه بناء يې د حجاج بن يوسف ده، وهو الموجود اليوم.

پوښتنه: د دې بناء سبب څه ؤ؟

ځواب: يزيد پليد چي خبر سو چي اهل مكه د عبدالله بن الزبير رضي الله عنه سره بيعت وكړی، نو درانه فوجونه د شام، مصر، عراق وغيره څخه په مشرۍ د حجاج بن يوسف اظلم عباد الله د مكې وخوا ته راهي كړل، فوجونه چي مكې ته رانژدې سوه او اهل مكه يې د مقابلې توان او طاقت نه درلودی، ټوله د مكې ښار يې خالي كړی په نژدې او ليري غرو كي يې پناه ونيول او عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په حرم شريف كي پناه ونيول، حجاج بن يوسف چي راغلی پر جبل ابی قبيس يې منجنيق ورته ودراوه.او عسكر يې امر كړه چي كعبة الله په منجنيق ولئ، عسكرو منع وكړه، نو

حجاج په خپله ليښي راوغښتلې او په منجنيق يې كعبه مباركه ويشتل هر وار چې به يې كعبه مباركه وويشتل اور به يې تر اسمانه ورسېدى لكن ده غليظ القلب باک نه په كاوه خو چې كعبه مباركه يې له بېخه ونړول او خلک يعني مسلمانان چې په حرم كي يې پناه اخستې وه هغو هم ځان پټ كړى، حجاج بن يوسف مسجد الحرام ته ورداخل سو او عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ يې گرفتار كړى او حكم يې وكړى چې د زمزم د څاه د غاړي سره په چاړه قتل سي، راويان وايي چې په دغه وخت كي د عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ مور بي بي اسماء رضی اللہ عنہا ژوندى وه چې عمر يې تخميناً سل كاله ته رسېدى دا چې خبره سوه چې زوى مي نن حلالېږي، لكړه يې راواخستل د حرم و خواته را روانه سوه دا چې راغله زوى يې وچاړې ته لاس تړلى پروت ؤ، څه وخت چې ذابح دده پر غاړه چاړه كش كړه او د وينو تويدل يې مور وليدل، نو سمدستي حيض هم ورغلى او تر تيو يې شيدې وبهېدلې، نو دې دا قدر وويل چې زويه هغه چې ته اولاً پكښې ژوندى سوى يې (تعني الرحم) هغه درپسي وژړل، او هغه تيو چې تا شيدې ځندي رودلې هغو هم درپسي وژړل، زه نو نه درپسي ژاړم، انا لله وانا اليه راجعون يې ووايه كور ته راهي سوه، وروسته چې حجاج بن يوسف د عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ جوړه كړې كعبه ړنگه كړه، نو يې بيرته د جاهليت پر نقشه جوړه كړه چې دا اوس هم ولاړه كعبه بناء د حجاج بن يوسف ده.

سوال: جواب طلب سوال: وروسته خو نور عادلان صالحان بادشاهان راغلي دي، نو په هغو كي ولې د عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ نقشه چې د عليه الصلوة والسلام تمنى هم وه نه كړه تجديد؟

ځواب: راويان وايي چې عمر بن عبدالعزيز رضی اللہ عنہ چې د مرواني قبيلې پر سر قدرت سو چې ضرب المثل ؤ په عدالت كي، نو ده دا وغوښتل چې كعبه د عبدالله بن الزبير رضی اللہ عنہ پر نقشه جوړه كړي، نو علماء يې د مشورې لپاره راغونډ كړه، علماؤ ورته وويل چې د خداى جل جلالہ بيته د سياست هدف مه گرځوئ چې يو به يې پر يوه ډول بناء كوي بل سلطان چې راسي هغه به يې پر بل هيئت جوړوي، پرېږده پر داغه هيئت د حجاج بن يوسف، ولي چې بيت الله خپله شرافت ذاتي دى په باني پوري تعلق نه لري، نو پر هغه بناء د حجاج بن يوسف تر اوسه پاته ده.

فائده: فقیر وویل چي حجاج بن یوسف په ظلم کي ضرب المثل ؤ، او عمر بن عبدالعزیز رحمه الله په عدالت کي ضرب المثل دی. دلیل یې دادی چي عرب وایي که د ټولي نړی د ظالمانو ظلم په ورځ د قیامت په یوه پله کي د ترازو کښېښول سي او د حجاج بن یوسف ظلم په بله پله کي، نو دده ظلم پر درووند دی، او د عمر بن عبد العزیز رح په عدالت کي وایي، که د دنیا د عادلانو عدل په یوه پله کي کښېښول سي او د عمر بن عبدالعزیز رح عدل په بله پله کي. نو دده عدل به پر راجح وي.

درویش وایي: چي دا خبره مبالغه ده په ظلم کي د حجاج بن یوسف او د عدالت د عمر بن عبدالعزیز رح، حتی چي بعض علماء وایي چي خلفاء راشدین پنځه دي، یعني عمر بن عبدالعزیز رحمه الله هم په خلفاء راشدینو کي شمار دی.

تاریخ قدیم د کعبې مبارکې وایي چي ارتفاع د کعبې د اسمان پر خوا (۲۷) ګزه ده چي هر ګز یې (۲۵) مضمومه ګوتي دي، او طول د کعبې پر مځکه له رکن یماني څخه تر حجر اسود پوري (۲۵) ګزه دی، وکذا مابین الرکن الیماني والرکن الغربي (۲۵) ګزه دی، او عرض یې له رکن یماني څخه نیولې تر حجر اسود پوري شل ګزه دی، او د کعبې د دروازې طول شپږ ګزه او لس ګوتي دی او عرض یې څلور ګزه دی، او دروازه د کعبې په شرقي دېوال کي د کعبې ده، د کعبې دروازه د ساج د لرګي څخه ده چي یو قیمتي لرګی دی د سپینو زرو صفائحو پر مېخ سوي دي، او د دروازې د چارچوب ارتفاع د مځکي څخه څلور ګزه او درې ګوتي ده، او مېزاب الرحمة په منځ کي د دېوال د حطیم له خوا څخه ده، او عرض د ملتزم شریف یعني په منځ کي د دروازې تر حجر اسود پوري څلور ګزه ده، او ارتفاع د حجر اسود له مځکي څخه درې ګزه لوړه ده په سبع ګز کم.

اَنْ لَّا تُشْرِكْ بِيْ شَيْـًٔا وَّطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّآئِفِيْنَ

متعلق بمحذوف ای عهدنا الی ابراهیم ان لاتشرک، وقوله بي ای بعبادتي هیڅ شی له بتانو څخه (وطهربیتي) او پاکه ساته زما بیته په داخل او خارج کي له بتانو او له مردارو شیانو او قاذوراتو څخه.

پوهه: چي اضافت ذ بیت چي خدای جل جلاله و ځان ته وکړی لپاره د تشریف د مضاف، وبهذا المناسبة یسمّٰی کل مسجد بیت الله یعني بیت عبادت الله وذالک

لعدم المكان لله عزوجل (للطائفين) لپاره د هغو کسانو چي پر بيت الله باندي طواف کوي (الجار والمجرور متعلق بطهر آه).

وَالْقَآئِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿۲۶﴾

(والقائمين) جمع د قائم ده (الركع) جمع د راکع ده او سجود جمع د ساجد ده.

پوه سه: چي مراد له درو سره وو څخه لمونځ دی تعبيرًا عن الصلوة باركانها من القيام والركوع والسجود لان هذه الثلثة لم يعرف في الشرع عبادةً بدون الصلوة، روافض وايي چي طهارت په لمانځه کي يوازي د تندي د ځای شرط دی لاغيره، او په نيز د اهل السنة والجماعة هر عضو د مصلي چي پر مځکه لګېږي ولو في القعدة د ځای طهارت شرط دی فافهم.

وَأَذِّن فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ

او اعلان او نداء وکړه په خلګو کي په حج کولو سره، ابن شيبه رح په خپل کتاب کي، او ابن جرير او ابن المنذر والحاکم او ده دا حديث صحيح هم بللی دی، او بيهقيؒ په خپل کتاب سنن کي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسي روايت کړی دی چي ابراهيم ع چي د بناء البيت څخه فارغ سو، نو يې وويل (رب قد فرغت) خدای جل جلاله ورته وويل اذن في الناس بالحج، ابراهيم ع وويل يا رب څوک به زما اواز خلګو ته ورسوي، خدای پاک ورته وويل پر تا اعلان دی او پر ما يې رسول دي، ابراهيم ع وويل څرنګه ووايم، قال عزوجل قل يا ايها الناس کتب عليکم الحج الی البيت العتيق، فسمعه اهل السماء والارض، او په بل روايت کي داسي راغلي دي چي ابراهيم د ابی قبيس غره ته وختی او ګوتي يې په غوږو کي ورکړې وروسته يې ناره کړه يا ايها الناس ان الله تعالی کتب عليکم الحج فاجيبوه، نو خلګو يعني مؤمنانو تر قيامته په لبيک سره ځواب ورکړی من اصلاب الرجال وارحام النساء، واول من اجاب اهل اليمن، ولهذا اهل اليمن اکثر حجًا من غيرهم، راوي د مذکوره کتابونو وايي چي هيڅ څوک حج نسي کولای تر ورځي پوري د قيامت مګر نه هغه څوک چي په ورځ د نداء ابراهيم يې ځواب په لبيک سره ويلی وي (که يې يو وار ويلی وي يو حج به کوي که يې لبيک دوه واره ويلی وي دوه حجه به کوي وعلی هذا فقس)

پوه سه: چي مجاهد رح وايي چي ابراهيم ؑ د صفاء پر غره ودرېدی نداء يې وکړه، او په بعض روايتو کي راغلي دي چي ابراهيم ؑ پر مقام ابراهيم ودرېدی او هغه کرار کرار راپورته کېدی تر لوړ غره لوړ سو، نو ابراهيم ؑ نداء وکړه، علامه آلوسي ددې رواياتو جمع داسي کړې ده ويمكن الجمع بتكرر النداء انتهى، حاصل دادی چي دا نداء ابراهيم ؑ څو ورځي کړې ده ګاهي يو ځای ګاهي بل ځای وهكذا.

پوه سه: چي ظاهر دادی چي واذن في الناس عطف دی پر طهر بيتي آه، يعني مامور په دې نداء سره.

درویش وايي: چي مظهري له بغوي رح څخه روايت کړی دی چي حسن رح وايي چي واذن في الناس كلام مستانف دی يعني کلمه د واو د عطف لپاره نه ده او مخاطب په ناد في الناس آه عليه الصلوة والسلام دی، بيا مظهري هغه حديث چي د حجة الوداع په وخت کي عليه الصلوة والسلام يوه خطبه وويل او خلک يې امر کړه په حج سره، روح المعاني وايي وهو خلاف الظاهر جدًا (ولي چي سوق د كلام من قوله واذ بوئنا آه، قوله د ابراهيم ؑ سره دی، دی وايي ولاقرينة عليه) انتهى قول روح المعاني، والله اعلم بالصواب.

يَأْتُوكَ رِجَالًا وَّعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ

دوی به راځي تاته يا ابراهيم ؑ (رجالاً) جمع د راجل ده يعني پياده، لکه قيام جمع د قائم ده او نيام جمع د نائم) او پر ډنګر اوښ باندي چي د لېري والي د سفره ډنګر سوی وي.

فائده: ياتوک مجزوم دی جواب دی د امر يعني واذن في الناس.

سوال: حجاج خو د حج لپاره بيت الله الشريف ته ځي، د ابراهيم ؑ لپاره خو نه راځي؟

ځواب: چونکه ابراهيم ؑ د بيت الله باني ؤ، نو معنی د (ياتوک) داده ياتو بيتک الذي بنيته.

مسئله: د امام ابو حنيفه رح په نېز په پياده تګ حج کول افضل دی د هغه چا لپاره چي پر پياده تګ قادر وي، لان الله قدم الاتيان راجلاً على الاتيان راكبًا او بل چي مشقت په مشي کي ډېر دی او خشوع او خضوع په پياده تګ کي ډېره ده، او په دې باره کي يو حديث مرفوع هم سته، ابن سعد او ابن مردويه رح وغيرهما له ابن عباس رض

ثخه روایت کړی دی قال سمعت رسول الله ﷺ يقول ان للحاج الراكب (په هر قدم کي د دابې دده، اوويا نيکی سته) وللماشي بكل قدم سبعمائة حسنة، او ابن ابی شيبة له مجاهد رح ثخه روایت کړی دی ان ابراهيم و اسماعيل عليهما السلام حجا ماشيين.

درويش وايي: چي په اوسني زمانه کي چي استراحت د خلګو ډېر سو، او لوی او کوچني موټران هم ډېر سوه، شاذ او نادر سړی به حج پياده کوي الا ان يكون في غاية القرب من مكة المكرمة بلکې د اوښانو سپاره هم په اوسنۍ زمانه کي نادر دي. لکن شعر:

بقدر الكد تكتسب المعالي .... ومن طلب العلى سهر الليالي
تروم العز ثم تنام ليلا .... يفوض البحر من طلب اللآلي

يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

(ياتين) صفة للضامر، والمعنى على كل تقدير ياتوك على كل ضامر ياتين الى مكة لان يحج، روح المعاني وايي والمشهور جعل ضمير ياتين راجع الى رجالاً وركبانًا، فلاحاجة الى توجيه الجمعية فافهم (من كل فج عميق) د هري لاري ثخه چي بعيده وي.

سوال: ياتين صيغه د جمع ده او ضامر مفرد دی؟

ځواب: چونکه پر ضامر لفظ د كل داخل دی، نو هغه هم جمع دی، معنی او يا صفت د كل دی، او تانيث نظر و معنی ته دی.

لِّيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ

حرف جر متعلق دی باذن او بياتوک، والثاني اقرب لفظًا ومعنًى، تا چي دوی په دې سفر کي حاضرين وي منافع ديني او دنيوي ته.

پوه سه: چي محمد بن علي بن الحسين بن علي الباقر رضي الله عنه او سعيد بن المسيب رحمه الله وايي چي مراد عفو او مغفرت دی.

درويش وايي: چي دا يوازي تفسير د منافع دينيه وو دی، وعن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من حج لله فلم يرفث (بېکاره خبري) ولم يفسق (مراد مطلق فسق دی، الشامل لجميع انواعه) رجع كيوم ولدته امه (يعني د صغائرو او

کبائرو ګنهو څخه پاک) متفق علیه، او سعید بن جبیر رض وایي چي له منافع دنیویه څخه مراد تجارت دی په موسم حج کي.

فائده: منافع چي یې نکره راوړه که څه هم تنوین نسته باندي لپاره د تعظیم او تکثیر دی، وخص مجاهد رح المنافع الدنیویة بالتجارة فهي جائز للحاج بلا کراهة اذا لم تکن التجارة مقصود بالذت والحج بالتبع.

مسئله: علماء وایي چي که د سړي مقصود بالذات حج ؤ، لکن تبعًا یې بعض شیان ورسره یوړه لکه قالین وغیره چي په مکه مکرمه کي څه ګټه راوکړي، یا یې له مکې څخه بعض شیان رانیول چي په وطن کي به ګټه راوکړي، او که دغه تجارت نه وای هم دی حج ته راتلی، نو داسي تجارت مکروه نه دی، او که سړي د مکې په تلو سره ډېر تجارتي اموال ورسره وړل یا یې د مکې له خوا راوړل، که دغه تجارت نه وای دی نه تلی یعني نفلي حج یې ؤ، نو دې سړي ته د حج کولو هیڅ ثواب نسته، او که فرضي حج ؤ سره د تجارت مذکوره د فرض غاړي یې خلاصېږي لکن ثوابونه یې نسته، وعلی هذا انعقد الاجماع.

وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ

ذکر د اسم الله کنایه ده له ذبح څخه د غنم او بقر یا نحر د ابل، ولي چي ذکر د اسم الله په ذبائح کي شرط دی، او بل په ذکر د اسم الله اشاره ده ودې ته چي مقصود په دغه ذبح او نحر کي التقرب الی الله تعالی دی (في ایام معلومات) په معلومو او مخصوصو ورځو کي، وهي ایام النحر کما ذهب الیه جماعة منهم ابو یوسف رحمه الله و محمد رحمه الله.

پوه سه: چي ایام نحر درې دي، یوم العید و یومان بعده عند الحنفیة وعند الثوري وسعید بن جبیر وابن المسیب رحمة الله علیهم لما روی عن علي وعمر وابن عمر وابن عباس وانس وابی هریرة رضي الله عنهم قالوا امام النحر ثلاثة افضلها اولها ولاشک انهم قالوا ذالک سماعًا عن رسول الله صلی الله علیه وسلم. ولي چي عقل و تقدیر ته د شرعي مقادیر لار نه لري، موږ وایو چي اخبار وارده په دې باره کي متعارض دي فاخذنا بالمتقین وهو الثلاثة، او امام شافعي، والحسن بن الفضل او عطاء رح وایي چي وایي چي ایام نحر څلور ورځي دي یوه د لوی اختر ورځ او درې ورځي وروسته

استدلالاً بقوله عليه الصلوة والسلام ايام التشريق كلها ايام ذبح، ولاشک ان ايام التشريق اربع، او امام نخعي رح وايي ايام النحر يومان فقط يوم العيد ويوم بعده، وعند ابن سيرين رح يوم واحد.

دروېش وايي: چي دا دوه مذهبه له لفظ څخه د قرآن يعني في ايام معلومات بصيغة الجمع لېري دي، وعند ابی سلمة وسليمان بن يسار رح ايام النحر ممتدة الى المحرم او په ذکر سره د لفظ د ايام دليل ويل سوی دی پر دې چي ذبح ليلاً نه ده روا، قال ابو حيان رح وهو مذهب مالک رح، او ابو حيان چي نسبت د عدم جواز د ذبح ليلاً و حنيفيانو ته کړی دی غلط دی، نعم يکره عند الاحناف ليلاً لاحتمال الغلط في ظلمة الليل.

دروېش وايي: چي مظهري رح د ايام معلومات ترجمه په لس ورځي د ذوالحجة کړې ده وقال وهو مذهب اکثر المفسرين انتهی والله اعلم بالصواب.

سوال: ذبح او نحر خو دمخه تر اختر نه روا دی، فکيف ذهب اکثر المفسرين بقول المظهري الی انه عشر ذی الحجة؟

ځواب: مراد له ذکر څخه د اسم الله پر دې تقدير نفس حمد او شکر تکبير دی، او پر اولو اقوالو د ذکر اسم الله څخه مراد قول د ذابح دی، بسم الله والله اکبر اللهم منک واليک عن فلان.

دروېش وايي: چي په تفصيل سره هغه غوټه هم خلاصه سوه چي د ابو حنيفه رح مذهب په بعض کتابو کي هم عشر ذی الحجة ذکر سوی دی، وروی عن ابن عباس رض والحسن وابراهيم وقتاده رح وليکن ماقلنا من التفصيل ودفع الاشکال علی ذکر منک لعلک لاتجده في غير التفسير الايوبي والتوفيق من الله والعلم عند الله.

دروېش وايي: چي علامه زمخشري په تفسير کشاف کي د هغه قول چي وايي ايام معلومات عشرة ذی الحجة دی داسي توجيه کړې په اعتبار ددې عشر ذی الحجة دی چي يوم النحر جزء د هغو ده، وهذا توجيه حسن.

عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِّنْۢ بَهِيْمَةِ الْاَنْعَامِ ۚ فَكُلُوْا مِنْهَا

چي خدای جل جلاله دوی ته په رزق ورکړي من بهيمة الانعام، نو تاسي خوراک دغه بهيمة الانعام څخه کوئ يعني د غوښو څخه چي ذبح او نحر يې وسي.

پوه سه: چي انعام اوښ، غويی، بزې او پسه ته وايي، او اضافت د بهيمة

الانعام بيانيه دی، المراد منها الهدايا، والضحايا واجبة كانت او مستحبة لاطلاق النص. وتفصيل الواجب والمستحب يطلب من كتب الفقه.

مسئله: امر د خوراک استحبابًا دی وليس للوجوب اجماعًا.

مسئله: اتفق العلماء چي هديه كه تطوع وه هديه كونكو ته يې خورک د غوښو روا دی په دليل د هغه حديث طويل چي جابر بن عبد الله رضي الله عنه يې روايت کړی دی په قصه کي د حجة الوداع د آنحضرت صلى الله عليه وسلم چي د هغه په يوه برخه کي داسي راغلي دی. وقدم علي كرم الله وجهه ببدن من اليمن او عليه الصلوة والسلام د ځان سره سل اوښان راوستلي وه، نو عليه الصلوة والسلام په خپل مبارک لاس (۶۳) اوښان نحر کړه، بيا يې چاړه علي كرم الله وجهه ته په لاس ورکړه ما بقي علي كرم الله وجهه نحر کړه، او عليه الصلوة والسلام علي كرم الله وجهه په ټولو هداياوو کي شريک وګرځاوه، بيا عليه الصلوة والسلام امر وکړی چي د هر اوښ څخه يوه يوه ټوټه غوښي پرې کړئ او په دېګ يا کټوي کي يې يو ځای پخې کړئ، نو غوښي چي پخې سوې آنحضرت صلى الله عليه وسلم او علي كرم الله وجهه څه څه غوښي وخوړلې او ښوروا يې پسي غړپ کړه، رواه مسلم بطوله.

مسئله: دا حديث دليل دی پر استحباب د اكل من الهدی له دې جهته که چېري مقصود په دې خوړلو کي سد الجوع وای، نو د يوې هدی څخه به يې کټو پخ کړې وای. نو ولي عليه الصلوة والسلام امر کاوه چي له هري هدي څخه لږ لږ غوښي پرې کړئ او په کټو کي يې پخې کړئ، او روح المعاني وايي چي دا مر د اباحت دی، ولي چي په اصول الفقه کي وايي چي هر فعل چي قبلاً منهي عنه وي او بيا امر په وسي هغه لپاره د اباحت دی، ويدل على سبق النهي قوله عليه الصلوة والسلام كنت نهيتكم عن اكل لحوم الاضاحي فكلوا منها وادخروا.

درويش وايي: چي په قول کي د روح المعاني نظر دی، ولي چي د اصول الفقه مسئله په هغه فعل کي ده چي قبلاً مطلق منهي عنه وي بيا امر په وکړل سي، او په هغه حديث کي چي روح المعاني يوه جمله د هغه حديث يې نه ده راوړې لان اصل الحديث كما في كتب الصحاح كنت نهيتكم عن اكل الحوم الاضاحي (فوق ثلث) دا هغه ټوټه متروکه ده كما يدل عليها مابعد الحديث فكلوا منها وادخروا فافهم، مطلب دا چي دا نهي خو مقيد په فوق الثلاث سره دی، نو د اصول الفقه مسئله پر دې نه تطبيقېږي فالاستحباب هو الاولى بالقبول والله اعلم.

وَأَطْعِمُوا الْبَآئِسَ الْفَقِيرَ ﴿۲۸﴾

او ورکوئ دا اضحیه د غوښو څخه د خوراک لپاره و ډېر سخت فقیر ته والفقیر بدل عن البائس او عطف بیان له. او بعض علماء وایي چي فقیر تعمیم بعد التخصیص دی لان الفقیر اعم من البائس کما یظهر من تفسیر البائس فافهم.

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ

وروسته دې زائل کي او لیري دې کړي خیري خپل، یعني سر دي وخریي برېتونه دي سم کړي. نوکان دي پرې کړي زېر ناف دي وخریي د بغل وېښتان دي وکاږي.

پوه سه: چي دا احلال اول دی دمخه تر طواف زیارت محرم ته هر ممنوع منه شیان روا سوه. یو نزدیکت (جماع) د ماینې چي دمخه تر طواف زیارت نه دی ورته روا.

فائده: امر د (واطعموا) لپاره د ندب دی عند الامام، وهذا ماقاله الخفاجي مذهب ابی حنیفه رحمه الله علیه.

فائده: یستحب کما في الهدایة ان لاینقص في الاضحیة مایطعم الفقیر من الثلث، ولي چي جهات درې دي (۱) الاکل بنفسه (۲) واعطاء البائس الفقیر (۳) والاذخار.

فائده: اول وخت د رمي او حلق من طلوع الفجر الثاني یوم النحر عند الحنفیة رح وعند الاکثر بعید نصف اللیل، والدلائل مذکورة في الفقه.

وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿۲۹﴾

او وفی دي وکړي په نذرو سره، او طواف وکړئ پر بیت الله شریف باندي.

پوه سه: چي بعض اهل التفسیر وایي چي مراد له نذر څخه ما اوجب الانسان علی نفسه مما لیس بواجب علیه قولیًا کان بدنیًا او مالیًا، نذر پر دوه قسمه دی، منجز یعني بالفعل لکه چي وایي لله عليّ رکعتین، او اتصدق بدرهمین او اختم القرآن في شهر مثلاً، ومعلق بامر ثم المعلق بالشرط ان کان مرضیًا للناذر لکه چي ووایي چي زما مسافر زوی وغیره که له سفره په سلامتیا راسي، یا که زما فلانی زوي خدای جل جلاله راجوړ کړي فعليّ ان اصوم یومًا او یومین مثلاً او اذبح بشاة، او اصلي عشر رکعات، فضلاً دې ته نذر تردد وایي، او که چېري شرط مکروه ؤ لکه چي ووایي که د ورور سره مثلاً ما خبري وکړې پر ما یې روژه نذر الی غیر ذالک، دې ته نذر لجاج وایي.

مسئله: که منذور مکروه ؤ په هغه نذر نه لازمېږي.

درويش وايي: چي د نذر ډېر صورتونه او احکام دي چي په کتابو کي د فروع او فقه مذکور دي. فلاحاجة الى تسويد اوراق التفسير ببيانها كما فعلها المظهري فراجع اليه.

فائده: کعبه شريفي ته چي عتيق وايي سبب يې دادی، ابن عباس، ابن الزبير، مجاهد او قتاده ﷬ وايي چي دا کعبه مبارکه خدای ﷻ ازاده ساتلې ده د جبابره وو الذين قصدوا تخريبها كما يشهد عليه سورة الفيل، أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَٰبِ ٱلْفِيلِ ۝١ الى اخير السورة كماسيئاتي قصته في تفسير سورة الفيل من هذا التفسير ان شاء الله عزوجل، او بعض مفسرين وايي اعتقه من الغرق في ايام الطوفان فانه رفع الى السماء كمامر قريبًا فتذكر، او ابن زيد او الحسن رح وايي چي دا اوله او قديمه خونه ده چي پر مځکه جوړه سوې ده، نو عتيق په معنی د قديم دی، کريمه ان اول بيت وضع للناس الذي ببكة الى اخير الآية، او بعض مفسرين وايي چي عتيق په معنی د کريم دی، لانه کريم عند الله الکريم.

عرب و ښو آسانو ته کرام الخيل وايي، او سفيان بن عيينه رح وايي چي عتيق په معنی د ازاد ده لانه غير مملوک لبشر بل لم يملک ماحوله من الحرم.

فائده: طواف بالبيت عبادت معقولة مقصودة کالصلوة، بعض طوافونه فرض دي او رکن دي د حج او عمرې، او بعض واجب دي عند بعض الائمة وسنة عندنا لکه طواف قدوم او طواف وداع، او پرته له دغو اقسامو څخه تطوع دي، مراد دلته له طواف څخه طواف زيارت دی چي اخير د حج دی او طواف افاضه يې هم بولي.

ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ ۗ

او که هغه څوک چي تعظيم وکړي د محرماتو د خدای ج يعني المعاصي، تعظيم د معاصيو دادی چي پر سرې يې کول ډېر سخت پرېوځي، په حديث صحيح کي راغلي دي چي مؤمن ته ګناه چي له ده څخه صادره سي داسې ښکاري لکه تر غره لاندي چي ناست وي او بېرېږي چي راباندي را ايله به سي، او منافق ته ګناه داسې ښکاري لکه مچ چي يې پر پزه کښېني دی لاس ورته وښوروي هغه ولاړ

سي، او ابو الليث سمرقندي رحمه الله وايي چي مراد له حرمات څخه اوامر او نواهي د خدای جل جلاله دي چي څوک به يې انتهاک نه کوي، او بعض علماء په قرينه د مقام د حرمات الله څخه مناسک د حج مراد بولي، او ابن زيد رحمه الله وايي چي مراد له حرمات الله څخه البلد الحرام والبيت الحرام والشهر الحرام دي (فهو خيرله) نو دغه تعظيم د حرمات الله خير دی ده لره په نيز د رب دده از روی ثواب.

وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ

او تاسي ته حلال کړل سوي دي يعني له جانبه څخه د خدای جل جلاله الانعام يعني لحوم الانعام (ای الابل والبقر والضان والمعز) مګر هغه حيوانات چي پر تاسي تلاوت کړل کېږي يعني في قوله تعالى (حرمت علکم الميتة والدم ولحم الخنزير وما احل لغير الله به الآية) يعني تاسي ولي حرامي بولي غوښي د بحيره او د سائبه او د وصيله او حام (وقد مر تفسير هذه الآسامي) يعني دا خو په محرماتو کي د خدای جل جلاله نسته، پوه سه! چي احلت لکم جمله معترضه ده.

فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوْا قَوْلَ الزُّوْرِ ﴿۳۰﴾

تاسي پرهېز وکړئ له مردار شي څخه چي هغه اوثان يعني بتان دي، او ځان ساتئ له ويلو څخه د دروغو، والمراد بقول الزور قولهم ان الملائكة بنات الله والاصنام شركاء الله وشفعائنا عند الله الى غير ذالک من اقوالهم المكذوبة.

پوښتنه: بتان خو ډبري دي، نو مرداريې څرنګه وبلل؟

ځواب: چونکه عقوله سليمه والطباع المستقيمة ددوی له عبادت څخه نفرت کوي، نو دوی لکه قاذورات داسي دي.

فائده: وفيه غاية المبالغة في النهي عن تعظيمها، او بعض مفسرين وايي چي رجس عذاب ته وايي، وسمى الاصنام رجسًا لان عبادتها سبب للعذاب المؤبد.

فائده: لفظ د زور عام دی ټولو انواعو ته د دروغو في الحكايات والمعاملات.

پوښتنه: په آيت سابقه کي مايتلى عليكم په صيغه د مضارع راغلی دی او سره ددې چي آيت د حرمت عليكم الميتة الآية خو دمخه تېر سوی دی؟

ځواب: تعبير په مستقبل سره لپاره د احضار د صورة ماضية لمزيد الاعتناء به.

پوه سه: چي زور په لغت کي انحراف ته وايي، او دروغ هم منحرف له واقع څخه دي ويدخل فيه شهادة الزور.

درویش وايي: چې مظهري د احمد، ابو داؤد، ابن ماجه، طبراني او ابن المنذر رحمهم الله چې هغو د خريم بن فاتک رض څخه روايت کړی دی هغه وايي چې يوه ورځ عليه الصلوة والسلام د سهار لمونځ وکړی فلما انصرف قام قائمًا او داسي يې وويل عدلت شهادة الزور بالاشراک بالله، دري واره يې دا خبره مکرره کړه او بيا يې دا آيت تلاوت کړی (فاجتنبوا الرجس من الاوثان واجتنبوا قول الزور الى اخير الآية، روح المعاني وايي چې په دې حديث کي خو دلالت پر دې نسته چې مراد په آيت کي له قول الزور څخه شهادة الزور دی کما هو مطلب المظهري رح، ولي چې روا ده چې آيت يعني قول الزور دي پر عموم حمل وي، او عليه الصلوة والسلام چې وروسته تر شهادة الزور دا آيت ووايه لا لتخصيص الآية بشهادة الزور بل لان شهادة الزور نوع قبيح من الزور فافهم والله اعلم.

حُنَفَآءَ لِلّٰهِ غَيۡرَ مُشۡرِكِينَ بِهِۦۚ

يعني مائل وه اوسئ له هر دين زائغ او باطل څخه و دين حق ته چې توحيد دی ولهذا قال الله تعالى (غير مشركين به) چې نه به شريکوئ له خدای جل جلاله سره هيڅ شی چې اوثان په دخول اولی پکښې داخل دي او که ملکي ورسره شريکوئ او عبادت يې کوئ لزعمکم الباطل انهن بنات الله.

درویش وايي: چې دا رد دی ددې قول د مشرکانو د مکې چې زموږ دين د ابراهيم ع دی، حاصل د رد يې دادی چې ابراهيم ع خو مائل له دين باطل څخه و حق ته وؤ او خدای عزوجل ته يې هيڅ شی شريک نه باله فاين انتم منه.

پوه سه: چې دا دواړه حالان مؤکدتان من واو فاجتنبوا کذا في روح المعاني.

وَمَن يُشۡرِكۡ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ

څوک چې خدای عزوجل ته شريک وايي مثال يې دادی لکه له اسمان څخه چې راولوېږي.

پوه سه: چې دا جمله تاکيد ده د ماقبل يعني (حنفاء غير مشرکين به) او اسم جليل يعني الله چې په دې آيت کي يې ظاهر کړی يعني ضمير يې نه راوړی لپاره د کمال قبح د شرک بالله، ولي چې الله عزوجل خو وضع دی لپاره د واجب الوجود المستجمع لصفات الجلال والجمال فکيف يتصور له شريک!.

پوه سه: چي په دې آيت كي يې ايمان مشابه كړی د اسمان سره لعلوه الرتبي كما ان للسماء علو حسي والاشراک به بالسقوط من السماء، فالمشرک ساقط من اوج الايمان الى حضيض الكفر.

پوښتنه: دا تشبيه خو په مرتد كي صحيح ده چي له اسمانه راولوېدی يعني ايمان يې پرېښو د شرک و كړي ته ولوېدی، لكن مشرک اصلي خو ايمان له سره نه درلودی؟

ځواب: د هغه په باره كي فطرت اصلي دی كما قال عليه الصلوة والسلام كل مولود يولد على فطرة الاسلام فابواه يهودانه الى اخير الحديث، پر منزله د فعليت ده اسلام وګرځاوه چي مشرک هغه فطرت له لاسه وركړی، نو ګويا له اسمان څخه راشوه سو، ومع قطع النظر عن الفطرة فالتمكن والقدرة على الاسلام باعتبار النظر في عجائب مصنوعاته قائم مقام الفعلية، شېرازي رح وايي:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار .... هر ورقی دفتريست معرفت كردگار

فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِىْ بِهِ الرِّيْحُ فِىْ مَكَانٍ سَحِيْقٍ ﴿٣١﴾

نو ګډوډ كړي افكار دده هغه هواوي چي په منځ كي د اسمان او ځمكي وي، او يا وغورځوي دی باد په يو ځای كي چي لېري له حق څخه وي.

پوه سه: چي په (فتخطفه الطير) كي استعاره بالكناية ده، يعني مراد له طير څخه اهوية مردعة دي.

پوه سه: چي مراد له ريح څخه استعارةً شيطان دی چي پر سړي غالب سي هغه په سړي ورته كارونه كوي.

درويش وايي: چي په زړه پوري ترجمه د بيضاوي ده، هغه وايي چي كلمه د او په آيت كي لپاره د تنويع ده يعني كافر دوې نوعي دی، يو هغه مشرک دی چي خلاصوالی له شرک څخه اصلاً نه لري لكه ابوجهل، وليد بن مغيره في مشركی مكة مثلاً، د هغه مثال داسي دی لكه سړی چي له اسمانه رايله سي په لار كي يې مرغان د اسمان ټوټه كړي او وه يې خوري فلم يبق منه شئ، او بل هغه مشرک دی چي د توبې لار ورته خلاصه وي. نو د هغه مثال داسي دی لكه يو سړی چي لېري ځای باد وغورځوي، نو دې سړي ته ممكنه ده چي دی له هغه لېري ځای څخه خپل كور ته راسي.

درويش وايي: چي له تكلفاتو څخه خالي توجيه داده چي دا آيت استعاره تمثيليه ده على مابين في علم البيان، هغه دا چي د يو هيئت منتزعه من امور متعدده تشبيه وكړل سي د بل هيئت منتزعه من امور متعدده سره، ومثلوا لها بقول الرجل لآخر المتفكر في امر من الامور بافكار متنوعة رئيتك تقدم رجلاً وتؤخر اخرى، دلته هم تشبيه د حالت منتزعه له غلبه څخه د نفس او د شيطان ده پر مشرک باندي وايقاعه في الشرک وانواع المعاصي بالحالة المنزعة بحال من خر من السماء فتخطفه غوښي يې مرغانو ځندي وخوړلې، يا يې باد لېري ځای وغورځوي چي هم د اهلاک سره مخامخ سي فتدبر غاية التدبر وخذ ما صفا ودع ماكدر والعلم عند الله بمراده بكتابه.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوْبِ ﴿۳۲﴾

اى الامر ذالک په حذف د مبتداء (دا جمله پوره ده وروسته جمله پر عطف ده يعني (ومن يعظم) څوک چي تعظيم وکړي د شعائرو د خدای جل جلاله، ابن عباس رض وايي چي مراد اوښان او هدايا د بيت الله دي اصل د شعائر له اشعارو څخه دی يعني علامه دار دې کړي په يو شي چي يا چوټي يې په غاړه وروځړوي يا دې لږ بوک وروني کړي تا چي خلک وپوهېږي چي دا هدايا د بيت الله دي، نو تعرض نه ورته کوي او د اوبو او وښو څخه به يې نه منع کوي، او له تعظيم څخه يې مراد دادی چي ښه به چاغي وي او په لوی قيمت به رانيول سوي وي، په صحيح حديث کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام سل (۱۰۰) هدايا له ځان سره راوستلي وې کمامر، او په يوه روايت کي راغلي دي چي په دغو اوښانو کي يو اوښ د ابو جهل هم ؤ چي په ورځ د بدر يې په غنيمت نيول سوی ؤ چي په پزه کي د هغه اوښ د سرو زرو تته وه، او ابو داؤد روايت کړی دی چي عمر رضی الله عنه چي حج ته زاتلی يو داسي نجيبه اوښه يې له ځان سره راوستلې وه چي دده څخه خلکو په اته سوه (۸۰۰) دينار غوښتې وه.

پوښته: چي مظهري رح ضمير د (انها) راجع و تعظيم ته ګرځولی دی.

درويش وايي: چي تانيث د ضمير يې په اعتبار د مضاف اليه دی ای تعظيم الشعائر فافهم، والعبارة بحذف المضافات ای من افعال (يو مضاف) ذوی (بل مضاف) تقوی القلوب، يعني چي زړونه يې له خدای جل جلاله څخه بيرېږي، او ذکر د

قلوب په اعتبار ددې چي زړونه محل دی د تقوی او د فجور، وقد صح ان النبي ﷺ اشار الى الجانب الايسر من الصدر المبارک، وقال التقوی ههنا، درې واره يې دا کلمات مکرر کړه.

درويش وايي: چي روح المعاني په تفسير کي د انها ډيري اوږدې خبري کړي دي او نقض او ابرام يې راوړی دی، ولهذا فقير د هغو له راوړلو څخه ډډه وکړه لانه لافائدة في ايرادها لمتعلمي التفسير الايوبي الا لبعض العلماء المتبحرين.

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى

* تاسي لره په دغو شعائرو کي نفع سته (يعني جاز الركوب عليها والحمل عليها عند الضرورة وشرب لبنهما) تر وخت معلومه پوري يعني چي حلالېږي.

مسئله: عطاء ابن رباح، امام مالک، امام شافعي، امام احمد او اسحاق رحمهم الله وايي چي روا ده سپرتيا پر هدي او بار پر باندي کول او ځيښل د شيدو يې چي په درو سره کارو کي هدي ته ضرر نه رسېږي، او امام ابو حنيفه رحمه الله وايي چي نه ده روا سپرتيا يې ولا الحمل عليها ولا شرب لبنها الا لضرورة لکه چي هديه کونکی ضعيف وي او بار په شا نسي وړلای، يا يې ضرورت له تندي و شيدو ځيښلو ته پيدا سي، د امام اعظم رح د مذهب دليل دادی چي دا هدايا وي ټوله د خدای جل جلاله لپاره دي، نو ده ته نه ښايي چي يو شی د دغو هدايا وو دي د ځان لپاره استعمال کړي، ددې دليل څخه خو ظاهرًا داسي فهمېږي چي مهدي ممنوع دی مطلقًا که يې ضرورت وي او که نه وي د نفع اخستلو د خپل ځان په هدايا وو کي، لکن چونکه په احاديث صحيحه وو کي جواز د رکوب راغلی دی . نو قول د امام اعظم رح چي منع ده، محمول دی په غير کي د ضرورت د حال، او احاديث شريفه محمول پر حال د ضرورت دي، والدليل على الانتفاع بالهدايا في حال الضرورة، ما روی الطحاوي رحمه الله چي اعلم الناس په مذهب د ابو حنيفه رحمه الله دی په دوه سنده سره عن حميد الطويل عن انس رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ رائ رجلاً يسوق بدنة ای الهدی وقد جهد (دا سی په ډېر تکليف په هدي پسي روان ؤ يعني يا به مريض ؤ او يا به سپين ږيری ؤ) عليه الصلوة والسلام ورته وويل اركبها! هغه سړي ورته وويل يا رسول الله ﷺ انها بدنة يعني هدية، قال عليه الصلوة والسلام اركبها وان كانت (يعني وان كانت بدنة وهدية) وفي الحديث

المتفق عليه عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم رائ رجلاً يسوق بدنة فقال عليه السلام اركبها قال انها بدنة ای هدية قال عليه السلام اركبها قال انها بدنة، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اركبها ويلک في الثانية او الثالثة، نو زمونږ په نيز دغه حديث محمول دی پر حال د ضرورت، ولي که ضرورت نه وای، نو عليه الصلوة والسلام تهديد په ويلک سره نه ورته کاوه، ويدل على ذالک ما روی مسلم عن ابی الزبير رضي الله عنه قال سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنه چي چا پوښتنه ځندي وکړه د سپرتيا په باره کي پر بدنه يعني الهدي قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم قال اركبها بالمعروف اذا الجائت اليها (چي ته ورته مجبور سې كحال المرض او حال ضعف البدن) تر پايه پوري.

ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

پوه سه: چي محل يا مصدر ميمي دی په معنی د وجوب كما يقال حل ای وجب او يا ظرف زمان دی، ای وقت نحرها پر دواړه تقديره مضاف محذوف دی وهو لفظ النحر، او کلمه د ثم يا لپاره د تراخي في الوقت ده فان وقت الانتفاع بالهدايا وهو الركوب وغيره كمامر قبل وقت النحر، او يا لپاره د تراخي في الرتبة ده لان المراد بالمنافع المنافع الدنيوية كمامر ذكرها ونحرها من المنافع الاخروية وهو الثواب في يوم الثواب.

پوه سه: چي (الى البيت العتيق) په موضع کي د حال دی ای منتهية الى البيت آه، والمراد مايتجاور البيت العتيق، ولي چي نحر خو په خپله په بيت العتيق کي نه کېږي.

دروېش وايي: چي عرفي منحر منٰی ده، لكن په صحيح حديث کي راغلي دي چي وكل فجاج مكة منحر (هره کوڅه د مکې ځای د نحر دی، وكل فجاج منٰی منحر.

مسئله: فضال رح وايي چي مراد دلته هغه هداياوي دي چي منٰی يا مکې ته رسېدلای سي، او هغه هدي تطوع چي هلاک ته نژدې سي تر بلوغ منٰی، نو ځای د نحر يې هغه ځای دی چي هدي په هغه ځای کي د هلاکت سره مخامخ سوه.

مسئله: دا آيت دليل دی پر جواز د نحر په ټولو ځايو کي د حدودو د حرم محترم لان الحرم كله في حكم البيت في كونه عتيقًا غير مملوك لاحد، او امام مالک رح وايي لاينحر الحاج الا بمنٰی ولا المعتمر الا بمروة لان النبي صلى الله عليه وسلم نحر بمنى، والجواب ان النحر النبي صلى الله عليه وسلم بمنٰی لاينفی جواز النحر في غيره اذا ثبت بالكتاب والسنة، اما

الكتاب فقوله تعالى الى البيت العتيق كما مر تفصيله، قال رسول الله ﷺ نحرت ههنا (اشار الى موضع معين من منى) وقال منى كلها منحر وكل فجاج مكة طريق ومنحر وكل عرفة ومزدلفة موقف، رواه ابو داؤد وابن ماجه من حديث جابر رضي الله عنه.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا

يعني هر جماعت ته چي مؤمن وي، وقيد المؤمنة يفهم من المقام يعني تر تاسي مسلمانانو د مخه تېر سوي دي.

پوه سه: چي منسَک بفتح السين كما هو قرائة الجمهور من القراء په معنى د موضع النسک يعني صيغه د ظرف ده، يا مصدر ميمي دى اى موضع اراقة الدم او اراقة الدماء او قربانًا يتقربون به الى الله تعالى.

پوه سه: چي دا جمله په نېز د روح المعاني عطف ده على قوله تعالى لكم فيها منافع ومابينهما معترضات.

فائده: مجاهد رح تفسير د منسک ههنا بالذبح واراقة الدم سره کړى دى على وجه التقرب الى الله تعالى فجعله مصدرًا.

پوه سه: چي نسک په اصل کي مطلق عبادت ته وايي وشاع في اعمال الحج خصوصًا في افعال الحج على عبادة خاصة من افعال الحج وهو الذبح واراقة على وجه التقرب الى الله تعالى كما فسره مجاهد رح به، خو فراء نحوي وايي چي منسک په کلام کي د عربو الموضع المعتاد في خير وبر كالمنى للذبح لكن علامه زمخشري په تفسير كشاف کي وايي چي تفسير منقول عن مجاهد رح كمامر عنقريب هو الاوفق، والمعنى عنده اى شرع لكل اهل دين ان يذبحوا له تعالى على وجه التقرب لا لبعض منهم، فتقديم الجار والمجرور يعني لكل امة على الفعل اى جعلنا منسگا لپاره د تخصيص دى فافهم.

درويش وايي: چي دليل د شيوع د منسک په اعمالو کي ذ حج دادى چي هغه کتابونه چي علماؤ د دين كملا علي قاري وغيره رح من الاعلام په بيان کي د ټولو اعمالو د حج او عمري تصنيف کړي دي، هغه د مناسک په نامه يادېږي.

لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ

چي دوی ذکر کړي نوم د خدای عزوجل دون غيره په وخت کي د ذبح د نسيکي بان يقول عند الذبح بسم الله، الله اکبر اللهم منک واليک.

پوه سه: چي علت د جعلنا خدای جل جلاله ذکر د اسم الله وګرځاوه تنبيهًا پر دې چي مقصود اصلي له جعل څخه د مناسکو تذکر د معبود عزوجل دی، له دې آيت څخه دا هم معلومه سوه چي ذکر د اسم الله خاصةً شرطًا للذبح کما هو معلوم بالنص واجماع الامة.

عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيْمَةِ الْاَنْعَامِ ؕ

پر هغه څه چي خدای جل جلاله په رزق ورکړي دي، من بهيمة الانعام يعني نحرها وذبحها.

پوه سه: چي بهيمه يې په دې وبلل چي خبرې نسي کولای، او انعام ته يې مضاف کړی چي عبارت له ابل، بقر، معز او ضان دی، ولي داسي بهائم خو هم سته چي ذبح يې په قرابينو کي نه ده روا لکه آسان، غاطره او خره وغيرها.

مسئله: په قرابينو کي اهلي انعام شرط دی اجماعًا حتی ذبح د هوسۍ يا سوی يا ګوره خر نه ده روا، وان کانت ماکول اللحم.

فائده: په دې آيت يعني (ولکل جعلنا الآية) باعثه کول دي د امت د عليه الصلوة والسلام چي دوی دي هم په دې باره کي اقتداء په من سلف پسي وکړي.

فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ

ستاسي خدای ج يو دی شريک نه لري

پوه سه: چي دا جمله تعليل ده د (ليذکروا الله) يعني تاسي پر ذبائحو نوم د خدای وحده واياست، ولي د ټولو ستاسو معبود بالحق يو دی که متقدمين د مؤمنانو دي او که متاخرين که څه هم تاسي مؤمنان په ازمنه شتی وو کي ياست، مخاطب يې مؤمنان وګرځول که څه هم خدای پاک اله د ټوله عالم دی لان المشرک بجهله بواحدانيته تعالی بمنزل عن هذا الخطاب الکريم. .

فَلَهٗٓ اَسْلِمُوْاؕ وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِیْنَ ۙ﴿۳۴﴾

تقدیم د جار او مجرور لپاره د حصر دی یعني خاص و خدای ته منقاد او فرمان بردار اوسئ دون غیره یعني اخلصوا التقرب او الذکر لله ولاتشوبه بالاشراک، او زیری وکړه یا محمد (علیه السلام) و هغو کسانو ته چي ځانونه حقیر بولي، والخبیت بالخاء المفتوحة والباء والمکسورة والیاء الساکنة واخرها تاء مثناة علی وزن فعیل في اللغة الشئ الحقیر سواء کان في الواقع او یعد النفس حقیرًا، نو ځکه یې ابن عباس او قتاده رض تفسیر په متواضعینو سره کړی دی، او اخفش وایي الخاشعین، او بعض اهل اللغة وایي چي خبت کښته ځکي ته وایي له دې کبله یې مجاهد رح ترجمه په مطمئنین الی الله ته کړی دی، او امام نخعي رح وایي چي خبت اخلاص ته وایي، نو ځکه تفسیر یې په مخلصین سره کړی دی، او کلبي رح وایي هم الرقیقة قلوبهم او عمرو بن اوس وایي چي هم الذین لایظلمون او چي بل ظلم پر وکړي عفوه ورته کسات نه ځني اخلي.

درویش وایي: چي دا ټوله تفسیرونه و یوه شي ته راجع دي هر مفسر چي د هغه په خیال ښه ورغلی دی په هغه یې تفسیر کړی دی، هغه یو شی دادی چي خدای جل جلاله په دې آیت کي ذکر کړی دی.

اَلَّذِیْنَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ وَالصّٰبِرِیْنَ عَلٰی مَآ اَصَابَهُمْ

چي نوم د خدای جل جلاله ورته واخستل سي بیرېږي زړونه یې من هیبة الله و معرفة عظمة الله عزوجل او صبر کونکي وي پر هغه شي چي دوی ته ورسېږي من المصائب که په مال کي وي او که په انفس کي وي او که په عیال کي وي او که في سبیل الله په جهاد کي وي.

درویش وایي: چي چي دا ټوله اعمال قلبیه وه، اوس خدای جل جلاله اعمال بدنیه او مالیه ذکر کوي.

وَالْمُقِیْمِی الصَّلٰوةِ ۙ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ یُنْفِقُوْنَ ﴿۳۵﴾

چي اداء کونکي د لمانځه وي په خپلو اوقاتو کي مع مراعات تعدیل الارکان (ولهذا قالوا چي اقامة الصلوة والا لړ دي او لمونځ کونکي ډېر دي) او د هغه مال چي موږ یې په رزق ورکړو انفاق کوي فرضًا کان کالزکوة او واجبًا کصلة ذی

الرحم المحرم او نفلاً كاعطاء الفقير والسائل.

نكته: خداى پاک نسبت د رزق وځان ته وکړى تنبيهًا على انه لاينبغي البخل بما اعطاه الله من فضله بل يعطى بخلوص القلب ويقول عند الاعطاء منک واليک. يعني دا مال تا راکړى دى وتاته يې درکوم.

درويش د تفسير ايوبي په باره کي خداى عزوجل ته وايي:

په حقيقت کي د تفسير توفيق خوستا دى
ظاهرًا په انګشت نما عبيدالله دى

وَالْبُدْنَ

پوهسه: چي (والبدن) منصوب على شريطة التفسير دى، بدن جمع د بدنة ده لکه خشب جمع د خشبة، امام جزري رح په نهاية کي وايي چي بدنة جمل (اوښ) او ناقه (اوښې) ته وايي او بقر او بقرة ته هم وايي وهي بالابل اشبه، سميت بدنة لعظمها وسمنها، في القاموس: البدنة په حرکاتو سره ابل او بقره دواړو ته وايي، وهذا مذهب امام الائمة ابو حنيفة عليه من الله تعالى الرضوان والرحمة، او عطاء او سدي رح هم وايي چي بدنه ابل، بقر ته وايي مېږي، بزې يا مږيا وزګړي ته نه وايي، او امام محمد بن ادريس الشافعي رح بدنه مخصوص په ابل پوري بولي، والدلائل والجوابات في کتب الفروع.

جَعَلْنٰهَا لَكُمْ مِّنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيْهَا خَيْرٌ

درويش وايي: چي دا هغه فعل دى البدن يې منصوب دى، يعني البدن مفعول اول دى ددې فعل، او لکم مفعول ثاني دى اى کائنًا لکم وقوله من شعائر الله حال من المفعول الاول.

ترجمه: ګرځولى دى موږ بدن له علاماتو څخه د دين د خداى جل جلاله التي شرعها الله (وجه د تسميه په شعائر سره چي دوى په بوک کي لږ زخمي کوي او د بوک وړى يې په لړي تاچي خلګو ته دا معلومه سي چي دا هديه د مکې ده، نو کار نه په لړي، يا يې چوټي وړپه غاړه کړي کمامر من قبل فتذکر) تاسي لره په بدن کي خير دى د دنيا کمامر او د آخرت من الاجر والثواب.

فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ

نو تاسي ذکر کوئ نوم د خدای ﷻ يعني په وخت کي د نحر که ابل وي او ياد ذبح که بقر ؤ، په روايت کي د ابن ماجه او حاکم په مستدرک کي له جابر رضي الله عنه څخه روايت کوي (ان رسول الله ﷺ کان يقول اني وجهت وجهي للذي فطر السمٰوات والارض على ملة ابراهيم حنيفًا وما انا من المشركين، ان صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين، لاشريک له وبذالک امرت وانا اول المسلمين، اللهم منک ولک بسم الله والله اکبر).

درويش وايي: چي که د چا دا اوږده دعاء نه وه په ياد لکه عوام الناس هغو لره بسم الله والله اکبر کافي دی (اذ ليس في الدين من حرج.

پوه سه: چي په قاموس کي وايي چي (صواف) په تشديد د فا فواعل دی په معنی د مفاعل يعني دوې پښې او يو راسته لاس به يې په صف ولاړ وي، او يو چپه لاس به يې د ورانه سره تړلی وي، نو په ولاړي به يې نحر وکړي کذالک روی البخاري عن ابن عمر رضي الله عنه وايضًا روی البخاري عن ابن عمر رضي الله عنه انه اتی على رجل چي اوښه يې چو که کړې وه او حلالوله يې، نو ابن عمر رضي الله عنه ورته وويل ابعثها قيامًا مقيدة (ای يدها اليسری) په صحيح حديث کي چي روايت يې ابن المنذر او بيهقي د ابي ظبيان څخه کړی دی وويل سئلت ابن عباس رضي الله عنه عن تفسير قوله تعالى (فاذکروا اسم الله عليها صواف) قال اذا اردت ان تنحر البدن فاقمها على ثلاث قوائم معقولة يعني د مخ چپه پښه يې ورکت کړه د ورانه سره يې وروتړه ثم قل بسم الله الله اکبر اللهم منک ولک ثم انحرها، او مجاهد رحمه الله وايي الصواف اذا عقلت رجله اليسری وقامت على ثلاث قوائم.

درويش وايي: چي په بعضې رواياتو کي که څه هم يد يمنی راغلی دی او په بعضو کي يد يسری راغلی دی ولا فرق بينهما.

فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ ۚ

چي ولوېږي وروسته تر نحر بغل د بدن پر مځکه يعني مړه سي، تاسي خورک ځني کوئ (بعض علماء وايي چي دا امر اباحت دی يعني خورک يې مباح دی وعند

الفقير و اكثر التفسير هو امر ندب و استحباب وقد مر تفصيله و دليله عنقريب) او غوښي د بدن ورکوئ قانع ته.

پوه سه: چي عکرمه، ابراهيم او قتاده رح وايي چي قانع هغه چاته وايي چې خپل کور ناست وي او قناعت يې کړی وي که چا خيرات ورکړی مګر سوال نه کوي، او معتر هغه څوک دی چي د غوښو د سوال لپاره ورسي، او عوفي له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی چي قانع هغه ته وايي چي نه ځان د خيرات ځای ته حاضروي او نه سوال کوي، يعني ولو بارسال الغير، او معتر هغه چا ته وايي چي د خيرات و ځای ته ځان حاضر کړي په مصدق ځان ووينې او صراحةً سوال نه کوي، او سعيد بن المسيب، حسن او قلبي رح وايي چي قانع هغه ته وايي چي سوال کوي، او معتر هغه څوک دی چي ځان پيش کړي د صدقې و ځای ته مګر سوال نه کوي، نو پر دې تقدير قانع مشتق دی من قنع يقنع قنوعًا اذا سئل، او پر اول تفسير قانع مشتق د قناعت څخه دی يقال قنع قناعة اذا رضی بما قسم له، فتدبر.

كَذٰلِكَ سَخَّرْنٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿۳۶﴾

يعني لکه چي موږ مسخر کړي دي بدن کما مر من نحرها قيامًا، موږ مسخر کړي دي اوښان او منقاد مو ګرځولي دي دوی يعني لپاره د رکوب او حمل سره د لوی والي د ابدانو ددوی او د قوت ددوی، حتی يو کوچنی هلک دوی چو کوي که څه هم په ځوزانو او ذبرو کي وي دوی منع نه څندي کوي، دا تسخير ددې لوی حيواناتو صرف او صرف قدرت د خدای عزوجل دی ورنه تر اوښانو په جسم کوچني په قوت کم چي خدای جل جلاله تاسي ته نه دي مسخر کړي ستاسي حکم او اطاعت نه قبلوي لکه ګيدړه، چغال وغيرهما (لعلکم تشکرون) لکی تشکروا الله انعامنا عليکم. بالتقرب اليه والاخلاص وعدم الاشراک ولو کان معنًی وضمنًا.

شان نزول: ابن ابی حاتم او ابن جرير و ابن المنذر رح له ابن جريج رح څخه روايت کړی دی چي اهل جاهليت چي به اوښ خيرات کړی يعني هديه د کعبې مبارکې، نو غوښي او ويني د هغو مذبو حاتو به يې پر کعبه شريفه ورغورځولې او پر پاشلې به يې. نو اصحاب کرامو رض و عليه الصلوة والسلام ته وويل نحن احق

بذالک النفح فانزل هذه الآیة الآتیة، او ابن المنذر رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي مشرکینو چي به شی یعني یو حیوان ذبح کاوه نو کعبې مبارکې ته به یې نژدې ذبح کاوه تا چه وینه د کعبې پر یو دېوال ومښلي فاراد المسلمون ان یفعلوا ذالک الفعل فانزل الله تعالی هذه الآیة.

لَنْ يَّنَالَ اللّٰهَ لُحُوْمُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلٰكِنْ يَّنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ ۭ

نه رسېږي و ځای ته د قبول عندالله غوښې د بُدن او نه ویني د هغو، لکن خدای پاک ته رسېږي بېره ستاسي له خدای جل جلاله څخه، یعني الاعمال الصالحة المرتبة علی التقوی والاخلاص بانیکون المراد بها وجه الله خالیًا عن الاشراک ظاهرًا وباطنًا کالریاء.

كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ ۭ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِيْنَ ۝۳۷

دا آیت تکرار د ماسبق دی تذکیرًا للنعمة وتاکیدًا له وتعلیلاً له بقوله (لتکبروا الله) یعني چي تاسي وپېژنی عظمت د قدرت د خدای جل جلاله چي تاسي ته یې قدرت در کړی چي بېله خدایه د بل چا قدرت نه په رسېدی یعني په نتیجه کي تاسي خدای جل جلاله واحد وګڼی په کبریاء شکرًا علی ذالک النعمة العظمیٰ، چي تاسي ته یې هدایت وکړی د شرائعو د دین او د مناسکو د حج او کیفیت د تقرب الی الله یې دروښو (او بعض مفسرین وایي چي مراد له (لتکبروا الله) څخه تکبیر په وخت کي د نحر او ذبح دی کما مر بیانه) او ته زېری وکړه یا محمد (صلی الله علیه وسلم) ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي مراد له محسنین څخه مؤمنان دي، نو دا جمله عطف ده پر ماقبل یعني بشر المخبتین.

اِنَّ اللّٰهَ يُدٰفِعُ عَنِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۭ

په تحقیق خدای جل جلاله دفع کوي له هغو کسانو څخه چي ایمان یې راوړی یعني ددوی دښمنانو کافرانو.

پوه سه: چي دا جمله مستانفه ده لپاره د ارام د زړونو د مؤمنانو په دې سره چي خدای جل جلاله ناصر دی ددوی پر اعداؤ.

درویش وایي: چي دا وعده عامه ده، روح المعاني چي داسي ویلي دي بحیث

لايقدرون على صدهم من الحج آه. په اعتبار د سياق د كلام چي د حج بعض احوال پکښي بيان سوي وه، او دا آيت چي يې مقدر کړی په ان د تحقيق لپاره د اعتناء تام په مضمون د کلام يعني وعد النصر. او يدافع چي مضارع ده له بابه د مفاعلې او سره ددې چي فعل د دفع خو يوازي د خدای پاک له خوا دی يا لپاره د مبالغې، ولي علماء وايي چي مفاعلة مغالبه لره مستلزم دی نحو ضارب زيد عمروًا، والمغالبة يستلزم المبالغة، او يا لپاره د تکرار د دفع في الغزوات بين المؤمنين والكافرين، اهل صرف وايي چي ګاهي باب د مفاعلې مجرد کېږي د وقوع الفعل من الجانبين فيبقى تكرره. وحاصل الآية ان الله يبالغ في دفع ضرر المشركين عن المؤمنين الذي من جملة الصد عن سبيل الله تعالى والمسجد الحرام مغالبة من يغالب كمامر، او يدفع ضررهم عنهم مرةً بعد اخرى، كريمه: كلما اوقدوا نارًا للحرب اطفائها الله.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

پوهسه: چي دا آيت دليل دی د ما في ضمن وعد النصر يعني الوعيد للمشركين، په تحقيق خدای جل جلاله محبت نه کوي كناية عن البغض اذ لا واسطة بين الحب والبغض في افعاله تعالى فاذا نفي الحب ثبت البغض فان الحب والبغض وان كانا مفهومين وجودين لكنهما على طرفا النقيضين في صفاته فافهم، د هر كثير الخيانة په امانات کي د خدای من الايمان وسائر الامور الشرعية او كثير الكفران وي د نعمتو د خدای جل جلاله، قال ابن عباس رضي الله عنه خانوا الله كفار مكة فجعلوا له شريكاً وكفروا النعمة وهو رسول الله صلى الله عليه وسلم، او زجاج رحمه الله وايي که چا تقرب وکړی و بتانو ته بزبيحته وذكر عليها اسم غير الله فهو خوان كفور.

شان نزول: احمد، ترمذي، سدي او حاکم رحمة الله عليهم له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی لما اخرج كفار مكة رسول الله صلى الله عليه وسلم من مكة (يعني سبب د خروج د عليه الصلوة والسلام له مکې څخه) باحتيالهم في دار الندوة بقتله والا فهو عليه الصلوة والسلام خرج من مكة بامره تعالى قال ابو بكر رضي الله عنه اخرجوا نبيهم ليهلكن فانزل الله تعالى.

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا

(اذن) اى اذن الله ورخص في القتال اجازه کړې ده خدای جل جلاله هغه کسانو ته چي

وژل کېږي يعني للمؤمنين الذين يقاتلوهم المشركون، يعني اذن الله للمؤمنين في الجهاد وان يقاتلوا الكفار، محي السنة البغوي الشافعي المذهب وايي چي مفسرين رح وايي چي مشرکانو د مکې اصحاب د عليه الصلوة والسلام ډېر وهل او ټکول بې او رقم رقم ازار بې ورکاوه همېشه به اصحاب رض د عليه الصلوة والسلام په مسلسله توګه سرګردان وه يو به راغلی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته به يې اثار د ضرب او کوب پر بدن خپل ښکاره کړل، بل به راغلی د سر ماتېدل به يې ښکاره کړه وهکذا روزانه دا سلسله جاري وه، عليه الصلوة والسلام به ورته وويل صبر وکړئ زه نه يم امر کړل سوی يعني د خدای جل جلاله له خوا په قتال او جهاد سره فنزلت هذه الآية بالمدينة بعد الهجرة يعني اذن الى ان قال بانهم ظلموا (يعني اذن الله لهم في القتال بسبب انهم ظلموا) چي پر دوی تجاوز کړل سوی دی د مشرکينو له خوا.

پوهه: چي عبد الرزاق، عبد بن حميد، ترمذي، نسائي، ابن ماجه وغيرهم من المحدثين له ابن عباس رض څخه داسي روايت کړی دی چي دا اول آيت دی چي نازل سوی دی په قتال (يعني په جهاد کي د کفارو سره) وروسته تر دې چي نهي د قتال تر اوويا (۷۰) څه بالا آيتونه راغلي دي انتهی.

وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

او په تحقيق خدای جل جلاله د دوی پر نصر او مرسته باندي قادر دی.

پوهه: چي دا وعد جميل دی د خدای جليل له خوا څخه پر نصر د مؤمنانو.

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ

هغه کسان چي ايستل سوي وه له خپلو کورونو څخه چي په مکه مکرمه کي يې درلوده، بېله حقه د جلا وطنی ددوی، مګر دا چي دې مظلومينو به ويل چي رب زموږ (معبود) الله دی (يعني وحده بلا شريک)

پوهه: چي دا موصول مرفوع محلاً په حذف د مبتداء دی ای :هم الذين اخرجوا: يا منصوب محلاً دی په حذف د اعني يا په محل کي د جر دی بدل له موصول څخه د اذن للذين آه.

پوهه: چي مفسرين دا استثناء متصل بولي او ان يقولوا آه په تاويل د مصدر

بولي په محل کي د جريې بولي او استثناء له حق څخه يې بولي، يعني د غه يو حق يې پر درلودی چي دوی ربنا الله وايه.

سوال: ان يقولوا ربنا الله خو حق د اخراج د مؤمنانو نه دی؟

ځواب: دا د مشرکانو پر زعم باطل بناء ده چي توحيد د معبود چي څوک وايي د هغه اخرج حق دی، فهذا نظير قولهم في ذم شخص فلان لاخير فيه الا انه يسئ لمن يحسن اليه، او غرض په دې استثناء کي تنبيه ده پر ظهور د ظلم ده چي توحيد د خدای ﷻ حق دا خراج وباله، ونظيره في القرآن ما تنقم منا الا ان آمنا وفي كتب البلاغة قول النابغة:

لا عيب فيهم غير ان سيوفهم .... بهن فلول من قراع الكتائب

مع ان قراع الكتائب ای عساکر المقابل في الجرب ليس بعيب بل هو شجاعة.

درويش وايي: چي دا يو باب دی د بلاغت فافهم، او بعض مفسرين وايي چي دا استثناء منقطع ده، فالمعنى لكنه اخرجوا بسبب قولهم ربنا الله وهذا قول حق فالاخراج اخراج بغير حق.

درويش وايي: چي دا استثناء منقطع له فهم څخه د متعلمينو د تفسير ايوبي ډېر اوفق او اسهل ده بخلاف الاول، فان فهمه شان العلماء المدرسين.

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَّصَلَوٰتٌ وَّمَسٰجِدُ

که نه وای دفع کول د خدای ﷻ خلګو لره بعض ددوی چي کافران دي په بعض سره چي مؤمنان دي يعني بتسليط المؤمنين على الكافرين في الغزوات، له ثابت بن عرفجه څخه روايت دی چي ماته اووه ويشت (۲۷) نفرو له اصحابو څخه د علي کرم الله وجهه وويل چي علي کرم الله وجهه وويل چي دا آيت په اصحاب کي د محمد ﷺ نازل سوی دی، په دې آيت کي تاکيد پر قتال د کفره وو سره دی (لهدمت صوامع) جمع د صومعة ده يعني خلوت خانې د راهبانو د نصاری وو (وبيع) جمع د بيعة يعني عبادت ګاه د نصاری وو (وصلوات) کليساوي د يهودانو (ومسٰجد) او مسجدونه د مسلمانانو، من امة محمد ﷺ.

Scanned by CamScanner

سوال: د مخه تا روايت د عرفجه رح وکړی چي اووه ويشت اصحابو انتهی، نو مسجد د مسلمانانو که په دفع سره د مؤمنانو د امت د عليه الصلوة والسلام محفوظ پاته دي، نو صوامع، بيع او صلوات د يهودانو ثرنګه د مسلمانانو د امت د عليه الصلوة والسلام محفوظ پاته دي؟

ځواب: ددي سوال ځواب روح المعاني داسي ورکړی دی چي مسلمانان د اهل الذمة من النصارى واليهود د معبداتو هم حفاظت کوي لکه د خپلو مساجدو محافظه چي کوي، لکن په اخيره کي روح المعاني وايي وليس بذالک يعني دا جواب صحيح نه دی انتهی.

درويش وايي: چي وجه د عدم صحت يې داده چي ټوله متعبدات د نصاری او د يهودانو خو فقط د اهل ذمه نه دي، ولي چي بعض معبدات د نصاری وو او د يهودانو خو ددوی د حربيانو په بلادو کي دي، نو د هغو حفاظت ثرنګه د امت د عليه الصلوة والسلام په مرسته محفوظ پاته دي؟ فقير وايي: والصحيح في ترجمة الآية المذكورة ما اشار اليه روح المعاني وغيره من کتب التفاسير المعتبرة (لولا دفع الله الناس لهدمت في کل شريعة نبي مکان عبادتهم فهدمت في زمن موسى ؑ الکنائس لليهود) لکن په قوت د مؤمنانو من قوم موسى ؑ دا کنائس محفوظ پاته سوې وفي زمن عيسى ؑ البيع والکنائس يعني په طاعت د مؤمنانو د عيسى ؑ بيع او کنائس محفوظ پاته سوې، او په زمانه کي د عليه الصلوة والسلام په مېړانه او غزواتو د امت د عليه الصلوة والسلام مساجد د مسلمانانو محفوظ پاته سوه او پاته دي او پاته به وي ان شاء الله تعالى حتى يامر الله بخرابها وکان امر الله قدرًا مقدورًا.

درويش وايي: چي دا تفصيل په توفيق سره د خدای ﷻ له خواصو څخه د تفسير ايوبي دی وان کان ماخوذًا من متفرقات کتب التفاسير المتعددة.

يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ۗ

چي ذکر کړل کېږي په دې ټولو متعبدات اربعه وو کي نوم د خدای ﷻ ډېر.

پوهه: چي کثيرًا صفت دی د مصدر محذوف ای ذکرًا کثيرًا.

وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

(لام جواب د قسم محذوف دی) ای والله خدای جل جلاله کومک کوي د هغه چا سره چي د خدای جل جلاله کومک کوي (ای نصر دینه وشریعة النازل علی نبي من الانبیاء ؑ ویدخل في عموم الآیة نصرة المؤمنین الذین ینصرون دین الله النازل علی محمد ؐ) په تحقیق خدای جل جلاله قوي او قادر دی پر هر ما اراده او عزیز او غالب دی چي ثوک مانع دده د ارادې نسي کېدای، هذا تاکید للوعد بالنصر.

اَلَّذِیْنَ اِنْ مَّکَّنّٰهُمْ فِی الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ

(الذین) خبر د مبتداء محذوف دی یا صفت دی د الذین اخرجوا) هغه کسان که زه ودوی ته قدرت ورکړم په یوه مځکه کي، دوی به لمونځ برپای کوي یعني پر صحیح ډول به یې کوي کما هو معنی الاقامة وقد مر ذالک، وهذه من العبادة البدنیة، وفي الحدیث الصلوة عماد الدین (یعني لمونځ د دین تنبه ده)

پوه سه: چي کلمه د ان لپاره د احتمال نه ده کما هو اصله بلکې په معنی د اذ ده الدال علی تحقیق مدخوله، والقرینة علیه الوعد بالنصر والدفع، نو دا وعده د تمکین ده.

وَاٰتَوُا الزَّکٰوةَ وَاَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْکَرِ ؕ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُوْرِ ﴿۴۱﴾

او ورکوي زکاتونه د خپلو مالو، وهذه من العبادات المالیة وفي الحدیث السابق الزکوة قنطرة الاسلام، او امر به کوي په معروف سره من الفرائض والواجبات وغیر ذالک او نهي به کوي له منکر څخه من الزنی وشرب الخمر وغیرهما وهذه من العبادات القولیة (وقد ورد في الحدیث الصحیح من رئ منکرًا فلیغیره بیده فان لم یستطیع فبلسانه وان لم یستطع فبقلبه وذالک اضعف الایمان او کما قال علیه السلام) او د خدای جل جلاله حکم او قضاء لره دي اخیر کار ټوله کارونه.

پوه سه: چي دا وصف پر خلفاء راشدینو (ابوبکر، عمر، عثمان او علي رضي الله عنهم) باندي صادق دی چي دوی اخرجوا من دیارهم وه او مکنة او اعلاء د کلمة الله ددوی په خلافت کي پر مځکه راغله، او معاویه رضي الله عنه خو د الذین اخرجوا څخه نه دی. ولي چي دده پلار ابو سفیان خو ډېر وروسته ایمان راوړی دی، او بعض مفسرین وایي چي الذین ان مکناهم بدل دی له من ینصره څخه، نو معنی د آیت داده چي خدای جل جلاله کومک کوي د هغه چا سره چي ثوک دده د دین کومک وکړي

وهذا المعنى عند الفقير انسب لان هذا المعنى يصدق على الخلفاء الراشدين وغيرهم من المهاجرين الاولين وعلى الانصار رضي الله عنهم، ولې چې خداى جل جلاله دوى بمجموعهم مسلط كړه پر ټولو رئيسانو د عربو بلكې علاوه پر عربو د عجمو پر كسرىٰ ګانو من الفارس، او پر قيصرانو د روم او دوى ته خداى جل جلاله په غنيمت كې وركړې مځكې او ديار ددوى او اموال ددوى بل سلطهم الله على اراضي اليهود كخيبر و وادي القرى وغيرها.

وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾

او كه تكذيب وكړي كفار د مكې ستا يا محمد صلى الله عليه وسلم (جزاء محذوفه ده اى فلا تحزن او دليل د جزاء يې په ځاى كې راوړى وهو قوله) فقد په تحقيق تكذيب كړى دى د مخه تر كفارو د مكې قوم د نوح، يعني د نوح ؑ تكذيب يې كړى دى او عاديانو د هود ؑ او ثموديانو د صالح ؑ.

وَقَوْمُ إِبْرَاهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾

او د ابراهيم ؑ قوم د ابراهيم ؑ تكذيب وكړى چې نمروديان وه، او قوم د لوط د لوط ؑ تكذيب كړى دى او اصحابو د مدين د شعيب ؑ تكذيب كړى دى.

پوه سه: چې دا جمله معترضه ده لپاره د تسلي د عليه الصلوة والسلام يعني چې دا تكذيب د انبياء عليهم السلام بلاء عامه ده (والبلية اذا عمت هانت)

وَأَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ

پوښتنه: د موسى ؑ په باره كې عنوان ته خداى جل جلاله تغير وركړى يعني صيغه د مجهول يې راوه يعني داسي نه وويل سول وقوم موسى، حكمت يې څه دى؟

ځواب: د موسى عليه السلام قوم چې بني اسرائيل وه دده تكذيب يې نه دى كړى، بلكې دده تكذيب قبطيانو قوم فرعون وكړى، او بل حكمت دادى چې معجزات د موسى ؑ چې ډېرې وې، ولې چې خداى جل جلاله ده ته نهه معجزې چې اشهر يې عصا او يد بيضاء وه وركړې وې، نو له ده څخه انكار ډېر اشنع او اقبح دى.

فَأَمْلَيْتُ لِلْكَٰفِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

نو ما مهلت ورکړی و کافرینو مذکورینو ته، یعني عذاب مي ځنډاوه (جمله د امليت عطف ده پر کذبت آه باندي) بيا وروسته تر امهال پر دوی نازل کړه قسم قسم عقوبات، څوک غرق سوه په درياب کي، پر چا باد مسلط سو الی غير ذالک کمامر في مواضعه (فکيف کان نکير) کسره د يا دال ده پر ياء محذوفه ای نکيري او ورش رح يې په اثبات د ياء وايي په وصل کي، يعني څرنګه ؤ انکار زما چي نعمت مي په عذاب وربدل کړی او ژوند مي په هلاک وربدل کړی او عمارات مي په خراب وربدل کړه.

پوښته: چي دا استفهام يا د تعجب لپاره دی او يا د تهويل لپاره دی، او يا د تقرير لپاره دی ای هو واقع موقعه لاظلم فيه.

درويش وايي: چي په دې آيت کي علاوه تر تسلي د عليه الصلوة والسلام اشاره ودې ته ده چي يا محمد ستا د قوم عاقبة الامر به هم همداغسي وي لکه د مذکوره اقوامو، وقد وفي الله عزوجل بهذه الاشارة الخفية کما لايخفٰی.

پوښتنه: په قد کذبت کي تاء د تانيث راوړه او سره ددې چي فاعل يې قوم دی منو کر نکته يې څه ده؟

ځواب: ابو حيان رح وايي چي قوم په تاويل د قبيلې يا د امت دی چي قبيله يا امت دواړه مؤنث دي، لکن روح المعاني وايي چي ودې تاويل ته ضرورت نسته، ولي چي قوم اسم جمع دی تذکير او تانيث دواړه يې په فعل مسند کي روا دي.

سوال: نو چي تذکير او تانيث دواړه روا وه، نو مؤنث يې د څه حکمت لپاره راوړی؟

ځواب: د مکذبينو درجه يې په کښته کړه لان المؤنث ادون حالاً من المذکر فافهم.

فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ

پوښتنه: چي (کاين) په معنی د کم خبريه دی من قرية يې بيان دی او مرفوع محلاً دی مبتداء د اهلکنا يې خبر دی، او يا کلمه د کاين منصوب محلاً ده په

اهلكناها سره يعني منصوب على شريطة التفسير، په علم نحو كي وايي اصل د كلام داسي ؤ اهلكنا كاين من قرية ثم حذف اهلكناها وفسره بمابعده، والنكتة في هذا الصنيع الاجمال اولاً ثم التفصيل ثانيًا ليكون اوقع في الذين، جامي رح وايي:

چه خوش باشد كه بعد از انتظاری .... باامید رسد امیداوری

ومعنى اهلكنا: اهلكنا اهلها بحذف المضاف واقامة المضاف اليه مقامها (وهي) ايضًا بحذف المضاف اى اهلها.

پوه سه: چي ظلم وضع د شي ده بې ځايه، يعني عبادت چي اصل مستحق يې خداى جلاله ؤ بې ځايه وګرځاوه يعني عبادت د بتانو كوي.

فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾

(فهي) الضمير راجع الى القرية والمضاف محذوف اى حيطان القرية يعني د قريې دېوالونه (خاوية) اى ساقطة منهدمة، والمراد بالعروش السقف (يعني بام) يعني آبادي د قريې زړه سوه نو اول يې بام را ايله سو وروسته يې دېوالونه پر بامو راغوځار سوه، نو على عروشها ظرف لغوه دى متعلق دى په خاوية پوري.

پوه سه: چي كه كاين منصوب على شريطة التفسير سي، نو دا جمله محل د اعراب نه لري (وبئر) عطف دى پر قرية اى كم من بئر كانت في تلك القرية اهلكنا اهل تلك الآبار فصارت كبئر معطلة يعني بوده نه پر اوبېږي لهلاك اهل تلك المواشي (وقصر مشيد) او ډېر د محكمو تعميرانو څخه چي په ګچو يې دېوالونه پورته سوي وه يعني بناء يې په سبب د استحكام ولاړي وې لكن اهلكنا اهلها، نو كوټې او بنګلې روغي ولاړي وې مالكان يې نه وه د هلاک په څپو كي تللي وه.

پوه سه: چي قتاده، ضحاک او مقاتل رحمة الله عليهم وايي چي د مشيد معنى رفيع طويل من قولهم شاد البناء اذا رفعه، او سعيد بن جبير، عطاء او مجاهد رحمة الله عليهم وايي د مشيد معنٰى ده په ګچو وهلي وه دېوالونه يې او مشيد ګچو ته وايي.

فائده: جمله د كاين من قرية بدل ده من قوله فكيف كان نكير ومن قصر عطف بالفاء، مظهري رح له محي السنة بغوي رح څخه نقلاً وايي چي البئر المعطلة والقصر المشيد په يمن كي دى چي قصر مشيد د يوه غره پر سر جوړ سوى دى او بئر معطلة د يوه غره په لاندي ځاى كي دى، دې دواړو ځايو خپل قوم او اهل درلودل او

خدای ﷻ فراوان نعمتونه ورکړي وه، نو دی د خدای ﷻ د نعمتو کفران وکړی نو دوی یې هلاک کړه او قصور او بئر یې معطل پاته سوه یعني خالي له اهل څخه، او بعض قدیم تاریخونه وایي چي دا قصور او بئر په یو ښار کي وه چي نوم یې حاصوراء ؤ چي نجات له عذاب څخه نازل سو پر قوم د صالح علیه السلام چي کافران وه پیدا کړی، نو حضرموت ته راغله چي حاصوراء یې نوم ؤ، نو صالح ؑ هوری وفات سو، نو پر هغې قریې یې نوم د حضرت موت کښېښنو، له دې سببه چي صالح ؑ چي دلته حاضر سو مات، نو دا څلور زره کسه په دې قصورو کي اوسېدل او د هغه څاه اوبه یې څښېلې، نو دوی په اتفاق آراء یو سړی آمر مقرر کړی، نو ډېره زمانه دلته وه چي نسل پر نسل ډېر سوه اخیر الامر یې په اغواء د شیطان بت پرستي شروع کړه، نو خدای ﷻ یو نبي ورته راواستاوه چي نوم یې حنظله بن صفوان ؤ، هغه نبي دوی ته تبلیغ د توحید شروع کړی او له بت پرستۍ څخه یې منع کوله دوی دا خپل نبي په بازار کي بر سر عام په قتل ورساوه، نو خدای ﷻ دوی ټوله هلاک کړه او بئر یې معطل پاته سوا او قصور یې ور خراب کړل، والله اعلم بالصواب.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ

آیا تګ نه کوي کفار د مکې په مځکه کي چي د غه دیار هلاک شده ووینی او عبرت ځنې واخلي.

قانون: په قرآن کریم کي هر ځای چي تر همزه د استفهام وروسته حرف عطف راسي که واو وي که فاء که ثم، د هغه عطف پر ماقبل د همزه نه دی روا لفوات صدارة الاستفهام، نو معطوف علیه یې مقدر دی مناسب د مقام سره، نو دلته یې تقدیر داسي دی الم یخرجوا من بیوتهم فلم یسیروا في الارض.

پوښتنه: دا قانون خو تا څو ځایه نور په تفسیر ایوبي کي راوړی دی، نو تکرار یې څه فائده لري؟

ځواب: فائده یې شفقت دی پر متعلمینو د تفسیر چي تفحص ته د اوراقو مجبور نسي، والله یعلم السرائر.

فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا

وي دوی لره زړونه (یعقلون بها) دا جمله صفت ده د قلوب او مفعول ده،

یعقلون محذوف دی یعني یعقلون بها حقیة التوحید وبطلان الشرک، سعدي شیرازي رح وایي:

پند گیر از مصائب دیگران .... تا نگیرند دیگران زتو پند
نرود مرغ سوی دانه فراز .... چو دیگر مرغ بیند اندر بند

پوه سه: چي تکون منصوب دی په تقدیر د ان عطف ده پر هغه مصدر چي تضمنًا د افلم یسیروا څخه وفهمېدی یعني الم یحصل منهم خروجهم من بیوتهم وسیر في الارض وان تکون (او اٰذان) عطف دی پر قلوب یا غوږونه، چي په هغه غوږو سره اخبار د امم ماضیه وو اوري، او یا د غوږو له لاري عبارت ورته حاصل سي، او د شرک پر مېنه جارو تېر کړي او د توحید لمن ټینګه کړي.

فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

په تحقیق قصه داده چي سترګي خو نه دي ړندي، بلکې ړندېږي زړونه هغه زړونه چي په سینو کي دي.

پوه سه: چي ضمیر د انها د قصه دی او وروسته جمله یعني لاتعمیٰ آه تفسیر د قصه دی.

پوه سه: چي په قرائت د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه انه مذکر راغلی دی، نو هغه ته ضمیر شان وایي او مابعد جمله تفسیر د شان ده.

فائده: د قصه او د شان قصه یوه ده صرف په تانیث او تذکیر کي یې فرق دی.

قاعده نحویه: که وروسته تر ضمیر مؤنث نه ؤ، نو ضمیر شان احسن دی نحو انه زید قائم، او که وروسته مؤنث ؤ نو بیا ضمیر قصه اولی دی نحو انها عند جائت، نو په دې آیت کي تانیث احسن دی لوقوع لاتعمی الابصار بعده فافهمؤ او مظهري رح دا احتمال هم راوړی دی چي انها ضمیر دي ضمیر مبهم وي او الابصار دي تفسیر وي او ضمیر د لاتعمی دي راجع و ابصار ته وي چي رتبةً مقدم دی.

فائده: ذکر د في الصدور لپاره د تاکید او لپاره د نفي د مجاز في القلوب کي کما في قوله تعالی ولاطائر یطیر بجناحیه، په دې آیت کي تنبه ده پر دې چي عمي حقیقي عمي د زړه ده او مراد د عمي في قوله ولکن تعمی القلوب آه عمي متعارفه نه ده مراد چي په سترګو پوري خاص ده.

نکته: په سترګو ړوند چي مسلمان وي ځای به یې جنت وي، او د زړه ړوند یعني الکافر که څه هم په سترګو ويني ځای به یې دوږخ وي فلهذا قالوا العمی حقيقة عملي القلب، قال رسول الله ﷺ شر العمي عمي القلب، رواه البيهقي.

پوه سه: چي بيضاوي وايي چي دا آيت چي نازل سو :ومن كان في هذه اعمی فهو في الآخرة اعمٰی: عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه چي په سترګو ړوند ؤ عليه الصلوة والسلام ته راغلی او داسي یې ورته وويل چي زه خو په دې دنيا په سترګو ړوند يم نو په اخرت کي به هم په سترګو ړوند يم؟ نو دا آيت نازل سو فانها لا تعمٰی الابصار ولکن تعمی القلوب التي في الصدور يعني رسول الله ﷺ د دغه آيت په نزول سره وابن ام مکتوم رضي الله عنه ته دا بيان کړه چي ومن كان في هذه الدنيا اعمٰی فهو في الآخرة اعمٰی څخه عمي د قلب مراد ده چي عبارت له کفره څخه دی په هره نوع کفر چي وي.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ

دوی طلب د ژر راتلو د عذاب کوي، بغوي وايي چي دا آيت په نضر بن الحارث کي نازل سوی دی چي ده به داسي ويل :ان كان هذا هو الحق من عندک فامطر علينا حجارةً من السماء: که وي دا قرآن يا دين د محمد (ﷺ) حق ستا له خوا، نو پر موږ باران د ډبرو وکړې د اسمان له خوا، ولي چي موږ یې نه منو نو که حق وي نو موږ خو مستحق د ډبرو د باران يو، دده خبيث غرض په دې قول کي دا ؤ چي دا نو حق نه دی.

پوه سه: چي دا آيت دليل دی پر عمی القلوب ددوی ولي چي عاقل سړی استعجال د عذاب نه کوي.

وَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ

او هر ګز خلاف د وعدې نه کوي خدای جل جلاله، ولي چي د خدای ج د اخبار کولو په يو امر سره خلاف یې ممتنع دی للزوم الکذب، تعالی الله عن ذالک علوًا کبيرًا، نو د عذاب وعده چي خدای جل جلاله د مشرکانو سره کړې ده خامخا رشتيا کېږي ولو بعد حين، ولي چي خدای جل جلاله حليم او صبور دی لايعجل بالعقوبة، نو دا تاخير د عذاب امهال دی اهمال نه دی.

درويش وايي: چي بعض د عذاب موعود څخه پر مشركانو د مكې په بدر كي راغلى چې اوويا رئيسان ددوى په شمول د ابو جهل قتل سوه.

پوښتنه: لكه چي په وعده كي يعني د نصر د خداى ﷻ تخلف ناروا دى، نو بايد په اخبار د وعيد هم تخلف ناروا سي او سره ددې چي پر اعمالو د مؤمنانو خداى ﷻ وعيد ويلى دى وهذا ينافي المغفرة برحمته العامة او بالشفاعة؟

ځواب: هيڅ منافات نسته ولي چي آيات د وعيد د مؤمنانو مخصوص دي بالآيات واجماع الامة بمن لايتداركه المغفرة فافهم فهذا المقام دقيق.

وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾

په تحقيق يوه ورځ په نيز د رب ستا لكه زر كاله د هغو كلو څخه چي تاسي يې شمېرئ.

يوه سه: چي ابن كثير، حمزه او كسائي رحمهم الله يعدون په يا تحتانيه وايي بقرينة قوله ويستعجلونك، او نور قاريان يې په تاء فوقانيه وايي لكن قرائة الجمهور اولى دى لان يستعجلونك خطاب للمستعجلين وما في هذه الآية خطاب للمستعجلين والمؤمنين جميعًا، وهذا خطاب للمتعجلين والمؤمنين جميعًا فلايقاس احدهما على الآخر فافهم، قال ابن عباس رض برواية عطاء رح ان معنى الآية ان يومًا عنده تعالى والف سنة في الامهال سواء لانه تعالى متى شاء اخذهم لايفوته شيئ بالتاخير فيستوي في قدرته وقوع مايستعجلون به من العذاب وتاخيره، او بعض مفسرين وايي چي معنا د آيت داده چي ورځ د عذاب له ايامو څخه چي كفار يې استعجال كوي په ثقل او اوږدوالي كي او په شدت كي لكه زر كاله مماتعدون. نو ولي يې كفار استعجال غواړي.

متل: پوهان خلك وايي: ايام الهموم طوال وايام السرور قصار، او سره ددې چي ورځ خو په طول او قصر كي سره برابري دي او بعض مفسرين وايي چي ددې آيت معنى داده چي د خداى ﷻ صبر او امهال پاى نه لري لكن بيا هم له وعدې څخه خلاف نه لري ومع هذا كله عذاب وځنډوي الى يوم هو عند ربك كالف سنة وهو يوم القيامة، مجاهد او عكرمه رح ددغه روايت او معنى پخلى كړى دى چي مراد يوه ورځ د آخرت ده چي هغه زر كاله ده مماتعدون، والدليل على ذالك ما

روی عن ابی سعید الخدري رضی قال قال رسول الله ﷺ بشروا یا معشر صعالیک المهاجرین بالنور التام یوم القیامة تدخلون الجنة قبل اغنیائهم (ای اغنیاء الناس) بنصف یوم، وان یومًا عند ربک کالف سنة رواه احمد والترمذي.

درویش وایي: چي ددې قبلیت د دخول د مهاجرینو وجنت ته تر اغنیاء الناس له حدیث څخه د ابو هریره رضی الله عنه هم معلومېږي چي ابو هریره رضی وویل چي رسول الله ﷺ وویل یدخل الفقراء الجنة قبل الاغنیاء خمس مائة عام نصف یوم، رواه الترمذي.

درویش وایي: چي که څه هم په اول حدیث کي تخصیص د فقراؤ د مهاجرینو کړه سوی ؤ لکن حدیث د ابو هریره رضی عام دی فقراء د امت د علیه الصلوة والسلام ټول پکښي داخل دي الی یوم القیامة وهذا بشری حسن للفقراء والصابرین الی یوم القیامة فافهم.

وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ

کاین په معنی د کم خبریه دی چي مفید د کثرت دی او من قریة په حذف د مضاف ای من اهل القریة مضاف حذف سو مضاف الیه یې په ځای کي ودرېدی في الاعراب.

پوښتنه: وروسته ضمائر یعني لها وهي اخذتها خو ټوله وقریه ته راجع دی وکذا الاحکام الآتیة؟

ځواب: هو! دا لپاره د مبالغې په تعمیم کي د اهل د قریه.

پوه سه: چي دا جمله معطوفه بالواو علی ویستعجلونک ولن یخلف باندي دا شاهد دی د عدم تخلف في وعید الکریم او بیان ددې چي موعود د خدای جل جلاله خو حتمًا واقع کېدونکی دی او تاخیر یې مبني پر عادت د خدای جل جلاله دی کما یفهم من الآیة الآتیة.

أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

ما مهلت ورکړی یعني عذاب مي ژر نه دی پر نازل کړی (لها) وهي قریة لکه تاسي ته چي مي مهلت درکړی یا کفار قریش (وهي ظالمة) لکه تاسي یا معشر قریش دا جمله حال ده له قریه څخه (ثم اخذتها) بیا دوی مونږ نیولي یعني عذاب موعود مي پر مسلت کړی دی، په دې کي اشاره ودې ته ده چي ستاسي اخیر کار به

هم داغسي وي يا اهل مكه (والي المصير) يعني زما و حكم او ارادې ته رجوع د
تولو کارو من التعذيب والامهال والتنعيم.

قُلْ يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٩﴾

ووايه يا محمد (ﷺ) و كفارو ته د مكې اى خلكو نه يم زه مګر صرف او
صرف بېرونكى ستاسي له عذاب څخه د خداى ﷻ كه تاسي ايمان را نه وړئ،
وغرضه لست بقادر على اتيان العذاب، انما اتيان العذاب موكول الى ارادة
القادر المتعال في اى وقت شاء فلم تستعجلوني باتيان العذاب كما يدل عليه
قوله تعالى ويستعجلونک بالعذاب (مبين) يعني زه تاسي ته برملا او علانيه
بيان كوم د ما لا نذركم به.

پوښتنه: مخاطب په (قل) سره عليه الصلوة والسلام ؤ، نو عليه الصلوة والسلام
خو لكه نذير چي ؤ بشير خو هم ؤ، نو د څه حكمت لپاره يې نذير يوازي ذكر كړى.

ځواب: اصل كلام خو مسوق ؤ د هغه كسانو سره چي هغو استعجال د عذاب
كاوه هغه خو مشركان د مكې وه، نو هغه خو اهل د بشارت نه دي.

سوال: د مخه خو حال د مؤمنانو هم ذكر سوى دى بقوله تعالى ولينصرن الله
من ينصره، الذين ان مكناهم الى اخير الآية، نو مؤمنانو خو اهل د بشارت دي فلم
لم يذكر بشير؟

ځواب: د مؤمنانو حال يې له دې كبله نه كړى ذكر چي د مشركانو غيظ او
غصه يو څه په جوش كي راسي ورنه اصل كلام د مشركانو سره ؤ فلذالک ذكر
الانذار فقط، ونقل روح المعاني عن بعض المحققين ان الانذار يعم لمؤمن
ولكافر لانه ما من مؤمن الا وفيه ما لاينبغي، نو د غه مؤمن هم بېرول كيږي له
ورځي څخه د قيامت چي دوى دوام پر دغه ما لاينبغي نه كوي لانه لعله يحاسب
بذالک يوم القيامة وذالک توجيه حسن والله اعلم.

فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾

الفاء لتفصيل حال الفريقين من المؤمنين والكافرين، نو هغه كسان چي ايمان
يې راوړى وي بما جئت به من العقائد الحقة.

درويش وايي: چي دا عقائد حقه مندرج دي په آمنت بالله الى اخيره كي، او اعمال صالحه كوي لكه چي ما امر كړي دي دوى په هغو سره من الفرائض والواجبات وغير ذالك قولية كانت او عملية كانت او مالية، نو هغه لره مغفرت دى د هغو گنهو چي د كفر په وخت كي يې كړي وي، قال رسول الله ﷺ ان الاسلام يهدم ما قبله، رواه مسلم عن عمرو بن العاص رضي الله عنه او ښه رزق يعني په جنت كي.

سوال: بعض مؤمنان اعمال صالحه ټول ه كوي ومع ذالك يشرب الخمر او يزنى وغير ذالك؟

ځواب: اعمال صالحه چي په كامله توګه څوک اداء كوي هغه يې له كبائرو گنهو څخه منع كوي، كريمه: ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر، واما الصغائر من المعاصي فيغفرها الله بما فعل من الصالحات كما جاء في الحديث الصحيح ان الجمعة الى الجمعة يكفر ما بينها من الصغائر لمن لم يغش الاكبائر او كما قال عليه السلام، وكذالك ورد في باب رمضان، والصلوة الجماعة والوضوء المسنون الي غير ذالك من الحسنات مما وردت في الآحاديث الشريفات.

درويش وايي: چي دا خو بيان ؤ د حال د مؤمنانو، اما حال الكفار فبينه الله بهذه الآية.

وَالَّذِيْنَ سَعَوْا فِيْٓ اٰيٰتِنَا مُعٰجِزِيْنَ

او هغه كسان چي كوشش كوي په آيتو كي زموږ يعني الآيات القرآنية بالرد والابطال (معاجزين) حال دى من فاعل سعوا اى حال كونهم معاندين لآيات، او قتاده رح وايي چي دوى گمان كوي چي موږ به خداى جل جلاله عاجزه كړو بزعمهم الفاسد. يعني لابعث بعد الموت يعني لايقدر الله على ذالك ولا جنة ولا نار، او يا معنى داده چي دوى د موږ څخه فوت سي فلا نقدر على تعذيبهم بالنار في الآخرة.

اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ﴿٥١﴾

دغه كسان اصحاب دي د دوږخ يعني ملازمون النار يوم القيامة كما هو معنى الصاحب في اللغة.

قال البغوي رح قال ابن عباس رض ومحمد بن كعب القرظي وغيرهما من

المفسرين انه لما رئ رسول الله ﷺ تولى د قوم دده يعني اعراض، وشق عليه مباعدتهم عما جاء به من الله عزوجل من التوحيد والقرآن تمنى في نفسه ان ياتيه من الله ما يقارب بينه وبين قومه (په خپل زړه كي يې دا تمنا وكړه چي پر ما خداى ح داسي شى نازل كړى واى چي ما او قوم سره نژدې سو)

درويش وايي: چي بغوي رح خو تابعي نه دى چي دى وايي قال ابن عباس رض؟.

درويش وايي: چي دا تمنٰى هيڅ معنى نه لري، ولي چي د عليه الصلوة والسلام دين توحيد ؤ او د قوم دين شرک ؤ، نو توحيد او شرک بينهما بعد المشرقين څرنګه سره نژدې کېداى سي فهذا افتراء على رسول الله ﷺ، وروسته بغوي رح وايي فجلس يومًا في مجلس من قريش فانزل الله سورة النجم فقرئها رسول الله ﷺ حتى بلغ افرئيت اللات والعزى ومناط الثالثة الاخرى، القى الشيطان على لسانه عليه الصلوة والسلام ماكان يحدث ويتمنٰى، دا تمنى چي عليه الصلوة والسلام په زړه کي درلوده او دا تمنى يې کوله يعني القرب الى القوم، تلک الغرانيق العلى وان شفاعتهن لترتجى، د دغو لوى بتانو د شفاعت ددوى يعني په ورځ د قيامت اميد کړه کېږي.

درويش وايي: چي معاذ الله چي عليه الصلوة والسلام دا د تعظيم د بتانو قرب و مشرکانو ته غوښتي وبعيد غاية البعد ان يقدر الشيطان على لسانه المباركة تلک العبارة التي يلوح عليها امارة الشرک ففيه توهين في الغاية لذاته الكريمة يعني ان يقدر الشيطان ان يلقى على لسانه الطاهرة تلک العبارة، او که داسي روا سي د خلګو د قرآن د نورو آيتو څخه اعتماد پورته کېږي يعني چي هغه به هم القاء الشيطان على لسانه[٤] وي، او سره ددې چي په صحيح حديث کي راغلي دي چي د عليه الصلوة والسلام څخه چا پوښتنه وکړه چي ستاسو سره هم شيطان سته؟ مبارک عليه السلام ورته وويل نعم لكنه اسلم (على صيغة المعلوم يعني زما شيطان اسلام راوړى دى يعني خرق العادة، او اُسلِمَ على صيغة المجهول يعني زه دده له وسوسو څخه سالم يم) نو پر دواړه تقديره څرنګه دلته شيطان قدرت پيدا کړى چي دده پر مبارکه ژبه يې دا عبارت ور واچاوه؟ تلک الغرانيق العلى آه، ولي چي دا الفاظ مبني په شرک سره دي، فالعجب من البغوي حيث ينسب الى سيد

المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنه تلك الرواية وينسبها الى المفسرين ايضًا، ثم قال البغوي چي قريشو چي دا مدح د بتانو ددوی له عليه الصلوة والسلام څخه واورېدله ډېر خوشاله سوه چي داسي يې وويل قد صالحنا محمد، بغوي وايي چي عليه الصلوة والسلام قرائت د سورت دوام وركړی فقراء السورة كلها په اخير كي چي آية : سجدې راغلی عليه الصلوة والسلام سجده تلاوت وكړه، نو مسلمانان چي دلته موجود وه هغو په متابعت د عليه الصلوة والسلام سجده وكړه، او سجده وكړه ټولو مشركينو چي په مسجد حرام كي موجود وه فلم يبق في المسجد مؤمن ولا كافر مگر سجده يې وكړه، نو وليد بن المغيرة او سعيد بن العاص سجده ونه كړه، ولي چي هغه دوه شيخان كبيران وه د سجدې طاقت يې نه درلودی لكن بيا يې هم يو موټ خاوره د بطحاء د شيلې واخستل پر تندي يې كښېښول، بغوي رحمه الله وايي چي قريش سره متفرق سوه او دوی ډېر خوشاله وه له ذكر څخه د خدايانو ددوی په ښه نامه ويقولون قد ذكر محمد آلهتنا باحسن الذكر او دا يې وويل چي موږ پوه سوو چي الله تعالى حي ويميت ويرزق ولكن آلهتنا هذه تشفع لنا عنده تعالى فاذا جعل لها محمد نصيبًا فنحن معه، نو موږ دده ملگري يو، بغوي رحمه الله وايي چي ماښام جبرئيل ؑ و عليه الصلوة والسلام ته راغلی فقال يا محمد ﷺ ماذا صنعت؟ تا څه وكړه؟ لقد تلوت على الناس مالم اتک به عن الله عزوجل يعني تلك الغرانيق العلى وان شفاعتهن لترتجى.

درويش وايي: چي جبرئيل ؑ په نزول كي د ټولو سورتو موجود ؤ، نو ده ولي شيطان پرېښنو چي د عليه الصلوة والسلام پر مباركه ژبه دغه عبارت ورواچوي؟ دا القاء خو په منځ كي د سورت ده جبرئيل ؑ خو تر اخيره د نزول د سورت موجود ؤ، نو شيطان څرنگه وكړای سوای چي سره د موجوديته د ملكي مقربي د عليه الصلوة والسلام پر ژبه غير موحى اليه عبارت ورواچوي؟ بغوي رحمه الله وايي چي ماښام جبرئيل ؑ راغلی دا خبره يې و عليه الصلوة والسلام ته وكړه، نو جبرئيل ؑ په وخت كي د دغې خبري كولو هم موجود ؤ لبقاء ايحاء الوحي للسورة، نو هغه وخت يې دستي عليه الصلوة والسلام ولي نه خبراوه؟ بغوي رحمه الله وايي فحزن رسول الله ؑ حزنًا شديدًا وخاف من الله عزوجل خوفًا كثيرًا فانزل الله تعالى هذه الآية.

درویش وايي: چي دا ؤ شان نزول د سورت نجم په نيز د بغوي رح چي مظهري رح هم په ډېر شد او مد سره راوړی دی.

پوه سه: چي مظهري رح دمخه وويل چي ماښام سو جبرئيل ع و عليه الصلوة والسلام ته آه، ددې معنی داده چي ددې القاء الشيطان په هغه ماښام بطلان معلوم سو، وروسته مظهري ليکلي دي چي هغه کسان د اصحاب د عليه الصلوة والسلام چي حبشې ته هجرت کړی ؤ خبر سوه چي قريشو ټولو سجده وکړه او داسي خبر هم ورغلی چي قريش او اهل مکه ټوله مسلمانان سوله رجع اکثرهم الی قبائلهم وعشائرهم بمکة، چي دوی مکې ته رانژدې سوه دوی ته دا معلومه سوه چي خبره د اسلام د اهل مکه سراسر درواغ وه الی اخيره.

درویش وايي: چي د مکې او د حبشې تر منځ ډېر لوی مسافت ؤ، نو دوی ځرنګه په هغه شپه خبر سوه په اسلام د اهل مکه، په هغه وخت کي خو نه ټيليفون ؤ، نه موبائيل ؤ نه بل کوم تخنيک چي چا د درواغو خبره و حبشې والو مهاجرينو ته رسولې وای او دوی سم دلاسه راستانه سوي وای؟.

درویش وايي: چي وروسته به د مظهري رح نوري خبري هم رانقل کړل سي، اوس واورئ عبارت د لوی محدث مصنف د شفاء قاضي عياض رح، لم يخرج حديث القاء الشيطان احد من العلماء واهل الصحة ولا رواه ثقة سليم متصل وانما اولع به وبمثله المفسرون والمؤرخين المؤلفون بکل غريب المتلقفون من الصحف کل صحيح والتفسير وتعلق بذالک الملحدون مع ضعف نقلته، واضطراب رواياته وانقطع اسانيده واختلاف کلماته، نو يو قائل وايي چي دا القاء الشيطان په لمانځه کي د عليه الصلوة والسلام وه، او بعض وايي چي په مجلس کي د قوم وه کما مر يعني في وقت نزول سورة النجم، بل بيا وايي چي د عليه الصلوة والسلام په زړه کي دغه الفاظ وروګرځېدله يعني تلک الغرانيق آه، او بعض وايي چي القاء د شيطان وه پر ژبه د عليه الصلوة والسلام کما ذهب اليه البغوي. او بل بيا وايي چي عليه الصلوة والسلام خو قرائت د سورة النجم پر صحيح وجه وکړی يعني تلک الغرانيق العلی الخ نه وه پکښې، الی غير ذالک من اختلاف الرواة، قاضي عياض رح وايي وممن حکيت هذه الحکاية من المفسرين

والتابعين لم يسند ها احد منهم ولا رفعها الى صاحب، قال الخفاجي رح في نسيم الرياض ص ۸۶ ج ۲ اى الى صحابي من اصحاب الرسول الله ﷺ.

درويش وايي: چي له دې بيان څخه معلومه سو حال د ماقال البغوي رح قال ابن عباس رضي الله عنهما فتامل.

قال القاضي عياض رح واكثر الطرق عنهم ضعيفة واهية والمرفوع فيه في حديث سعيد بن ابي بشر عن ابن عباس رض قال فما احسب الشک في الحديث ان النبي ﷺ كان بمكة وقال البزار رح هذا الحديث لانعلمه يروى عن النبي ﷺ باسناد متصل الا هذا ولم يسنده عن سعيد الا امية بن خالد وغيره مرسلة عن سعيد بن جبير وانما يعرف متصلاً عن الكلبي عن ابي صالح عن ابن عباس رض وقد بين ذالک ابو بكر انه لايعرف من طريق يجوز ذكره الا هذا وفيه من الضعف مافيه واحاديث الكلبي مما لايجوز الرواية ولا ذكره لقوة ضعفه وكذبه.

درويش وايي: چي دا وه ترجمه د آيت د بغوي، مظهري او نورو بعضې مفسرينو پر عقيده.

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ

موږ نه دی استولی تر تا دمخه يو رسول يا نبي، (الا اذا تمنّٰى) قال غير واحد التمنّٰى القرائة وكذا الامنية كما في قول حسان رض في واقعة شهادة عثمان رض:

تمنّٰى كتاب الله اول ليلة .... تمنّٰى داؤد الزبور على رسل

درويش وايي: چي د نبي او د رسول فرق به ان شاء الله موږ وروسته بيان كړو لان في تفسيرهما اختلاف كثير.

أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ

اى في قرائته يعني ما يرضى به قومه من قوله تلک الغرانيق العلى آه.

فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ

نو خدای جل جلاله باطل كړخوي هغه شی چي شيطان يې القاء كړې وي په قرائت د عليه الصلوة والسلام، وروسته خدای جل جلاله محكم كړخوي آيات خپل يعني على نهج ما نزل خاليًا عما غلط به الشيطان في قرائته.

دقيق سوال: څرنګه روا دی الغلط په قرائت کي د قرآن پر نبي ﷺ، او سره ددې چي نبي ؑ معصوم په اصل کي د دين دی، قال الله تعالی لا ياتيه الباطل (الضمير راجع الی عليه الصلوة والسلام او القرآن) والباطل من اسماء الشيطان، ولهذا قال العلامة البيضاوي رحمه الله ما ذكر في شان نزول القرآن يعني الآية المذكورة والقاء الشيطان في قرائته مردود عند المحققين؟

ځواب: ددې سوال په ځواب کي اختلاف دی د علماؤ، بعض علماء وايي ان رسول الله ﷺ لم يقرء تلک الغرانيق العلی الخ، ولا سمع اصحابه لکن د قرائت په منځ کي عليه الصلوة والسلام لږ وقفه وکړه په دغه وخت کي شيطان په اسماع د مشرکانو دغه الفاظ ورواچول، نو د مشرکينو دا خيال سو چي دا الفاظ عليه الصلوة والسلام وويل.

درويش وايي: چي دا ځواب ډېر موذون او له غشه خلاص ځواب دی، او قتاده وايي چي عليه الصلوة والسلام اغفٰی اغفاء فجری علی لسانه بالقاء الشيطان علی سبيل السهو والنسيان بيد رنګه خدای ﷻ تنبيه ورکړه.

درويش وايي: چي هذا الجواب غير مناسب لمرتبة الجليلة ای النبي عليه السلام.

سوال: په دواړو صورتو کي يعني که مذکوره الفاظ عليه الصلوة والسلام ويلي وي او د خلک ګومان دا سوی وي چي عليه الصلوة والسلام وويل او که پر ژبه د عليه الصلوة والسلام جاري سوي په حال کي د اغفاء د قرآن کريم څخه وثوق او اعتماد د خلکو پورته کېږي؟

ځواب: خدای ﷻ تکفل وکړی له وثوق څخه بقوله فينسخ الله ما يلقی الشيطان ای يبطله ويظهر علی الناس انه من القاء الشيطان ثم الله يحكم آيته المنزلة ای يحفظها من لحوق الزيادة من الشيطان.

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿۵۲﴾

او خدای ﷻ پر هر شي علم لري او په هر کار کي حکمت لري لان الجهل بشئ والعبث محالان علی الله، وفي البحر ان هذه القصة سئل عنها محمداً ابن اسحاق جامع السيرة النبوية، نو محمد بن اسحاق رحمه الله وويل هذه القصة من وضع الزنادقة وصنف محمد بن اسحاق رحمه الله في ذالک کتابا، وقال الامام ابو المنصور

الماتريدي رحمه الله في كتاب خصص الاتقياء الصواب ان قوله تلك الغرانيق العلى وان شفاعتهن لترتجى من جملة ايحاء الشيطان الى اوليائه من الزنادقة حتى يلقوبها بين الضعفاء وارقاء الدين ليرتابوا في صحة الدين، وحضرة الرسالة بريئته من مثل هذه الرواية وذكر غير واحد من علماء الدين انه يلزم على القول بذالك النبي[٣] بسبب القاء الشيطان، امور منها تسلط الشيطان على النبي ﷺ وقد قال الله تعالى للشيطان ان عبادي ليس لک عليهم سلطان، وقال الله تعالى انه ليس له (اى للشيطان) سلطان على الذين آمنوا الى غير ذالک.

درويش وايي: چي د عموم صالحينو د امت محمديه دا حال دى چي شيطان تسلط نه پر لري فكيف يكون له تسلط على سيد الصالحين وسيد المرسلين، ومنها النبي ﷺ في القرآن ماليس منه وذالک مستحيل على رسوله ﷺ لمكان العصمة، ومنها اعتقاده النبي ﷺ ما ليس بقرآن قرانًا مع كونه بعيدًا الالتيام متناقضًا ممترج المدح بالذم وهو خطاء شنيع لاينبغي ان يستاهل في نسبته الى رسول الله ﷺ ومنها اما انيكون النبي ﷺ حين نطقه بتلک الكلمات معتقدًا ما اعتقده المشركون في مدح آلهتهم وهو كفر محال في حقه عليه السلام واما انيكون معتقدًا معنى آخر مخالفًا لما اعتقدوه ومباينًا لظاهر العبارة او هغه معنى يې و خلګو ته نه کړه بيان مع فرح المشركين وادعائهم انه مدح لآلهتهم فيكون هو ﷺ مقرًا لهم على الباطل وحاشاه الله وهو يستلزم كونه ﷺ على غير بصيرة فيما يلقى اليه من الوحي الى غير ذالک وقد اجتمعت الامة على ماقال القاضي عياض رحمه الله على عصمة النبي ﷺ فيما طريقه الابلاغ من الاقوال والاخبار بخلاف ماهو الواقع لاقصدًا ولا سهوًا.

درويش وايي: چي د ما ذكرنا من الاستحالات الواردة على صحة القصة ذهب الى صحة القصة (١) الحافظ ابن حجر العسقلاني الشافعي رحمه الله في شرح البخاري (٢) شيخ جلال الدين السيوطي رحمه الله من الشافعية (٣) البغوي الشافعي رحمه الله (٤) والمظهري ايضًا مصر على صحة القصة متابعةً للبغوي.

ع: .... وللناس فيما يعشقون مذاهب.

درويش وايي: چي و ممن ذهب الى عدم صحة القصة (١) الشيخ الامام ابو

منصور الماتريدي رح امام الحنيفية في العقائد (٢) امام محمد بن اسحاق رح جامع الشريعة النبوية (٣) صاحب تفسير بحر الحلوم الامام السمرقندي رح (۴) السيد الآلوسي الحنفي رح صاحب روح المعاني فانه وان بين الاختلافات كما ينبغي لكن مال في الآخير الى عدم صحة القصة (۵) المحقق ناصر الدين البيضاوي الشافعي رح (۶) المحدث الكبير القاضي عياض رح في الشفاء وقد نقل قاضي عياض رح اجماع الامة على ذالک كمامر عنقريب (٧) والفقير الايوبي جامع هذه الاوراق (٨) صاحب التنقيح في الاصول (٩) والى عدم صحة القصة مال الشيخ ابو الحسن الاشعري رح وتفصيله في روح المعاني.

درویش وايي: چي سيد آلوسي رح په روح المعاني كي يو داسي تفسير ددې آيت كړى دى چي د هغه ماقبل چون وچرا خلاص دى، حيث قال وفي هذه الآية تسلية للنبي ﷺ بان السعي في ابطال الآيات امر معهود وانه لسعي مردود، والمعنى على هذا وما ارسلنا من قبلک رسولاً ولانبيًا الا وحاله انه اذا قراء شيئًا من الايات القى الشيطان الشبه والتخيلات فيما يقرؤه (اى الرسل والانياء) على اوليائه (پر خپلو دوستانو يعني د شيطان دوستان چي كافران او ملحدان دي) ليجادلوه بالباطل ويردوا ماجاؤا به (چي ناحقي بحث وكړي اولياء د شيطان د ماجاء من الله سره په باطل خبرو او رد كړي اولياء الشيطان هغه آيات چي رسل او انبياء راوړي دي) كما قال الله تعالى وانهم ليوحون الى اوليائهم ليجادلوكم، وقال الله تعالى: وكذالک جعلنا لكل نبي عدوًا شياطين الانس والجن، يوحى بعضهم الى بعض زخرف القول غرورًا، ومثل له بقولهم، اى اولياء الشياطين من المشركين عند سماع قوله تعالى حرم عليكم الميتة وقرئه عليه الصلوة والسلام على الناس، فاوحى الشياطين الى اوليائهم من المشركين، انه يحل ذبيحة نفسه ويحرم ذبيحةُ الله يعني الميتة يعني په داسي شيطاني خبره دوى د خداى جل جلاله دين له منحه وړي، يا مثلاً چي دا آيت نازل سو :انكم وماتعبدون من دون الله حصب جنهم، نو شيطان دوى ته په زړو كي دا ښوونه وكړه چي عيسى ؑ خو هم عبد من دون الله او ملائكة ؑ خو هم عبدوا من ون الله دي.

درویش وايي: چي پر دې تقدير ترجمه د آيتو داسي ده (فينسخ الله ما يلقى

الشيطان) خداى جل جلاله دغه شبهې باطلوي او له منځه يې وړي يا په توفيق د نبي [۴]
ليردها او په نازولو د ما يردها او ددې آيت ثم يحكم الله آياته معنى داده چي د
آئينده لپاره به خداى جل جلاله داسي آيتونه نازلوي چي په هيڅ وجه به رد او شبهو د
شيطانانو و خپلو اولياؤ ته قابل قبول نه وي.

پوهه: چي ثم په دې آيت كي لپاره د تراخي رتبي ده، ولي چي اولاً را استول
اعلى رتبةً دى تر نسخ كولو، او صيغه د مضارع دواړه ځايه لپاره د استمرار
تجددي دى.

فائده: په يحكم الله كي لفظ دال پر ذات جليل يعني الله او سره ددې چي ځاى
خو د اضمار ؤ لذكره في الآية السابقة لزيادة التقرير و الاعلام بان الالوهية من
موجبات احكام آياته تعالى الباهرة او د و الله عليم حكيم معنى پر دې تقدير داده
چي خداى جل جلاله په هر شي خبر دى او په هر شي كي حكمت لري چي يو له هغو څخه
په دې ځاى كي تمكين د شيطان دى چي القاء د شبهو په زړو كي د اولياء ددوى
وكړي او دوى مجادله وكړي په هغو شبهو سره د عليه الصلوة و السلام سره او د
مؤمنانو سره، او خداى جل جلاله يا و خپل رسول ته لار د رد د هغو شبهو وروښيي.

لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطٰنُ فِتْنَةً لِّلَّذِيْنَ فِىْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ وَّالْقَاسِيَةِ قُلُوْبُهُمْ ؕ

يعني چي خداى جل جلاله وګرځوي هغه څه چي شيطان يې القاء وكړه يعني خداى [ح]
تمكين وركړى شيطان ته چي دا مذكوره القاء يې وكړه (يعني وتلك الغرانيق
العلى الى اخير الآية (فتنةً) مفعول ثاني دى د يجعل چي فاعل يې ضمير راجع ؤ
و لفظ الله ته او ما يلقى يې مفعول اول ؤ، د فتنةً معنٰى امتحان او بلا ده) د هغو
كسانو لپاره چي په زړونو كي يې شك او نفاق وي (والقاسية قلوبهم) عطف دى
پر موصول چي زړونه يې سخت دي اى المشركين.

وَاِنَّ الظّٰلِمِيْنَ لَفِىْ شِقَاقٍۢ بَعِيْدٍ ۙ﴿۵۳﴾

په تحقيق ظالمان چي اهل نفاق او شرك دي په خلاف كي د حق سره او يا د رسول
او مؤمنانو سره (بعيد) چي ډېر سخت او لېري دي، بغوي [رح] وايي چي دا آيت چي نازل
سو قريشو وويل چي محمد (صلى الله عليه وسلم) پښېمانه سو پر هغه خبره يعني چي هغه خو القاء د

شيطان وه يعني چي زموږ د بتانو په منزله يې بيان کړه په نېز د خداى ﷻ، ددوى هغه خبره مراد وه وتلک الغرانيق العلى الخ، نو اوس يې تغير ورکړى او هغه خبره چي منيه د شيطان وه د هر مشرک په خوله کي وه، نو نور هم د قريشو عداوت د عليه الصلوة والسلام سره ډېر سو او پر مسلمانانو د مکې يې ربړول او ازارول تر پخوا زيات کړه.

وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤۡمِنُواْ بِهِۦ

(وليعلم) عطف دى پر (ليجعل) واللام ههنا متعلق بمقدر محذوف يعني فعلنا تمکين الشيطان على الالقاء ثم نسخ د ما يلقى الشيطان د دوو حکمتو لپاره اول لنجعل ما يلقى الشيطان الخ، دويم وليعلم آه.

ترجمه: وليعلم: يعني هغه کسان چي علم ورکړل سوى دى يعني بالله واحکامه (انه) يعني هغه چي خداى ﷻ محکم کړه له آياتو څخه د قران او القاء الشيطان يې ځندي نسخ او خارج کړى (الحق من ربک) يعني نازل له طرفه څخه د خداى ﷻ دي، نو دوى به ايمان راوړي پر قرآن ويعتقدوا انه من الله خصوصًا في هذا المقام او يا ضمير راجع دى و خداى ﷻ ته يعني ايمان به راوړي پر خداى ج او د هغه پر حکمت فيما يفعل.

فَتُخۡبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمۡۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ٥٤

خشوع او عجز به مختاره کړي خداى ﷻ په زړونو ددوى بالانقياد والاطمنان بما فعل الله في هذا المقام، او په تحقيق خداى ج هدايت کونکى دى هغه کسانو لره چي ايمان راوړي پر قرآن او د خداى ﷻ پر حکمو او مصالحو، يعني چي يو مشکل ورپېښ سي وسمي لاري ته راسي اى اعتماد صحيح و طريق سوى وهو الاسلام وحل المشکل الذي عرض لهم.

وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِي مِرۡيَةٖ مِّنۡهُ

او هميشه هغه کسان چي کفر يې مختار کړى دى په شک کي دي چي ناشي له قرآن څخه دي يعني ددوى په اذهانو فاسده وو کي، او يا ضمير راجع دى و عليه الصلوة والسلام ته يعني دده په رسالت کي، او مما القى الشيطان في امنيته. يعني دا ګمان کوي چي دا ملقى صادق رښتيا وه وتلک الغرانيق العلى آه لکن محمد ﷺ بيرته رجوع ځندي وکړه.

حَتّٰى تَاْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَاْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيْمٍ ﴿۵۵﴾

تر هغه وخته پوري به دا مريه په دوی کي باقي وي چي دوی ته راځي ساعت يعني وقت الموت بغتتة ناببره، مفعول مطلق دی يعني اتيانا بغتةً او يا راځي دوی ته عذاب د ورځي چي وچه وي يعني ورځ د قيامت.

پوه سه: چي ورځ د قيامت چي وچه بولي په دې سبب چي شپه نه پسي راځي لکه وچه ښځه چي نه لنگېږي، دا قول د عکرمه او د ضحاک رح دی، او بعض مفسرين وايي چي له ساعت څخه قيامت مراد دی، او له يوم عقيم څخه مراد د بدر ورځ ده چي په هغې ورځي کي کافرانو لره خير نه ؤ والعقيم في اللغة ما لاخير فيه ومنه الريح العقيم چي هغه باد دی چي خير د باران نه وي پکښې، او بعض مفسرين وايي چي ساعت او يوم عقيم دواړه سره يو دي وهو يوم القيامة، درويش وايي والافادة خير من الاعادة فافهم.

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِّلّٰهِ ؕ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ؕ

بادشاهي او حکمراني په دغه ورځ چي هغه مريه له زړو څخه ووځي (لله) يعني وحده، حکم به کوي خدای پاک په مجازات سره، بينهم ضمير راجع دی و مؤمنين او کافرين ته يعني مؤمنان به مهمان سرای ته د جنت بوزي او کافران به و محبس ته د دوږخ تېله کړي، دا جمله مستانفه وه.

فَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ فِيْ جَنّٰتِ النَّعِيْمِ ﴿۵۶﴾

الفاء لتفصيل حکم الله في ذالک اليوم، نو هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه يې کړي وي په جنتو کي د نعمتو دي يتنعمونه فيها.

وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ ﴿۵۷﴾

او هغه کسان چي کفر کوي او تکذيب کوي د آياتو زموږ يعني قرآني آيات دروغ بولي، هغه کسان دوی لره عذاب دی د اهانت او سپکاوي.

پوښتنه: څه حکمت الهي دی چي د مؤمنانو د حال په بيانولو کي فاء د سببيه نه راوړه او د کافرانو د حال په بيانولو کي يې فاؤلئک فاء سببيه راوړه؟

ځواب: په دې کي اشاره ودې ته ده چي دخول د جنت تفضل او احسان دی د

خدای جل جلاله ددوی سره اعمال صالحه يې سبب نه دی لانهم کاجير ياخذ الاجر قبل العمل يعني نعم الدنيا من الصحة وسلامة الاعضاء والرزق وغيرها، او عذاب مهين د کافر په سبب د کفر ددوی، وقد جاء في الحديث ما يؤيد ذالک حيث قال رسول الله ﷺ لن ينجی احد عمله (هرگز نجات نسي ورکولای يعني له عذاب څخه د خدای ج عمل دده) قالوا ولا انت يا رسول الله (نه سي تاته نجات درکولای ستا عمل يا رسول الله؟) قال ولا انا الا يتغمدني الله برحمة وفضل منه (عليه الصلوة والسلام زياته کړه نه ماته نجات راکولای سي عمل زما مګر نه چي ما پټ کړي خدای جل جلاله په رحمت او فضل خپل) متفق عليه.

پوښتنه: د قرآن مبارک په بل ځای کي راغلي دي، ادخلوا الجنة بما کنتم تعملون، ددې آيت څخه دا صراحةً معلومېږي چي دخول د جنت په سبب د عملو دی؟

ځواب: دا آيت محمول دی پر دې چي په جنت کي منازل متفاوته سته في الشرف چي هغو منازلو ته داخلېدل په سبب د اعمالو دی، واما اصل دخول الجنة والخلود فيها فضل الرحمن عزوجل.

الفائدة الموعودة في الفرق بين الرسول والنبي

درويش وايي: چي ما وعده کړې وه په تفسير کي د هغه آيت (وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبي) چي زه په تاسي ته د رسول او نبي فرق بيان کړم، د ايفاء بالوعد وايم.

پوهسه: چي مشهوره داده چي رسول هغه چاته وايي يعني په شرع کي چي نوی کتاب لري، والنبي اعم منه يعني سواء کان له کتاب او يعمل بکتاب نازل قبله علی غيره لکه انبياء د بني اسرائيلو چي عدد يې څلور زرو ته بالغ ؤ، او د ټولو عمل په تورات ؤ چي نازل پر موسی عليه السلام ؤ، وفي هذا الفرق نظر قوي چي په حديث صحيح کي راغلي دي چي د عليه الصلوة والسلام څخه چا پوښتنه وکړه کم عدد الانبياء؟ ده ورته وويل مائة الف وعشرون الفًا، هغه سړي پوښتنه ځندي وکړه وکم الرسل منهم؟ قال (۳۱۳) جمًا غفيرًا او په صحيح حديث کي راغلي دي چي کتب منزله من عند الله (۱۰۴) کتابونه دي، نو که په رسول کي کتاب شرط سي نو پر (۳۱۳) باندي (۱۰۴) کتابونه څرنګه رسېږي، او هغه توجيه چي مولی شمس الدين الخيالي په حاشيه کي د شرح العقائد النسفي کړې ده يعني قول په تکرار د نزول (۱۰۴) کتابونه پر (۳۱۳)

باندي كما ان سورة الفاتحة نزلت مرتين مرة بمكة ومرة بالمدينة عند تحول القبلة فليس بشئ لان تكرار نزول الكتب لم يجئ في حديث من الآحاديث النبوية واما قياسها على تكرار الفاتحة فلا يصح لانه ثابت بالنص، او بعض علماء وايي چي د رسول او د نبي تر منځ عموم خصوص من وجه دی فمثل موسى و عيسى و غيرهما[۴] مما نزل عليهم رسول او نبي دی، ومثل انبياء بني اسرائيل انبياء لارسل ومثل جبرئيل رسول لانبي وفيه نظر من وجهين، الاول ان هذا الفرق مبني ايضًا على اشتراط نزول الكتب على الرسل وقد مر عنقريب ان هذا الفرق لايصح، والثاني ان جبرئيل رسول بالمعنى اللغوي والكلام في الرسل بالمعنى الشرعي، والصحيح في الفرق بينهما ما قال المظهري ان الرسول من بعث بشريعة مجددة يدعوا الناس اليها سواء معه كتاب ام لا، که دا شريعت مجددة وکه الهامًا او که منامًا مجدد وي، والنبي يعمه ومن بعث لتقرير شرع سابق كانبياء بني اسرائيل، او دا فرق روح المعاني هم راوړی دی.

درويش وايي: چي روح المعاني نوري معاني د رسول او د نبي هم ذکر کړي دي ترکناها لحال الطول في التفسير والتعب على المتعلمين.

وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوْۤا اَوْ مَاتُوْا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا ۭ

او هغه کسان چي د خپلو وطنو او قبائلو څخه يې هجرت کړی وي (يعني لشدة اذى المشركين اياهم) په طلب کي د رضاء د خدای ﷻ بيا قتل کړل سوي وي په جهاد کي يا په خدايي مرګ مړه وي، والله چي خدای ﷻ به رزق ورکړي ودوی ته يعني في الجنة دار النعيم والسرور والخلود ښه رزق چي نه چا په سترګو ليدلی وي او نه چا په غوږو تفصيلاً اوريدلی وي او نه د چا پر زړه ورګرځيدلی وي.

وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ ۝۵۸

خدای ﷻ ښه رزق ورکونکی دی چي نه قطع کيږي او نه يې مثل چا ليدلی دی.

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُّدْخَلًا يَّرْضَوْنَهٗ ۭ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيْمٌ حَلِيْمٌ ۝۵۹

هر آئينه به داخل کړي دوی و داسي ځای ته چي راضي به وي دوی په هغه ځای لان فيها ماتشتهيه الانفس وتلذبه الاعين، په تحقيق خدای ﷻ په احوالو ددوی او د معاندينو ددوی ښه خبر دی او حليم دی چي ژر عقوبت و دښمن ته ورکوي، او دا حلم د خدای مشرکان، کافران او عاصيان غولولي دي قالوا اعوذ بالله من

غضب الحليم لانه اذا اخذه لم يفلته چي په عذاب يې ونسي بيا يې نه پرېږدي.

ذٰلِكَ ۚ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهٖ

اى الامر ذالک يعني ذالک خبر د مبتداء محذوفي دى، او كه چا عقاب وركړى و جاني ته په مثل د ماجنى عليه.

پوښتنه: ما وقع ابتداءً ته څرنګه عقاب وويل شو، سره ددې علماء ټوله وايي چي عقاب جزاء ته د جنايت وايي، وجه التسمية بالعقاب لانه يجى عقب الجناية او سره ددې چي د اول جاني دا خو عقيب الجناية نه دى بلكې ابتداء الجناية؟

ځواب: يا دا مشاكله له سببه ددې چي د مجنى عليه دا خو عقاب ؤ او يا له دې سببه چي ابتداء د جنايت خو سبب ده عقوبت د هغه بل سړي له خوا او ګرځېدل، نو اطلاق يې وكړى د مسبب پر سبب مجازًا مرسلاً، او بعض محققين وايي چي نه مشاكله ته ضرورت سته او نه مجاز ته ولي چي په عرف كي عقاب نفس عذاب ته وايي كه څه هم جزاء د جنايت نه وي، نو د اول جاني دا خو هم عذاب ؤ كه څه هم د جنايت جزاء نه ده فافهم، دا جمله مستانفه ده.

ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُوْرٌ ﴿٦٠﴾

بيا بغاوت او ظلم وكړل سو د ظالم اول له خوا څخه پر هغه مظلوم چي اول وار يې د ظالم څخه خپل كسات اخستى ؤ، خداى ﷻ حتمًا دده سره كومک كوي يعني دده مكافات خداى پاک اخلي د ظالم معاود بالظلم څخه، په تحقيق خداى ﷻ عفوه كونكى دى هغه چالر چي اول واريې د ظالم څخه كسات اخستى ؤ او بخښونكى دده.

پوښتنه: مظلوم څه ګناه وكړه خو خپل كسات يې له ظالم څخه واخستى؟

ځواب: دده ګناه داده چي د نفس او شيطان په خوله يې وكړه چي انتقام يې واخستى او هغه كار يې پرېښنو چي د خداى ﷻ خوښ ؤ قال الله تعالى ولمن صبر وغفر ان ذالک لمن عزم الامور، په تحقيق هغه څوک چي صبر وكړي پر عذاب وركولو د بل چا او بخښنه ورته وكړي په تحقيق د عزيمت له كارو څخه دى، يعني كسات اخستل كه څه هم رخصت دى لكن عفو او مغفرت عزيمت دى.

پوه سه: چي په دې آيت كي باعثه كول دي د مظلومانو پر عفو او مغفرت و

ظالم ته فانه تعالى مع كمال قدرته وعلو شانه لما كان يعفو ويغفر للظالمين فغيره اولى بذالك وتنبيه على انه قادر على العقوبة للظلمة اذ لايوصف بالعفو الا القادر على العقوبة.

پوښتنه: د خداى ﷻ عفو و ظالم او كافر ته چي پر ظلم او كفر باندي باقي وي څه شى ده؟

ځواب: سره د كفر او شرك خداى ﷻ رزق او صحت وغيرهما وركوي، سعدي شيرازي وايي:

اى كريمى كه از خزانه غيب...... گبر وترسا را وظيفه خوردارى
دوستان را كجا كنى محروم...... تو كه با دشمنان نظر دارى

ايضًا:

اديم زمين سفره عام اوست....... برين خوان يغما چه دشمن چه دوست

ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ

دا نصرت چي خداى ﷻ كوي د مظلومانو سره سبب ددې چي خداى قادر دى پر هر شي چي يو له هغو څخه مداولت د اشياء متعانده و تر منځ چي داخلوي الليل يعني ساعات د شپې نو شپه لنډه سي او ورځ اوږده سي، او داخلوي ساعات د ورځي په شپه كي نو شپه اوږده سي او ورځ لنډه، نو له اول سرطان څخه ورځ ډېره اوږده وي او شپه لنډه چي دوبى يې بولي او د منقلب صيفي څخه شروع كېږي رفته رفته پر منقلب شتوي ورځ پر كمېدو سي او شپه پر اوږدېدو سي او پر اعتدالينو شپه او ورځ په ساعات كي سره يو شى سي وهكذا.

وَأَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

او بل دا چي په تحقيق خداى ﷻ اورېدونكى دى د اقوالو د ظالم او مظلوم، او يا معنى داده چي سميع دى د دعاء د مؤمنانو په شدائدو كي نو خداى ﷻ قبلونه ددوى د دعاء كوي او له شدائدو څخه يې خلاصوي وامثال ذالك (بصير) دانا دى په افعالو د ظالم او مظلوم نو مهمل يې نه پرېږدي.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ

یعني دغه اتصاف د خدای ﷻ په کمال قدرت سره کما یدل علیه قوله تعالی یولج اللیل في النهار آه او په کمال علم سره الدال علیه سمیع بصیر په سبب ددې ثابت دی چي خدای ﷻ حق یعني واجب لذاته دی الثابت بنفسه وحده وقد تقرر في علم الکلام بکمال التفصیل واتم بیان ان وجوب وجوده ووحدته یستلزمان انیکون هو سبحانه پیدا کونکی دی د ټولو مصنوعاتو ولابد في ایجاده کل مصنوع علی الوجه البدیع واحکمه من کمال عمله تعالی نو نتیجه دا سوه چي مستحق د عبادت او تضرع یوازي یوازي هم دی دی ما اشار الیه بقوله.

وَاَنَّ مَا یَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ

او هغه شیان چي خلک یې عبادت کوي هغه باطل دي.

پوه سه: چي کلمه د ان لپاره د تحقیق د مضمون د مابعد ده او کلمه د ما موصوله ده او عائد یې محذوف دی ای یدعونه.

فائده: له باطل څخه که مراد باطل في حد ذاته یعني چي واجب الوجود نه دی نو ان ما یدعون موجبه کلیه ده یا مراد داسي چي باطل الوهیة دی یعني وصف د معبودیت یې باطل دی، او که له باطل څخه مراد دا وي چي ما یدعون من دونه غلط او بېکاره شیان دي، نو سوال دا پیدا کېږي چي بعض مشرکین د ملکو عبادت کوي او نصاری د عیسی ؑ عبادت کوي او دا خو غلط او بېکاره شیان نه دي، نو دا آیت قضیه مهمله ده په قوت کي د قضیه جزئیه یعني بعض ما یدعون وهو اصنام المشرکین، باطل دي په معنی مذکوره والی هذا اشار السید محمود الآلوسي رح في روح المعاني بقوله ولعل الحصر غیر مراد آه.

وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِیُّ الْکَبِیْرُ ﴿۶۲﴾

هذه الجملة عطف علی قوله ان الله هو الحق د عَلي معنی دا ده چي خدای ﷻ بلند دی ددې څخه چي ده لره شریک په معبودیت کي وي سواء کان من ذوی العقول کالملائکة وعیسی او غیرهم کاصنام المشرکین او د کبیر معنی دا ده لیس کمثله شئ.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً

پوه سه: چي استفهام انكاري دى او نفي د نفي اثبات دى يعني (تر) او مخاطب د (تر) هر څوک دى چي صالح د خطاب وي، او رؤية يا بصري دى يعني ته نه وينې يا علمي دى يعني الم تعلم (ان الله انزل من السماء مآء) مفعول به د (تر) دى چي خداى ﷻ نازل كړى له اسمان څخه يا له وريځي څخه لان كل ماعلاک سماء او به يعني د باران.

فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۗ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۝٦٣

نو وګرځي مځکه زرغونه يعني په قسم قسم نباتاتو سره (لطيف) د لفظ لطف څخه ماخوذ دى په معنى د مهربانى يعني د خداى ﷻ لطف و هر شي ته شامل دى، او يا په معنى د دقيق دى يعني يصل علمه الى كل ما دق وجل ته او خبر دى په احوال ظاهره او باطنه وو سره د بندګانو او بما يحتاجون اليه من ثمار الارض وزروعها فلذالک انزل من السماء ماء لان ذلک الماء سبب لارزاق العباد والحيوانات.

سوال: انزل ماضي صيغه وه نو تصبح يې مضارع ولي راوړه؟

ځواب: لپاره د احضار د صورت ماضيه وهذه الآية دليل اخرى پر كمال علم او قدرت ولي چي د مځكي لپاره دا لكه بعث بعد الموت دى د انسانانو لپاره.

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۝٦٤

هم دده لپاره دي هغه څه چي په اسمانو كي دي او هغه چي په مځكه كي دي ملكًا وخلقًا، او په تحقيق خداى ﷻ غني دى په ذات كي د هر شي څخه يعني د بندګانو عبادت ته محتاج نه دى، او مستحق د حمد دى په سبب د صفاتو كامله وو من الجلالية والجمالية او په سبب د افعالو چي مشتمل پر حكمت او عدالت دي كې څوک حمد وايي او كه نه.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ

الرؤية ههنا علمية والمخاطب كل من يصلح للخطاب، آيا ته علم نه لرې (والاستفهام للتقرير اى حمل المخاطب على الاقرار) چي خداى ﷻ مسخر ګرځولي دي ستاسي د نفع لپاره هغه شيان چي په مځكه كي دي يعني ذليل يې

ګرځولي دي چې تاسي نفع پر واخلئ لکه اوښان، غوايي، پسونه وغيرها چې تاسي به پر سپريږئ پر بعضو او قولبه کشي به په کوئ په بعضو، او غوښې به خورئ د ټولو مذکوره وو، او ورئ به يې هم ستاسي په نفع کي تمامي وي.

فائده: که استفهام انکاري سي او نفي د نفي اثبات سي هم د تقرير ته راجع کيږي.

وَالْفُلْكَ تَجْرِىْ فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ

(والفلک) عطف دی پر مافي قوله مافي الارض، او مسخره يې ګرځولي دي کښتيانې چې رواني دي په درياب کي په امر او قدرت د خدای ﷻ سره دد يې په دې کښتيو کي ډېر نفر سپاره وي او درانه بارونه ورسره وي يعني تجارتي اموال په دې کي هم ستاسي لپاره نفع ده چې د درياب تجارت چې له انفع تجاراتو څخه دی پکښې کوئ په اغلب اوقاتو کي خدای ﷻ له غرق څخه ساتلي دي او سره دد يې چې يو کوچنۍ ډېره چې درياب ته وغورځول سي فورًا ډوبيږي.

پوه سه: چې ما ترجمه د فلک په کښتيانو سره وکړه چې جمع لفظ دی او داسي ترجمه مي ونه کړه کښتۍ چې مفرد لفظ ؤ دد يې سببه چې په وروسته لفظ کي د تجري مؤنث ضمير و فلک ته راجع دی نو حتمًا به فلک جمع وي چې په تاويل د جماعت مؤنث ضمير ورته راجع سي.

فائده: په لفظ کي د فلک مفرد او جمع سره برابر دي او فرق يې صرف اعتباري دی، که له لفظ څخه د فلک مفرد مراد وي، نو ضمه د فاء لکه ضمه د قُفل ده چې مفرد دی، او که چېري جمع مراد وي ضمه د فاء يې ضمه د اسد ده چې جمع د اسد دی فليکن هذه الفائدة على ذکر منک تنفعک في مواضع شتّٰى.

وَيُمْسِكُ السَّمَآءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ

او ساتلی دی خدای ج اسمان سره د غايته ثقل ان تقع ای من ان تقع چې راوه دي لويږي پر مځکه، مګر نه په اراده د خدای ج، بيضاوي رح وايي چې اسمانونه خدای ﷻ پر داسي صورتو پيدا کړه چې مقتضی د استمساک دي، او مظهري وايي چې له دې آيت څخه دا معلومه سوه چې اجسام الفلکية لکه اجسام ارضيه ميل و ماتحت ته کوي وانما امسکها الله تعالى بقدرته.

درويش وايي: چي روح المعاني او امام رازي په دې آيت کي اوږدې خبري کړې دي چي د تفسير ايوبي د متعلمانو تر فهم لوړې دي الا من شاء الله.

پوه سه: چي الا باذنه استثناء ده له مضمون څخه ددې قول د خداى ﷻ يمسک السماء ان تقع على الارض، والتقدير لاتقع على الارض في حال من الاحوال الا متلبسًا باذنه وارادته، بيضاوي وايي وذالک يوم القيامة او امام آلوسي اول داغه خبره کړې ده چي اسمان په ورځ د قيامت سره ټک ټک سي او پر مځکه راولوېږي، وروسته يې ويلي دي وانا ليس في ذهني من الآيات والاخبار ماهو دال صراحة على ان السماء تقع على الارض وانما هي صريحة في المور، والانشقاق والطي والتبدل کما في الآيات القرآنية في مواضع شتى وکل ذالک لايدل على الوقوع على الارض فضلاً من انتكون صريحة فيه انتهى بادنى تغيير، او مظهري هم ده روح المعاني پر لار روان سوى دى والله اعلم، الآيات القرانية: يوم تشقق السماء بالغمام، ويكون السماء كالمهل، اذا السماء انفطرت، يوم نطوى السماء كطي السجل الآية، والسماء وردة كالدهان.

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٥﴾

په تحقيق خداى ﷻ پر خلګو کثير الرافة والرحمة دى چي دوى ته يې دلائل د قدرت او د وحدت خپل قائم کړي دي في الانفس والآفاق او دروازې د منافعو يې ورته خلاصي کړي دي، او دفع د مصائبو يې څندي کړې ده الى غير ذالک.

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ إِنَّ الْإِنسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

خداى ﷻ هغه قادر ذات دى چي تاسي يې ژوندي کړي ياست په نفخ الروح سره په ارحامو کي د ميندو وروسته تر دې نطفې واست بيا علقې سواست بيا مظغې وګرځېدلاست وروسته اجساد بې روح واست، بيا يې روح درکړى ژوندي انسانان جوړ سواست، بيا وروسته تاسي وژني بقبض الارواح من اجسادكم، بيا مو ژوندي کوي په اخرت کي باعادة الاجسام او نفخ الارواح فيكم، په تحقيق انسان يعني المشرک المنكر للحيوة بعد الموت (كفور) صيغه د مبالغې ده يعني كثير الانكار والجحود دى د نعمتو د خداى ﷻ بعد ظهورها رئ العين يعرف الانشاء بعد العدم في الدنيا وينكر الاحياء بعد الافناء في الآخرة.

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ

پوه سه: چي دا جمله مستانفه ده ولهذا لم يورد معها الواو العاطفة مسوقة لزجر معاصريه عليه الصلوة والسلام من اهل الاديان السماوية عن منازعته عليه الصلوة والسلام ببيان حال ماتمسكوا به من الشرائع، والمعنى هر امت لره د امم معينه وو څخه مونږ ګرځولى دى شريعت خاصةً وتقديم الجار والمجرور للحصر، يعني لا لامة اخرى وضمير هم راجع الى كل امة باعيانهم، فالامة من مبعث موسى الى مبعث عيسى عليهما السلام منسكهم مافي التورات چي دوى هغه شريعت چلاوه او هغه امت چي د عيسى ؑ وه تر مبعث د محمد ﷺ منسک او شريعت د هغو ما في الانجيل دوى هغه منسک چلاوه لاغيرهم، واما الامة الموجودة عند مبعث النبي ﷺ الى يوم القيامة منسک د دوى قرآن او شريعت يې ما في القرآن دى ليس الا هو.

درويش وايي: چي مظهري رح يوه ترجمه د منسک په نقل د انس رضي الله عنه په شريعت سره کړې ده دا ترجمه د ټولو تفاسيرو سره برابره ده، بله ترجمه يې په عيد او اختر سره کړې ده چي ددې مقام سره هيڅ مناسبت نه لري، او بله ترجمه يې په ځاى د ذبح د قرابينو کړې ده چي هم ددې مقام سره هيڅ مناسبت نه لري، او بله ترجمه يې په ځاى د الفت سره کړې ده چي هغه هم ددې مقام سره هيڅ مناسبت نه لري، د درويش مطلب دادى چي تفسير مظهري خو د لغتو کتاب نه دى چي دى د منسک ټوله معاني پکښې بيان کړي دا خو تفسير د قرآن مبارک دى، بايد د هر آيت هر څو معاني چي مناسبت لري هغه بيان کړي، ع وللناس فيما يعشقون مذاهب.

فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ

دوى يعني الملل دي نزاع نه کوي د تا سره په امر کي د دين كلمة الفاء ههنا لترتيب النهي عن النزاع على ماقبله فان تعينه تعالى لكل امة من الامم التي من جملتها امت محمد ﷺ شريعت مستقله درلودى، تر دې اندازې پورې چي هر امت ګام نه اړوي تر ماعين لها دا موجب ددې دى چي داغه امم دي متابعت د شريعت نبوي وکړي او په امر د دين دده دي رد نه کوي په ګمان ددې چي زمونږ شريعت خو مابين لآبائهم مما في التورات والانجيل فان ذالک الشريعة كان لمن مضى قبل الانتساخ وشريعة محمد ﷺ ناسخة لجميع الشرائع فيما عدا المعتقدات.

درويش وايي: چي هغه کسان چي د عليه الصلوة والسلام سره يې نزاع کوله يا جاهلان وه يا اهل عناد وه لکه علماء د بني اسرائيلو، ولي چي حال د دين د عليه الصلوة والسلام و داسي مرتبې ته د ظهور رسيدلی دی چي قابل د نزاع نه دی لانه مؤيد من عند الله بالمعجزات الباهرة وكتابه العزيز معجزة باقية كر الازمان ومر الدهور لقوله تعالى ان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فاتوا بسورة من مثله او هغه قرآن نازل پر محمد عليه السلام دا فيصله کړې ده چي محمد ﷺ خاتم الانبياء والمرسلين دی.

درويش وايي: چي بغوي رح د دې آيت عامه ترجمه په يوه خاصه ماده سره کړې ده دی وايي چي دا آيت نازل سوی دی في بديل بن يرقاء او بشر بن سفيان او يزيد بن خنيس چي دوی و اصحابو ته د عليه الصلوة والسلام وويل مالكم تاكلون مما تقتلون بايديكم يعني تذبحونه ولا تاكلون مما قتله يعني الميتة.

ع : ببين تفاوت راه از كجا تا بكجا فافهم.

او زجاج وايي چي معنی د لاينازعنك داده چي لاتنازعهم انت چي نزاع مه ورسره کوه ته كما يقال لايخاصمنك زيد اى لاتخاصمه.

درويش وايي: چي دا معنی چي زجاج ذکر کړې ده معنی کنايي د لاينازعنك ده، ولي چي منازعه او مخاصمه خامخا د دوو کسو تر منځ وي نو هر يو چي نزاع ترک کړي نزاع له منځه ځي، نو چي عليه الصلوة والسلام چي د دوی نزاع صرف نظر کي خپل تبليغ ته بلا شاغل دوام ورکړي وهذا انسب بما بعد الآية يعني قوله تعالى.

وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ۖ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

ته خلګ رابوله و خدای جل جلاله ته يعني توحيده وعبادته، په تحقيق ته پر برابره لاريې وحق ته.

درويش وايي: چي روح المعاني په دې معنی کنايي کي ډېر بحث کړی دی او سوال او ځواب يې راوړی دی ان شئت فارجع اليه.

وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾

که دوی ناحقه بحث در سره کوي يعني بعد ظهور الحق ولزوم الحجة، ته ور ته وو ايه چي خدای جل جلاله خبر دی په عمل ستاسي، نو کلمه د ما مصدريه ده، يا موصوله ده عائد يې محذوف دی اى تعلمونه من المجادلة الباطلة وغيرها يعني خدای جل جلاله به

تاسي ته مجازات درکړي، وهذه الجملة الشرطية معطوفة على قوله فلاينازعنک.

پوه سه: چي په دې جمله کي وعيد دی سره د رفق وکان ذالک قبل الامر بالقتال، يعني منسوخة هذا ما قال المظهري وصاحب روح المعاني.

اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيْمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ ﴿٦٩﴾

او خدای ﷻ به حکم او فيصله وکړي يعني بين المؤمنين منکم والکافرين، نو خدای ﷻ سره جلا کوي په ورځ د قيامت حق او باطل چي مؤمنانو ته به دخول د جنت ثواب ورکړي او کافرانو ته به عذاب النار ورکړي، په هغه شي کي له امورو څخه د دين چي تاسي ايها المؤمنون والکافرون اختلاف درلودی يعني په دنيا کي چي مؤمنانو د توحيد الهي لار غوره کړې وه او کافرانو د شرک لار اختيار کړې وه.

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ ط

استفهام لپاره د تقرير دی ای حمل المخاطب على الاقرار يعني ته خبر يې چي په تحقيق خدای ﷻ خبر دی په هغه شيانو چي په اسمانو کي دي من الملائکة والنجوم وغيرها او په مځکه کي دي من الحيوانات والنباتات والمعدنيات، لانه لايخفى عليه شئ وان کان مثقال ذرة.

اِنَّ ذٰلِكَ فِيْ كِتٰبٍ ط اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيْرٌ ﴿٧٠﴾

په تحقيق دا ټوله شيان من السماء والسمٰويات والارض ومافيها وعليها په لوح محفوظ کي دی بلکې ماکان وما سيکون ټوله مقصود تسلي ده عليه الصلوة والسلام ته چي ته يې غم مه کوه، په تحقيق د غه احاطه علمي او يا ثبت په لوح محفوظ کي او يا فيصله بين المحق والمبطل خدای ﷻ ته اسانه ده.

وَيَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطٰنًا

(ويعبدون) عطف دی پر مضمون ماسبق من الآيات الدالة على وحدانيته تعالى وکمال قدرته يعني يعلمون تلک الدلائل الواضحة والبراهين القاطعة في التوحيد وهم مع ذالک دوی عبادت کوي ماسوی له خدای ﷻ څخه د هغه شيانو چي بتان دي چي نه دی يعني خدای پاک د هغه شي په عبادت سره يو حجة واضحه په کتب مقدمه وو کي يعني چي د دې شيانو عبادت روا دی.

وَّمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ ؕ وَمَا لِلظّٰلِمِيْنَ مِنْ نَّصِيْرٍ ﴿۷۱﴾

او نسته دوی لره په جواز د عبادت د هغو سره علم یا بدهي یا استدلالي یا نقلي من المخبر الصادق الذي دل علی صدقه المعجزات او یا علم متواتر چي منتهی یې یو حواس خمسه وي، او نسته مشرکانو لره چي دا ظلم ظاهریې پر کار اچولی دی یو کومکي په دفع کي د عذاب له دوی ځخه کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده کما لایخفی کمایدل علیه التنکیر ایضًا.

وَاِذَا تُتْلٰی عَلَيْهِمْ اٰيٰتُنَا بَيِّنٰتٍ

چي تلاوت وکړل سي پر دوی له جانبه ځخه د رسول اللهﷺ د آیاتو زموږ یعني الآیات القرآنیة چي واضح الدلالة دي پر دې چي دا آیات من عندالله دي په دې سبب چي دوی یې په مثل سره د یوه سورت راتګ نسي کولای مع کونهم من العرب العرباء یا معنی داده چي دا آیات واضحات الدلالة دي پر عقائد حقه وو او پر احکام الهیه وو.

تَعْرِفُ فِيْ وُجُوْهِ الَّذِيْنَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ ؕ

ته وینې د مشرکانو کافرانو په مخانو کي انکار (نو منکر مصدر میمي دی) یعني په مخانو کي ددوی اثار د انکار ښکاره کېږي یعني تندی ترش وګرځوي او د غضب اثار یې پر مخانو ښکاره سي.

پوښتنه: د مشرکانو ذکر خو دمخه تېر سو في قوله تعالی وما للظالمین آه، نو دلته وذکر ته د الذین کفروا ځخه ضروت دی چي خدای ج داسي نه وویل في وجوههم بارجاع الضمیر حکمت یې څه دی؟

ځواب: په اسم ظاهر راوړلو کي تنبیه ده پر دې چي باعث پر انکار شدت کفر ددوی لاغیر ذالک.

پوه سه: چي جمله شرطیه یعني د واذا ځخه نیولې تر تعرف في وجوههم آه چي جزاء د شرط معطوف دی پر یعبدون آه.

يَكَادُوْنَ يَسْطُوْنَ بِالَّذِيْنَ يَتْلُوْنَ عَلَيْهِمْ اٰيٰتِنَا ؕ

قریبه وي دا چي دوی حمله وکړي، پر هغو کسانو چي تلاوت د آیاتو یې پر دوی وکړي یعني محمدﷺ و اصحابه رض.

پوه سه: چي يكادون آه حال دى د الذين كفروا څخه او يا لاس وروغځوي په حمله كولو:

قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ

ووايه ته يا محمد (ﷺ) آيا زه خبر درنه كړم تاسي ته په شر او مكروه تر دغه قرآن چي پر تاسي يې تلاوت وكړل سو او تاسي ته يې ډېر غم او غصه پيدا كړه او پر تالي د آياتو و حملې ته تيار سواست، او زړونه مو تنګ سوه او اثار د غضب مو په مخانو كي ښكاره سوه.

النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

(النار) خبر د مبتداء محذفي دى اى هو النار، نو دا جمله استيناف بياني دى كانه قيل ماهو ذالک الشئ، چي وعده يې كړې ده د هغه اور خداى جل جلاله د هغه كسانو سره چي كفر يې اختيار كړى دى يعني په دنيا كي، د وعدې معنى داده چي د دوى مرجع به دغه اور وي، او بد ځاى د ورتګ دى اور.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ ۚ

اي خلګو (مراد څخه ندي كفار مكة من المشركين وغيرهم ممن شركوهم في الاشراک لعموم اللفظ) بيانېږي يو مثال يعني يوه قصه عجيبه، نو تاسي غوږ ونسى ودغه مثل ته، له غوږ نيولو څخه مقصد دادى چي فكر او غور پكښي وكړئ، او بعض مفسرين وايي چي معنى د آيت داده چي ګرځولى دى مشركانو زما لپاره يو مثال چي مثل يعني مماثل په استحقاق كي د عبادت چي اصنام دي، نو تاسي غوږ ونسئ و حال ته د دغو بتانو او غور پكښي وكړئ چي آيا دا تماثيل د دوى صحيح دي.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا

دغه شيان چي تاسي يې عبادت كوئ يعني بتان چي جمادات دي، ماسوى له خداى څخه يعني بتان، هرګز دوى قادر نه دي پر خلق د يوه مچ مع صغره و قلته و خساسته.

پوه سه: چي يعقوب رح دا آيت په يا تحتانيه وايي يعني په صيغه د غائب او ضمير يې راجع بولي كفارو ته، او نور ټوله قاريان يې په تاء فوقانيه وايي على

الخطاب للكفار، او پر دواړه تقديره عائد و موصول ته محذوف دی يعني يدعونها او تدعونها.

فائده: زباب مشتق دی من ذب فآب چي ته يې وشړې دی بيرته درته راځي كما هو المعتاد جمع قلت اذبة ده او جمع كثرت يې ذبان كغراب واغربة.

وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ ۖ وَإِن يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ۚ

كه اصنام سره جمع سي پر خلق د ذباب يعني كه څه هم ټوله بتان سره غونډ سي فكيف اذا كانو منفردين، او كه حمله كړي له دې بتانو څخه مچ يو شی دوی يعني بتان هغه شی نسي ځندي اخستلای.

درویش وايي: چي د مشركانو عادت داؤ چي پر دې بتانو باندي به يې تعظيمًا زعفران او نوري خوشبوی ګاني مښلې او د تبرك لپاره به يې د دوی و مخ ته خواړه ايښوول، نو دوی چي په ولاړه مچان به پر راټول سوه او هغه خوشبويي ګانې به يې د دوی څخه خوړلې او پر هغه طعام به يې هم د اختر د خوشالۍ ورځ جوړه كړې وه، او د دوی بتانو دا توان نه درلودی چي دا مچان له ځانه يا له طعام موضع څخه وشړي او قدرت د مقاوت د مچانو يې نه درلودی.

درویش وايي: چي د دې مثل حاصل دادی چي خدای پاك د بت پرستانو نهايت جهل او ناپوهي بيانوي چي دوی د خالق المخلوقات موجد السماوات القادر على الاطلاق هغه عاجزه شيان چي بتان دي چي د ادنی شي پر خلق چي مچ دی او د خپل ځان پر ساتنه قادر هم نه دي شركاء في العبادة يې ګرځولي او د الوهيت لونګۍ يې ورتړلې ده او وايي هؤلاء شفعائنا عند الله.

ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾

. ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي طالب مچ دی چي د بتانو څخه خوشبويي سلبوي او مطلوب بت دی چي مچ له ده څخه سلب د خوشبويي كوي ولاشك ان الطالب ضعيف يعني مچ و المطلوب اضعف منه، ولي چي مچ خو حركت او طلب د رزق كوي او مطلوب چي بت دی پر هيڅ شي قدرت نه لري.

مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ ط

نه دي پېژندلی مشرکانو خدای ﷻ په حق پېژندلو سره او نه يې د خدای ج تعظيم کړی دی په حق تعظيم سره، او نه يې خدای پاک په حقيقي وصف سره موصوف کړی دی، ولي چي دوی د خدای ﷻ سره په عبادت کي هغه جمادات بتان شريک کړه چي مچ غوندي ضعيف شی توان د مقابلې او مقاومت نه لري.

ع: .... بدين علم و دانش بايد گريست

اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيْزٌ ﴿۷۴﴾

په تحقيق خدای ﷻ دارا يعني مالک د قدرت کامله دی چي د ټولو ممکناتو خالق دی او غالب دی چي څوک يې نسي مغلوبه کولای او ددوی خدايان بتان عاجز العاجزين دي نو دوی څرنګه شرکاء الله په عبادت کي شريکان بولي، بغوي رح وايي چي دا وروسته آيت هلته نازل سو چي مشرکانو به ويل: اءنزل عليه الذکر من بيننا؟ آيا نازل سو پر محمد (ﷺ) ذکر يعني قرآن زموږ په منځ کي يعني موږ سرمايه داران د مکې يو او سرداران د قوم يو، او محمد ؑ خو نه سرمايه دار دی او نه د قوم مشر دی، نو که قران نازلېدلای پر يوه زموږ به نازل سوی وای مطلب يې دا ؤ نعوذ بالله من ذالک چي محمد ﷺ دا قرآن له ځانه جوړوي، نو خدای ﷻ ددوی په ځواب کي دا آيت نازل کړی چي حاصل يې دادی چي دد ې شيانو چي څوک نبي کړځوي اختيار د خدای ﷻ په مشيت کي دی يختار من يشاء من خلقه.

اَللّٰهُ يَصْطَفِيْ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا

خدای ﷻ مختاره کوي چي بعض ملکي واستوي په منځ کي د خدای او د انبياء په وحي سره کجبرئيل ؑ، او بعض ملکي په مابين د خدای او د نزع الروح په باره کي کعزرائيل ؑ او په مابين کي د خدای او د خلګو د رزقو په منځ کي چي باد او باران يې په تصرف کي دی لکه ميکائيل ؑ، او بعض واسطه وي د خدای ج او د خلګو د امانت او احياء په مابين کي لکه اسرافيل ؑ په نفخه اولی او ثانيه کي، او نوري ملکي د نورو کارو لپاره لکه کرام الکاتبين د بندګانو د نېک عمل او بد عمل د نوشتې لپاره الی غير ذالک.

وَمِنَ النَّاسِ

اې يختار من الناس انبياء ورسلاً چي خلک و حق او توحيد ته رابولي، او د خداى ﷻ شرائع او احكام ورته بيان كړي چي اول د هغو انبياؤ آدم ؑ او اخيري محمد ﷺ دى، بيضاوي وايي چي خداى پاک اول تقرير د وحدانيت خپل وكړى او نفي د مشاركت د غير دده سره په الوهيت كي وكړى او په صفاتو د خلق وغيره، او س په دې آيت كي بيان دده كوي چي خداى ﷻ لره بر گزيده بندگان سته د نبوت او رسالت لپاره چي د هغو ثوک اجابت وكړي او اقتداء پسي وكړي په عبادت د خداى ﷻ وه اعلى مراتبو ته د قرب الهي به ورسېږي تقريرًا للنبوة وردًا لقول المشركين مانعبدهم الاليقربونا الى الله زلفى، او لقولهم الملائكة بنات الله ونحو ذالک من خرافاتهم.

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾

په تحقيق خداى پاک عالم بالمسموعات والمبصرات دى يعني عليم بجميع الاشياء العلوية والسفلية.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

ابن عباس ؓ وايي ماقدموا من الاعمال الحسنة والسيئة وما خلفوا، قال رسول الله ﷺ من سن في الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها الى يوم القيامة من غير ان ينقص من اجورهم شيئًا، ومن سن في الاسلام سنة سيئة فله وزرها ووزر من عمل بها الى يوم القيامة من غير ان ينقص من اوزارهم شيئًا، فلعل هو مراد ابن عباس ؓ بقوله وما خلفوا والله اعلم، او حسن رحمه الله وايي چي مراد د مابين ايديهم څخه ما عملو دى او د ماخلفهم څخه مراد ما يعملون بعد ذالک.

وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٧٦﴾

وخداى ﷻ ته راجع كړل كېږي ټول كارونه لانه تعالى مالک بالذات لايسئل ما يفعل وهم يسئلون.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا

اې هغه كسانو چي ايمان يې راوړى دى ركوع كوئ او سجده كوئ مراد ځني صلوات خمسه دي تعبيرًا عن الكل وهو الصلوة بالجزء اى الركوع والسجدة.

پوښتنه: لمانځه لره خو نور ارکان هم وه نو تخصیص د رکوع او سجدې یې ولې وکړی؟

ځواب: رکوع او سجده رکنان لازمان دي د لمانځه چي لمونځ بېله دوی نه صحیح کېږي بخلاف سائر الارکان، ولې چي قرائت ساقط دی له ګونګي څخه او قیامه ساقطه ده له هغه چا څخه چي پر ولاړه قدرت نه لري بلکې په ناسته به یې کوي او یا پر اړخ باندي کما بین في الفقه، له دې سببه امام اعظم رح وایي که چا قدرت نه درلودی چي په سر سره اشاره د رکوع او سجدې وکړي لمونځ ځندي مؤخر دی الی وقت القدرة او د زړه یا د سترګو په اشاره سره یې لمونځ نه دی روا.

وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۩ ﴿٧٧﴾

او تاسي عبادت کوئ د رب ستاسي په هغه ډول چي د خدای د شان سره لائق وي وهو الاخلاص، او نور د خیر کارونه قال رئیس المفسرین عبد الله بن عباس رض چي د خیر کارونه صلة الرحم ومکارم الاخلاق، او مظهري وایي انه یعم الافعال کلها یعني اختاروا ماهو خیر واصلح آه.

پوښتنه: چي لعل دلته لپاره د رجاء دی په معنی د کی تعلیل نه دی والجملة في محل النصب علی الحالیة یعني د خیر کارونه کوئ په داسي حال کي چي په امید د فلاح وي یعني یقین د فلاح مه کوئ او مه پر اعمالو د خیر تکیه کوئ، وورد في ذالک الاحادیث الصحیحة.

پوښتنه: چي دا آیت د سجدې دی په نېز د امام شافعي، احمد، ابن المبارک او د اسحاق رحمهم الله، بدلیل ظاهر الآیة وهو الامر بالسجود ولما روی عن عقبة بن عامر رض قال قلت یا رسول الله افضلت سورة الحج علی سائر القرآن بسجدتین؟ قال نعم فمن لم یسجد بهما فلا یقرئهما وبذالک قال عمر، عثمان، علي، ابن عمر، ابو الدرداء و ابو موسی الاشعري رضي الله عنهم، وذهب ابو حنیفة ومالک والحسن وابن المسیب وابن جبیر وسفیان الثوري رضي الله عنهم الی انها لیست آیة سجدة تلاوة، قال ابن الهمام في فتح القدیر والدلیل علی ذالک انها مقرونة بالامر بالرکوع والمعهود في مثله من القرآن کونه امرًا بما رکن من الصلوة یعني مراد ارکعوا واسجدوا څخه دا دی من ذکر الجزء وارادة الکل کما مر آنفًا کما في قوله تعالی خطابًا لمریم اسجدي وارکعي وهو لیست

آية السجدة بالاجماع واذا جاء الاحتمال بطل الاستدال في هذه الآية، والجواب مما روى من حديث عقبة رضـ فقد قال الترمذي اسناده ليس بقوي وكذا ابو داؤد وغيره.

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖ

پوهسه: چي جهاد كما قال الراغب اللغوي الاصفهاني وايي خپل طاقت بتمامها صرفول دي په دفع كي د دښمن، دا جهاد درې قسمه دى (١) مجاهدة العدو الظاهر كالكفار (٢) ومجاهدة الشيطان (٣) ومجاهدة النفس، او اخيره مجاهده اعظم ده تر مجاهده العدو الظاهر لكه د هغه حديث څخه چي فهمېږي چي بيهقي او نورو محدثينو روايت كړى دى له جابر رضي الله عنه څخه قال قدم على رسول الله ﷺ قوم غزاة يعني چي عليه الصلوة والسلام يوې غزاء ته استولي وه فقال[٤] قدمتم خير مقدم من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر، قيل وما الجهاد الاكبر قال مجاهدة العبد هواه (اى د خواهشات نفسانيه وو سره) والمراد ههنا عند الضحاك جهاد الكفار حتى يدخلوا في الاسلام ويقتضى ذالك انتكون الآية مدنية لان الجهاد مع الكفار انما امر به بعد الهجرة، او عبد الله بن المبارك رحـ وايي چي مراد جهاد د نفس او د هوٰى دى، والاولى عند روح المعاني والمظهري ان يكون المراد به الضروب الثلاثة وليس هذا امن الجمع بين الحقيقة والمجاز ولا من قبيل عموم المشترك كما يراد بالعين، الجارجة المخصوصة (يعني ستركه) وعين الماء (يعني چينه) دفعةً واحدةً لان لفظ الجهاد ذكر في الآية مطلقًا والمراد بذل الوسع والطاقة في دفع الاعداء وهذه الاقسام الثلثة اجزاء فيشمل الكل، نو معنى د آيت داده چي تاسي بذل الوسع والطاقة في سبيل الله او لله خالصًا من الاعراض الدنيوية (په آيت كي يا مضاف محذوف دى يا كلمه د في په معنى د لام د فافهم)

تنبيه: پر دې معنى عام دا آيت شامل دى جهاد لره مبتدعه وبزجرهم عن البدعة والفسقة بمنعهم عن الفسق فانهم اعداء ايضًا.

پوهسه: چي (حق جهاده) منصوب دى على انه مفعول مطلق، والتقدير جهادًا فيه (اى في سبيله ج حقًا فقدم حقًا واضيف الى الجهاد مثل جرد قطيفة وحذف حرف الجر واضيف جهاد الى الضمير الراجع اليه تعالى، قال صاحب الكشاف الاضافة في جهاده للاختصاص فلما كان الجهاد (يعني باى نوع كان) مختصًا بالله تعالى من

حيث انه مفعول لوجهه سبحانه ولاجل مرضاته تعالى صحت الاضافة اليه تعالى انتهى بزيادة يسيرة، او ابن عباس رض وايي چي د حق جهاد معنى داده استفراغ الطاقة فيه وان لايخافوا في الله لومة لائم، فقير وايي ولايكون فيه غرض دنيوي ايضًا.

هُوَ اجْتَبٰىكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ ط

خداى جل جلاله تاسي مختاره كړي ياست من الخلائق (لمصاحبة نبيه وحبيبه صلى الله عليه وسلم فالمخاطب هو اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله اختارني واختار لي منهم اصهارًا وانصارًا) نه دى ګرځولى خداى جل جلاله پر تاسي باندي په ديني كاروكي ضيق او تنګي وتكليف يشتد القيام به عليكم، كريمه: لايكلف الله نفسًا الا وسعها، بعض مفسرين داسي ترجمه كوي چي مؤمن چي په يوه ګناه مبتلى سي خداى پاک هغه مخرج د هغې ګناه څخه ورته ټاكلى دى اما بالتوبة كما في حقوق الله الخالصة، واما برد الظالم والقصاص كما في حقوق العباد، واما بانواع الكفارات مثل كفارة الصوم وكفارة اليمين وغير ذالک، والحاصل چي نسته په دين كي د اسلام مالا يجد العبد سبيلاً الى الخلاص من العقاب، وكان فيما سبق من الامم من الذنوب ما لاتوبة لها، او مقاتل رح وايي چي مراد له نفي څخه د حرج رخصت دى په وخت كي د ضرورت كقصر الصلوة الرباعية في السفر والتيمم عند عدم الماء والافطار في السفر والمرض، واكل الميتة عند الضرورة والصلوة قاعدًا ومستلقيًا عند العجز عن القيام او القعود وهو قول الكلبي ايضًا، وذالک معنى قوله ؏ اذا امرتكم بشئ فاتوا ما استطعتم، او له ابن عباس رض څخه روايت دى چي مراد له حرج څخه هغه دى چي خداى جل جلاله پر بني اسرائيلو باندي وضع كړي وه كقرض موضع النجاسة من الثوب وقتل الانفس في بعض المعاصي وعدم جواز مواكلة الحيض ومضاجعتها الى ان يطهرن، وعدم جواز التيمم عند عدم الماء وكون زكوتهم ربع المال وعدم جواز الصلوة في غير البيع التي مثل المساجد لنا وغير ما من الشدائد وقد وضعها الله عزوجل كلها عن هذه الامة المرحومة.

مِلَّةَ اَبِيْكُمْ اِبْرٰهِيْمَ ط

(ملة ابراهيم) منصوب على الاعزاء (يعني باعثه كول) اى الزموا ملة ابراهيم (ابراهيم) عطف بيان دى د ابيكم، والظاهر انه خطاب للمؤمنين من قريش لان السورة مكية.

سوال: پر دې تقدير د نورو مسلمانانو څه حال دی؟

ځواب: قال رسول اللهﷺ الناس تبع لقريش في هذا الشان الى اخير الحديث متفق عليه، وقيل خطاب لمؤمنى جميع العرب من كانوا من نسل ابراهيم عليه السلام وقيل لجميع المسلمين من العرب والعجم لان ابراهيم كان جدًا للنبيﷺ، او عليه الصلوة والسلام لکه اب د ټولو مسلمانانو لپاره فانه سبب لحيواتهم الابدية في الآخرة ولمصالح امورهم الدنيوية حسب ماجاء في القرآن الكريم والآحاديث النبوية او ددې سببه چي عليه الصلوة والسلام كالاب لجميع الامة حرم نكاح ازواجه المطهرة لجميع افراد الامة الى يوم القيامة، قال الله تعالى وازواجه امهاتهم، وقال عليه الصلوة والسلام انا لكم بمنزلة الوالد الى اخير الحديث.

هُوَ سَمّٰىكُمُ الْمُسْلِمِيْنَ ۙ مِنْ قَبْلُ

خدای پاک پر تاسي امة محمديه[ع] د مسلمينو نوم ايښی دی دمخه يعني تر نزول د قرآن في الكتب المتقدمة، او ابن الزيد وايي چي د هو ضمير راجع دی و ابراهيم ته يعني ابراهيم[ع] تاسي مسمٰی کړي ياست په مسلمينو سره دده په دوره نبوت کي حيث قال ربنا واجعلنا مسلمين لک ومن ذريتنا امة مسلمة لک يعني اهل مكة.

درويش وايي: چي اوله معنی اولی او انسب ده لشمولها لجميع المؤمنين وفي هذا اى في القرآن سماكم المسلمين.

وَفِيْ هٰذَا لِيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ شَهِيْدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُوْنُوْا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ ۚ

تاچي سي رسول يعني محمد (ﷺ) شاهد ستاسي پر اسلام (حرف جر متعلق دی په مضمون پوري د هو سماكم آه اى اعطاكم الاسلام وجعلكم مسلمين ليكون الرسول آه) او تاسي شاهدان سئ پر نورو كافرانو په دې سره چي رسولانو دوی ته تبليغ کړی دی، دا هغه وخت چي كافران د نورو رسولانو منكر سي د تبليغ د خپلو رسولانو ودوی ته، ابن المبارك[رح] په خپل سند صحيح سره روايت کړی دی چي اول سړی چي خدای پاک راوغواړي اسرافيل[ع] دی خدای پاک ورته و وايي چي تا ورساوه زما عهد او وصيت؟ هغه ورته و وايي نعم قد بلغته جبرئيل فيدعى جبرئيل فيقول هل بلغتک اسرافيل عهدي فيقول جبرئيل نعم، نو اسرافيل[ع] خوشي کړي، بيا جبرائيل ته خدای پاک و وايي ماصنعت في عهدي؟ تا څه وکړه زما په عهد کي،

جبرائيل ورته ووايي قد بلغت عهدک الرسل، بيا خدای ج رسولان راوغواړي پوښتنه ئې ترې وکړي چي جبرائيل زما عهد تاسي ته رسولی دی؟ هغه ورته ووايي نعم، نو جبرائيل هم خوشي کړي، بيا رسولان مخاطب کړي چي تاسي زما په عهد څه وکړه؟ هغه هريو ورته ووايي چي ما ستا عهد تر خپل امت پوري ورساوه، بيا امم د رسولانو راوغواړي، چي تاسي ته دا زما رسولانو زما عهد دررسولی دی، نو مؤمنان د هر امت يې تصديق وکړي او کافران يې تکذيب وکړي، نو رسولان ووايي چي موږ پر دغو مکذبينو شاهدان لرو د تبليغ، خدای پاک ورته ووايي چي څوک مو شاهدان دي؟ رسولان ورته ووايي امت د محمد ﷺ مو شاهدان دي، نو امت د عليه الصلوة والسلام راوغواړي، خدای پاک ورته ووايي اتشهدون ان الرسل قد بلغ الامم، فيقولون نعم، بيا د امم ماضيه کافران ووايي چي دوی څرنګه پر موږ شاهدي اداء کوي دوی خو زموږ زمانې نه دي نيولي، يعني زموږ په زمانو کي خو امت محمديه نه ؤ يعني دا شاهدي ددوی دروغ ده، خدای پاک و امت محمديه ته ووايي چي تاسي څرنګه شاهدي پر اداء کوئ تاسي خو ددوی د زمانې خلک نه واست؟ امت محمديه ورته ووايي يا ربنا ارسلت الينا رسولاً يعنون محمد ﷺ وانزلت الينا کتابًا يعني القرآن الکريم وقصصت علينا فيه ان الرسل قد بلغوا ولهذا قال الله وکذالک جعلناکم امة وسطًا (اى عدول) لتکونوا شهداء على الناس ويکون الرسول (اى محمد ﷺ) عليکم شهيدًا، وقد مر تفصيل هذه المقام في تفسير سورة البقرة عند هذه الآية.

فَاَقِيۡمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ

يعني همېشه توب کوئ پر لمانځه (اى الصلوة الخمس في اوقاتها مع ارکانها وواجباتها وسننها ومستحباتها مع الخضوع والخشوع) او ورکوئ زکوة د اموالو اى جميع الطاعات وانما خص الصلوة والزکوة بالذکر لان الصلوة عماد الدين والزکوة قنطرة الاسلام کما جاء في الحديث الصحيح، کريمه: ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنکر، يعني دا دوام پر طاعاتو شکرانه دديِ ده چي تاسي ته خدای ﷻ دومره شرف او فضيلت درکړی چي شهداء على الناس يې وګرځولاست پر کفارو د امم سابقهؤ في يوم القيامة کمامر.

وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ

او تاسي، تکیه، توکل او اعتماد وکړئ پر خدای ﷻ باندي في جمیع امورکم وحوائجکم او کومک مه غواړئ له غیر څخه د خدای ﷻ په هیڅ شي کي.

سوال: سړی چي ناجوړی سي مثلاً طلبِ د جوړ والي د طبیب او له دواء څخه کوي وهکذا یو سړی چي مظلوم وي د ظالم شکایت و حکومت ته کوي وعلی هذا فقس؟

ځواب: د مسلمان دا عقیده ده چي شافي الامراض خدای ﷻ دی او له ظالم څخه په خلاصون کي هم خدای ﷻ لکن په دار الاسباب کي اسباب هم ملغات نه دي لانه تعالی خالق الاسباب والمسببات.. ع: کشت کن پس تکیه برجبار کن

قال ابن عباس رض سلوا ربکم یعصموکم من کل مایکره، او بعض مفسرین وايي چي خدای ﷻ ته خواست کوئ چي ثواب درکړي پر عبادت باندي.

هُوَ مَوْلَٰكُمْ ۖ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

خدای ﷻ ستاسي حافظ، ناصر او متولي د ټولو کارو دی (هو مولاکم) علت د اعتصام بالله تعالی دی).

فائده: کلمه د فاء لپاره د سببیت ده یعني اذا ثبت ان الله مولاکم کمامر فنعم المولی مولاکم ونعم النصیر نصیر کم، اذ لامثل له تعالی في الولایة والنصر بل لا مولی ولا نصیر في الحقیقة الا هو.

درویش وايي: چي د اوولسم جزء تفسیر په فضل او توفیق د خدای ﷻ پر یوه بجه د پنجشنبې د ورځي (۲۵) د رجب الخیر سنه (۱۴۳۰) هـ ق وپای ته ورسېدی او تفسیر د اتلسم جزء په پسې دی ان شاء الله تعالی.

ددې جزء تفسیر سره د یوې میاشتي تعطیل په سبب د عمرې او د زیارت د حرمینو شریفینو په څلور میاشتي تخمیناً وپای ته ورسېدی، ولله الحمد والمنة.

اللهم اغفر لمؤلفه ولکاتبه ولمن سعیٰ فیه، آمین یارب العالمین

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سكين

او pdf سو. د دعا محتاج احمدي!

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

الجزء الثامن عشر

قَدۡ اَفۡلَحَ ١٨

تفسير ايوبي حنفي

حضرت مولانا محمد عبيد الله الأيوبي

الحنفي النقشبندي القندهاري

مكتبة القراءة والتجويد

كاسي روڈ كوئٹه بلوچستان

سُوْرَةُ الْمُؤْمِنُوْنَ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَّثَمَانَ عَشْرَةَ اٰيَةً وَّسِتَّةُ رُكُوْعَاتٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

رب يسر و وفق ولاتعسر عليّ

نېټه د پيل په تفسير د جزء (۱۸) من القرآن المجيد يوم الجمعة (۲۵) شهر رجب الخير سنه (۱۴۳۰) هـ ق في كوئته في حجرتي في داري.

الحمد لله الذي وفقني لتفسير كتابه العزيز الى ان تم تفسير الجزء (۱۷) وارجوا من فضله العميم ان يوفق هذا العبد الذليل الجهول لتفسير جميع اجزاء قرآنه المجيد بفضله وكرمه القديم ليكون ذالک ثمرة حيوتي في هذا الدار الفاني ان تعالى على كل شئ قدير وبالاجابة جدير، كريمه: ادعوني استجب لكم والصلوة والسلام على من انزل عليه هذا القرآن العظيم رسوله الكريم شفيع المذنبين رحمة للعالمين، كريمه: وما ارسلناک الا رحمة للعالمين الذي جعل الصلوة والسلام عليه في كتاب رابطة قوية بين افراد امته وبينه عليه السلام، الحديث الصحيح من صلى علي في كتاب صلى عليه الملائكة مادام اسمي في ذالک الكتاب، والعبد الفقير حيث ما اتى على اسمه الجليل او على وصفه يعني النبي والرسول ما اكتفيى الى الصلوة باشارة ﷺ او صلعم بل صليت عليه وسلمت كاملاً وعلى آله واصحابه الهاديين المهتدين الكاملين وعلى تبعهم وتبع تبعهم اجمعين.

احمد لمن قدر خيرًا وخبالاً .... والشكر لمن ارسل الينا رسولاً

والحمد لمن انزل عليه قرآنا .... والشكر لمن جعلني له مفسرًا

بغوي رح وايي قال ابو هريرة رضي الله عنه كان اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يرفعون ابصارهم في الصلوة الى السماء (صحابه کرامو رض به په لمانځه کي سترګې د اسمان و خوا ته پورته کولې) فلما نزل الذين هم في صلاتهم خاشعون (نو دوی به سترګې پر سجده ګاه باندي نيولي وې)

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ ۙ﴿۱﴾

په تحقيق سعادت حاصل کړی هغو کسانو چي تصديق د رلوونکي دي بما يجب الايمان به من توحيد الله عزوجل وجميع صفاته الجلالية والجمالية وايضًا بالبعث بعد الموت والجنة والنار وغيرها چي په امنت بالله وملائكته الى اخيره

ته وله بيان کړل سوي دي، وهذا هو مطلق الايمان لكن الفلاح الحقيقي لايحصل بمجرد الايمان زاد في هذه الآتية مايحصل به الفلاح الحقيقي الكامل.

فائده: لفظ د قد چي پر ماضي باندي داخل سي تثبت ماكان متوقعًا، نو چونکه مؤمنان اميدوار د فلاح بفضله تعالى وه، نو خداى ﷻ دا آيت مبتدءِ په قد سره کړی بشارةً لهم، فلاح په قاموس کي وايي هو الفوز بالمقصود والنجاة من المرهوب والبقاء في الخير.

پوه سه: چي فلاح يو دنيوي ده من حصول المال والجاه والجلال وغيرها دا فلاح دلته نه ده مراد، بلکې مراد فلاح د آخرت ده په کامله توګه کمال يې دادی چي نه عذاب په قبر کي ويني او نه په ورځ د آخرت سختي په حساب کي ويني او نه سختي د ورځ د قيامت پر تېره سي بلکې په هر موقف د بشارت سره مخامخ وي بان لاخوف عليكم ولا انتم تحزنون او نه اورته داخل سي او نه سختي د تېرېدو د پل صراط ويني او بيا اعلى درجو د جنتو ورسېږي او مراتب د قرب الى الله عزوجل والرضوان الابدي منه تعالى، دا فلاح کامل منوط په فضل د خداى ﷻ او پر تكميل د صفات او افعال اتيه وو ده كما سيجئ، قال المحقق في شعره:

بقدر الكد تكتسب المعالي .... ومن طلب العلى سهر الليالي

تروم العز ثم تنام ليلاً .... يغوص البحر من طلب اللآلي

او يو فلاح في الجملة ده هغه موقوفه پر اتّصاف بالصفات المذكورة نه ده والمراد بالفلاح المطلق دخول الجنة ولو بعد حين بلکې هغه په من قال لا اله الله محمد رسول الله لانه تعالى قال فمن يعمل مثقال ذرة خيرًا يره ای ير ثوابه، او نفس ايمان او تصديق او توحيد وغير ذالک هم خير دی بلکې راس الخيرات فلابدِ ان ير ثوابه ومحل الثواب هو الجنة ليس الا.

الَّذِيْنَ هُمْ فِيْ صَلَاتِهِمْ خٰشِعُوْنَ ۝۲

هغه کسان چي دوی په لمانځه کي خشوع کونکي وي.

درويش وايي: چي خشوع په اتفاق د مفسرينو الخوف او تذلل ته وايي ومع ذالک راغب اصفهاني په مفردات کي وايي واكثر مايوجد الخشوع على الجوارح الظاهرة كالنظر الى موضع السجود ووضع اليمين على الشمال وامثاله، والضراعة ويرادفه

الخضوع اكثر ما تستعمل فيما يوجد على القلب من العبادة على طريقة الاحسان يعني ان تعبد الله كانک تراه فان لم تکن تراه فانه يراک كما جاء في الحديث الطويل الذي رواه عمر رضـ وهو حديث متفق عليه، فالمقابل للخشوع (١) اللعب بالثوب (٢) واللعب باللحية (٣) والالتفات في الصلوة يمينًا وشمالاً، وتفصيل ذالک ان الالتفات اما انيکون بموق العين (په کونج د سترګي) دا خو مکروه نه دی لکن د کمال د لمانځه منافي دی، والالتفات بليّ العلق (يعني غاړه يوه طرف ته وپېچي) دا خو مکروه دی، وفي الحديث فان کان لابد ففي النفل، او بل التفات دی بلي الصدر (چي ځيګر له قبلې څخه وپېچي دا مفسد د لمانځه دی) مطلقًا (۴) رفع البصر الى السماء كما روى البغوي رحـ عن ابي هريرة رضـ کان اصحاب رسول الله ﷺ يرفعون ابصارهم الى السماء في الصلوة فلما نزلت آية الخشوع رمي بابصارهم موضع السجود، وروى البخاري وابو داؤد والنسائي عن عائشة رضـ قالت سئالت رسول الله ﷺ عن الالتفات في الصلوة (تعني بلي العنق) قال هو اختلاس من الشيطان (يوه حمله ده د شيطان) يختلم (حمله کوي) من صلوة العبد (۵) اختصار في الصلوة (يعني لاس پر ډوډي نيول) وقد ذكروا انه مکروه، و ورد ان الاختصار في الصلوة راحة اهل النار والمعنى انه استراحة لليهود في الصلوة وانهم من اهل النار والا فاي استراحة في النار (۶) التمطى کشش کول په لمانځه کي (۷) والتثاوب (ارږمی) او سترګي پټي نيول (۸) والتقليب الحصى من موضع السجود فان کان لابد فواحدة كما جاء في الحديث (۹) وتغطية الفم بالثوب (۱۰) والتشبيک يعني د ګوتو جار ايستل (۱۱) په ګوتو ټکان کول.

درويش وايي: چي په دې کي اختلاف دی چي خشوع له فرائضو څخه د لمانځه ده او يا د فضائلو څخه د لمانځه او که د مکملاتو څخه ده، والصحيح عندنا الثاني نعم الحق انه شرط القبول (نه ده روا والی د لمانځه) كذا في روح المعاني، واما الضراعة التي هي من الصفات القلبية ويرادفها الخشوع دا ده چي لمونځ له ابتداء څخه تر انتها پوري محضًا لرضى الرحمن والقرب بلا كيف اليه تعالى کوي، ولايتفكر فيها في الامور الدنيوية فضلاً من المعاصي... بيت:

بر زبانت يا صمد پيدا و در دل ياصنم
ای بباطن کافر وظاهر مسلمانی چه سود

پوه سه: چي مقابل د ضراعت دا شيان دي (۱) رياء وسمعة.

مسئله: د فرضي لمونځ په اداء كي رياء نسته البته په هيئت كي يې رياء سته يعني د خلګو په حضور كي چي يې كوي په ښه تعديل الاركان او خشوع يې كوي او چي خلګ نه وي نه تعديل الاركان وي او نه خشوع، په دې صورت كي د نفس لمانځه ثواب خداى ﷻ وركوي او د هيئت ثواب يې نسته لان الهيئة كانت لغير الله تعالى، او د نفلي لمانځه هم په اصل كي رياء سته او هم په هيئت كي مثلاً يو سړى وي چي په كور كي وي تهجد نه كوي او چي يو ځاى مېلمه سي كور والا ته وايي چي ماته يو ګړوه اوبه راوباسه چي د تهجد لمانځه لپاره اودس په تازه كړم په دې صورت كي د اصل تهجد ثواب هم نسته لانه كان لغير الله.

حكايت: يو رياء كار پير چي يو مالدار سړى يې مريد ؤ يوه ورځ دا مريد و خپل پير ته وويل چي ماښام ته او ستا زوى زما مېلمانه ياست، پير صاحب يې دعوت قبول كړى، نو مالدار سړي خپل د كور ښځو ته وويل چي ماښام ښه مكلف خواړه پاخه كړئ ورجي، پوډن او غورمه مثلاً پاخه كړئ چي پير صاحب مي ماښام مېلمه دى، خير پير رياء كار صاحب د زويه د مالدار مريد كور ته ورغله، د ډوډۍ پر وخت چي سترخوان او ارسو رقم رقم خواړه پر سترخوان كښېښوول سوه چي د مبالغې له كبله د سترخوان ساحه د لوښو له سببه تنګه سوه، خير ډوډۍ چي شروع سوه پير صاحب له ښوروا څخه يو درې ګولې وكړې وهكذا د ورجو وغيره څخه، نو ترشا سو يعني خوراك يې بس كړى، مالدار مريد ورته وويل چي صاحبه تا ځونه لږ ډوډۍ وخوړله د كور ښځو په قسم قسم خوراكي شيانو كي خورا زيار كښلى ؤ ته يو څو ګولې زما د زړه لپاره وخوره، پير صاحب ورته وويل چي زما داغه خوراك دى كه ډېره ډوډۍ وخورم بيا خوب راځي او د شپې تهجد او اذكار نسم پوره كولاى، خير د پير زوى ښه ځان موړ كړى، سترخوان چي ټول سو مريد پير صاحب ته وويل چي د ماخستن لمونځ به تاسو دلې په مېلمه سراى كي په جماعت راكړئ تبرګا، نو پير صاحب دمخه سو په ډېره خشوع او تعديل الاركان سره يې لمونځ وركړى، خير خو د مريد څخه يې رخصت واخستى، كور ته چي ورغلى ماينې ته يې وويل چي ته سترخوان او ډوډۍ راواخله ډېره وږى يم، ماينې يې ورته وويل چي د

خپل مالدار مريد په کور کي دي ولي ځان نه مړاوه؟ پير صاحب ورته وويل ښځي ته
ډېره ناپوه يې که ما د مالدار پر سترخوان د خپل نس په اندازه ډوډۍ خوړلې واى د
مريد عقيده خرابېدل دده په زړه کي دستي دا ورلوېدل چي دا څرنګه نسور او خېټور
پير دى، خير ماينې يې ورته وويل چي په کور کي چي څه پخ کړى شى ؤ يعني
ښوروا غوښي مثلاً هغه خو ما او د کور کوچنيانو سره وخوړل وچه ډوډۍ خو سته،
پير ورته وويل چي وچه ډوډۍ او اوبه راواخله، نو پير صاحب به ډوډۍ په اوبو
پوري تېرول حتى درياب نس يې تر پزي موړ کړى، زوى يې ورته کتل، نو زوى يې
ورته وويل چي بابا لمونځ هم راوګرځوه ولي چي تا خو په کور کي داسي لمونځ نه
کاوه لکه د مالدار مريد په کور کي چي دي اداء کړى انتهى القصة.

درويش وايي: چي دا ؤ هيئت د رياء د لمانځه... بيت:

بروى ورياء خرقه سهلست دوخت .... اگر باخدا درفروشى نكوست

په صحيح حديث کي راغلي دي چي په ورځ د قيامت به خداى پاک و مشرکانو
او رياء کارانو ته ووايي چي انا اغنى الشرکاء عن الشرک يعني د شريکي عبادت
څخه بې نيازيم، نو که چا زما سره په عبادت کي شريک نيولى وي هغه سړى دي د
خپل عبادت ثواب د هغه چا څخه وغواړي چي ده زما سره شريک ګرځولى ؤ زه د
هغه شريکي عبادت څخه بېزاريم.

مسئله: (۱) که يو سړي په ښه اخلاص او خلوص نيت لپاره د خداى په مسجد
کي نفل لکه د تهجد لمونځ کاوه، وروسته مسجد ته څوک راغلى او دى په زړه کي
خوشاله سو چي دې سړي ته د تهجد پر لمانځه وليدلې، نو اعتبار اول نيت لره دى
او دا رياء نه ده (۲) په دنيا وي شيانو کي لکه دکانداري يا يې پر چا پور باندي
وي او يا د يو تجارت فکر وهي يا د يوې ښځي د نکاح په اسبابو کي فکر وهي الى
غير ذالک الصلوة صحيحة وتلک الافکار الفاسدة مخلة لکمال الصلوة.

پوښتنه: په لمانځه کي بلا اختيار د سړي په زړه کي بعض خيالات راځي، نو
ددې چاره يې څه؟

ځواب: سړى دې په لمانځه کي د داسي شي فکر وهي چي هغه في ذاته
عبادت وي مثلاً په لمانځه کي د حج يا د عمرې يا د طواف الکعبة فکر دي وهي يا

د يوې صدقې او زكوة فكر دي وهي يا د صلة الرحم د قريب سره الى غير ذالک.

درويش وايي: چي ابن ابى شيبة او احمد په كتاب الزهد كي والحاكم او حاكم ددې حديث تصحيح هم كړې ده له حذيفه رضي الله عنه څخه يې داسي روايت كړى دى اول ما تفقدون من دينكم الخشوع واخير ما تفقدون من دينكم الصلوة وتنتقض عُرى الاسلام عروةً عروةً، له امير المؤمنين عمر رضي الله عنه څخه روايت دى چي ده به ويل چي زه پر لمانځه ودرېږم ددې فكر راسره پيدا سي چي پر كوم طرف د كفارو به غزاء ته ځې يا به سريه يعني كوچنى ډلګى د مسلمانانو به يو طرف د كفارو استوې، دا ددې سببه چي امير المؤمنين د غزواتو ډېر عاشق ؤ، هم دا سبب ؤ چي د تاريخ په پاڼو كي راغلي دي چي يوه وخت ده يوه سريه چي قوماندان يې ساريه رضي الله عنه ؤ پر يوه خوا استولې وه، د جمعې ورځ وه امير المؤمنين پر خطبه ولاړ ؤ د خطبې په منځ كي يې په لوړ اواز وويل يا سارية الجبل الجبل، يعني يا ساريه د غره له خوا څخه وبېرېږه، په دې وخت كي د مسلمانانو او كفارنو تر منځ جنګ د يو غره په لمن كي روان ؤ او كافرانو دا حيله جوړه كړې وه چي يو څو نفر دي د غره له خوا پر مسلمانانو راشوه سي چي مسلمانان په منځ كي راولي او شكست وركړي، امير المؤمنين عمر رضي الله عنه د مدينې له منبر نبوي څخه دا حيله وليدل او پر ساريه رضي الله عنه يې ناره وكړه يا سارية الجبل الجبل يعني احذر الجبل يعني د غره څخه وبېرېږئ، ساريه رضي الله عنه دا اواز د امير المؤمنين واورېدى لښكر ته يې حكم وكړى چي غره ته پورته سئ امير المؤمنين نارې وهي، نو غره ته چي پورته سوه د كفارو هغه حيله يې شنډه كړه او خداى جل جلاله مسلمانانو ته فتح وركړه.

سوال: له مدينې څخه د جنګ تر ځايه يعني نهاوند خو د يوې مياشتي د پښو مسافت ؤ، نو عمر رضي الله عنه څرنګه خپل لښكر وليدى او بيا د دومره لېري ځاى څخه چي په هغه زمانه كي نه ټليفون ؤ او نه هم موبائل، نو د عمر رضي الله عنه ږغ څرنګه ور ورسېدى؟ او بيا قوماندان ساريه رضي الله عنه دا اواز څرنګه واورېدى؟

ځواب: دا سوال بناء دى د عقل پر قانون، لكن قدرت د خداى جلا شى دى، په حديث صحيح قدسي كي راغلي دي لايزال العبد يتقرب الي بالنوافل (همېشه بنده يعني مسلمان ماته نژدې كيږي په قرب معنوي سره لابقرب المسافة په نفلي عباداتو سره) يعني وروسته تر دې چي فرائض خمسه يې پر ځاى كړي وي لكه

(۱) كلمة التوحيد (۲) صلواة خمسة مفروضة (۳) صيام شهر رمضان (۴) الحج (۵) والزكوة ان كان غنيًا في الآخيرين، په نفلي سره د دغو فرضي طاعاتو لكه كثرت تكرار د كلمة التوحيد او نفلي لمونځونه كالتهجد وغيره من الصلوة النافلة، ونوافل الصيام خصوصًا الايام البيض من كل شهر ۱۵/۱۴/۱۳ وعشر ذى الحجة وغيرها وبالحجج النفلية والصدقات النفلية المالية خصوصًا صلة الرحم وانفاق الغزاة في سبيل الله حتى اكون له سمعًا بي يسمع (يعني زما په قدرت سره دلېري ځاى څخه اوري) وبصرًا بي يبصر (او زما په قدرت سره ډېر لېري ويني) ويدًا بي يبطش (او زي لاس سم په ما سره يعني ټينګول كوي يعني زما په قدرت سره پر دښمن غالبه كېږي لكه په بدر كي چي ۳۱۳ مؤمنان خداى ﷻ غالبه كړه پر تخمينًا (۱۰۰۰) كافرانو چي (۷۰) يې ځندي مړه كړه او (۷۰) ژوندي ونيول.

درويش وايي: چي ددې حديث په رڼا كي د عمر رضي الله عنه خپل لښكر په نهاوند كي ليدل او نعره ورته كول يا سارية الجبل، او د ساريه رض اورېدل حل سوه.

پوه سه: چي روح المعاني ددې آيت په تفسير كي وايي الذين هم صلاتهم آه هذا وما عطف عليه صفات مخصصة للمؤمنين يعني كمال فلاح او مقام د قرب الهي و دغو مؤمنانو ته حاصل ده چي دغه خواص پكښي موجود وي، ثم قال وفي بعض الاثار مايؤيد كونها مخصصة، او مظهري رح وايي چي په قلت (يعني په خپل رايه ټوله مؤمنان پكښي داخل كړي دي له سياق څخه د آيت لېري خبره ده) والله اعلم.

وَالَّذِيْنَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُوْنَ ﴿٣﴾

او هغه كسان يعني كامل مؤمنان چي د لغوه څخه اعراض كونكي وي، ابن عباس رض تفسير دلغوه په شرك سره كړى دى، او حسن رح وايي المعاصي، لكن ښه تفسير شامل دادى چي د هغه شي څخه چي دوى ته په اخرت كي فائده نه وي كه قول وي او كه فعل او په مفردات كي وايي چي لغوه من الكلام هو الذي يورد لاعن رؤية وفكر (لغا) په اصل كي اواز ته د چوغكو او د نورو مرغانو وايي، او هر كلام قبيح ته لغوه وايي (معرضون) يعني اعراض كونكي، نو چي مؤمن كامل د لغوه قول او فعل څخه ځان ساتي، نو ارتكاب د شرك او نورو كبيره معاصيو څخه څرنګه ځان نه ساتي، او بعض مفسران تفسير داسي كوي چي مقابله د كفارو

په بنکنځولو سره کوي كما في قوله تعالى واذا مامروا باللغو مروا كرامًا، يعني كلام قبيح واوري خپل د ځان عزت وساتي په كلام قبيح كي ګډون نه ورسره وکړي لكن مع هذه التفاسير الخاصة تفسير سابق اشمل اولى دى.

وَالَّذِيْنَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فٰعِلُوْنَ ﴿٤﴾

پوهسه: چي مظهري رح وايي چي لفظ د زكوة پر قدر واجب الذي يخرجه المزكى عن ماله کېږي او پر ده فعل د مزكى يعني ورکول د زكوة هم کېږي، والمراد ههنا الفعل لان الفاعل انما يفعل الفعل دون العين وهو المال انتهى.

درويش وايي: چي له دې قول څخه دا معلومه سوه چي ده زكوة په معنى اصطلاحي ګرځولى دى، لكن پر ده دا سوال واردېږي چي دا سورت ټوله مكي ؤ او د زكوة فرضيت خو په مدينه كي سوى دى؟ د دې سوال په ځواب كي كه څه هم روح المعاني داسي توجيه کړې ده چي د زكوة فرضيت په مكه كي نازل سوى دى لكن تعيين د نصاب د سرو او سپينو زرو وكذا نصب زكوة المواشي په مدينه كي سوى دى انتهى.

درويش وايي: چي فرضيت د زكوة شرعي بېله تعيين د نصابو څه فائده لري كما لايخفى، او روح البيان او تفسير خازن له زكوة څخه معنى اصطلاحي اخستې ده، ويرد عليه مايرد على المظهري وقد مر آنفًا.

درويش وايي: چي د چون و چرا خلاص تفسير د دې آيت هغه دى چي ابو مسلم کړى دى، دى وايي چي مراد له زكوة څخه دلته عمل صالح دى كما في قوله تعالى خيرًا منه زكاةً اى عملاً صالحًا، او راغب لغوي اصفهاني رح وايي چي مراد د زكوة څخه دلته په معنى د طهارت دى، واللام للتعليل والمعنى الذين يفعلون ما يفعلون من العبادة ليزكيهم الله او ليزكوا انفسهم، او طيبي د صاحب الكشف څخه روايت کړى دى قال صاحب الكشف ومعنى الآية الذين هم لاجل الطهارة وتزكية النفس عاملون الخير انتهى، او دې قول ته اشاره په دې آيت كي كريمه: وقد افلح من زكٰها وقوله تعالى قد افلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى.

درويش وايي: چي باعث پر هغو مفسرينو چي د زكوة څخه معنى شرعي اخلي دا دى چي په قرآن عظيم الشان كي چي هر ځاى اقيموا الصلوة وآتوا الزكوة راسي معنى له زكوة څخه معنى شرعي ده، والجواب عنه چي په دې ځاى كي متصل نه دي

سره راغلي، اذ قال الله تعالی الذين هم في صلاتهم خاشعون وروسته يې والذين هم عن اللغو معرضون بيا يې ارشاد فرمايلی دی والذين هم للزكوة فاعلون، نو كه له زكوة څخه معنی شرعي مراد وايي، نو بايد په هغه آيت پوري الذين هم في صلاتهم خاشعون متصل دا آيت راوړی وای والذين هم للزكوة فاعلون، نو به دا نظير د قوله تعالی اقيموا الصلوة وآتوا الزكوة ګرځېدلی وای فالفصل بقوله تعالی والذين هم عن اللغو معرضون، يشير ايضًا ان المراد بالزكوة ليس المعنی الشرعي.

درويش وايي: هذا تحقيق هذه الآية بقدر الطاقة والله اعلم بمراده في كتابه، فقير دا تحقيق او مخالفت د مظهري او روح البيان د خپلي رايي څخه نه دی کړی بلکې د نورو اهل لغت او تفسير مي نقل کړی دی کما اشرنا اليه عنقريب فتدبر وخذ ما صفی ودع ما كدر.

وَالَّذِيْنَ هُمْ لِفُرُوْجِهِمْ حٰفِظُوْنَ ۝

او هغه کسان دي کامل مؤمنان چي دوی ساتي يعني له حرام څخه، واللام في قوله لفروجهم للتقوية.

پوه سه: چي فرج او فرجة چاک ته وايي بين الشيئين كفرجة الحائط والفرج مابين الرجلين چاک ته وايي، او دلته کنايه ده د فرج او دبري څخه د ښځي او د ذکر او دبري څخه د نر، چونکه الذين مذکر دی او وروسته استثناء د علی ازواجهم راځي، نو ځکه معنا کنايي په ذکر سره د نرو زيبا ده.

اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ

مګر نه پر ماينو.

پوه سه: چي زوج نر او ښځي دواړو ته وايي آية كريمه خطابًا لآدم عليه السلام اسكن انت وزوجک الجنة.

فائده: دا وصف دی بالعفة ای الكف عن الزنی واللواطة.

پوښتنه: په دمخه آيت کي راغله والذين هم عن اللغو معرضون، نو په لغوه کي زنی او لواطت هم داخل وه فما الحكمة في الاستثناء؟

ځواب: هو! الا انه صرح به اعتناءً بشان الكف عن الزنی واللواطة.

درويش وايي: چي فراء وتبعه مالک وغيره رح وايي چي ان علی ههنا بمعنی من

دی ای الا من ازواجهم کما ان من بمعنی علی راغلی دی في قوله تعالی: ونصرناه من القوم ای علی القوم، فقیر وایي چي دا ډېره په زړه پوري ترجمه ده او تکلف هیڅ نسته پکښې، روح المعاني د علی زوجاتهم په باره کي ډېري اوږدې خبري کړي دي فراجع الیه، او مظهري رح وایي چي علی متعلق په حافظون پوري دی په دلیل ددې محاورې احفظ عليّ عنان فرسي یعني زما د آس ملوني مه ایله کوه زما لپاره، نو دلته یې معنیٰ داده چي د فروجو واکي دې نه ایله کوي مګر پر خپلو ماینو فافهم.

أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾

یا هغه مینځه چي په ملک یمین کي د دوی (که خپله مینځه یې وه خو په ملک یمین یې وطي ورته روا دي او که د بل مینځه وه په نکاح یې وطي ورته روا دي لکن بعد النکاح یې و مالک ته وطي روا نه دي) دغه حافظون لفروجهم نه دي ملامت یعني په شریعت کي په جماع د ماینو او د مینځیانو.

فائده: ملک یمین که څه هم ښځي ته هم پیدا کېږي یعني چي یوه حُره ښځه وي نر مریی رانسي لکن په دې ملک سره ښځي ته نه دی روا چي ددې مریي سره وطي وکړي باجماع الامة، قتاده رح وایي چي په زمانه کي د خلافت د امیر المؤمنین عمر رض یوه ښځه وه چي مېړه یې نه درلودی یو مریی یې ؤ چي له هغه څخه یې د وطي کار اخستی، چا ددې ښځي حال امیر المؤمنین عمر رض ته ورساوه، نو عمر رض راوغوښتل او ورته وه یې ویل چي تا د څه شي لپاره دا مریی ساتلی دی، هغې ورته وویل چي زما دا خیال ؤ لکه چي نر په ملک یمین د ښځي سره جماع کولای سي ما ته به هم روا وي چي په ملک یمین سره وطي وکړم د خپل مریي سره، نو امیر المؤمنین رض د صحابه کرامو رض سره په دې باره کي مشوره وکړه، نو هغو ورته وویل چي دې ښځي ترجمه د کتاب الله یعني ماملکت ایمانهم پر خلاف د ما انزل الله کړې ده، نو عمر رض ته ډېر درد ورغلی او ښځي ته یې وویل چي زه ستا د نکاح د حر سړي سره هم اجازه نه در کوم دا ستا عقوبت دی او مریي ته یې وویل چي بیا وطي ور سره ونه کړې.

پوښتنه: ښځي ته یې حد نه کړی ور؟

ځواب: لان الحدود یندرء بالشبهات.

مسئله: که یوه ښځه د مریي په نکاح کي وه او دا ښځه مالکه د زوج مریي سوله یعني دې رانیوی یا چا ورهبه کړی ښځي په حال کي د ملک هغه ازاد کړی نکاح یې فسخ سوه عند علماء الامصار، او مام نخعي، امام شعبي او عبید الله بن عبد الله رحمة الله عليهم وایي چي پر نکاح سابق سره پاته دي.

فائده: قاضي بیضاوي وایي چي کلمه د ما چي د غیر ذوی العقول لپاره ده یعني علی ماهو المشهور اجزاءً للمالیک مجری غیر ذوی العقول، ولي چي اصل ملک نو شائع په غیر ذوی العقول کالحیوانات، مظهري رح وایي چي مراد له ممالکت څخه مینځیانې دي والنساء لقلة عقلهن ملحقات بغیر ذوی العقول ولذالک یستعمل ضمائر التانیث لغیر ذوی العقول، نو کلمه د ما چي یې راوړه لپاره د دلالت پر دې چي مراد له ماملکت څخه ښځي دي نه مریان فلایحل للنساء الاستمتاع بفروج عبیدهن کما مر عنقریب.

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَآءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعٰدُوْنَ ﴿٧﴾

که څوک طلب وکړي د ماسوا د ازواجو او د مینځیانو یعني چي ذکر په هغه کي استعمال کړي، نو دغه کسان دي کامل په ظلم کي او په تجاوز کي له حلاله و حرام ته، په ماسوی ذالک کي زنی، لواطت او استمناء بالید ده یعني په خپل لاس ځان انزالول فانه حرام عند العلماء، ابن جریج رح وایي چي ما پوښتنه وکړه له عطاء رح څخه په باره کي د استمناء بالید قال هو مکروه، ده وویل چي ما اورېدلي دي له علماؤ څخه چي یو قوم به حشر سي په ورځ د قیامت او لاسونه به یې حبالی وي یعني لکه ښځه امیدواره به وي زما دا خیال دی چي دا به دغه کسان وي چي استمناء بالید یې کوله، وعن سعید بن جبیر رض عذب الله امة کانوا یعبثون بمذاکیرهم چي په لاسو کي یې عبث کار کاوه یعني الاستمناء بالید به یې کوله.

پوه سه: چي دا آیت ناسخ دی لمتعة النساء چي شیعه ګان یې صیغه بولي، له ابن عباس رض څخه روایت دی چي متعه په ابتداء کي د اسلام رواه وه، هغه داسي چي یو سړی بېګانه ښار ته ورغلی چي هلته به یې څوک نه پېژندی، نو به یې ښځه په نکاح کړه تر هغه وخته پوري چي دده به نیت د اقامتؤ په هغه ښار کي، او ولور به یې هم ورکړی او دې ښځي به خپل کور درلودی د متعې د مېړه شیان به یې

هورې ورخوندي كوله او ډوډۍ وغيره به يې هم ورپخوله، او دې سړي به ددې سره جماع كولې تر هغو پورې چې مده مشروطه به پوره كېدل، ابن عباس رض وايي چې دا آيت چې نازل سو (الا على ازواجهم او ماملكت ايمانهم) فكل فرج سواهما حرام رواه الترمذي، دليل دادى چې د متعه د عقد ښځه خو نه د سړي مېنځه ده ولې چې حره ښځه ده، او نه يې ماينه ده ولې كه يې ماينه واى يو د بله بې ميراث سره وړلاى ولاتوارث بينهما بالاجماع، حتى چې روافض چې متعه روا بولي توارث نه وايي، وقد قال الله تعالى ولكم نصف ماترك ازواجكم آه.

فائده: و حر سړي ته تر څلورو ماينو پورې روا دي او مېنځيانې هر څو چې وي روا دي.

فائده: د حيوان وطي لكه د خرې مثلاً په ما وراء ذالكم كي داخل دي، نو وطي يې حرامي دي.

مسئله: د ماينې وطي كه څه هم حلالي دي لكن په شرط دد ې چې په حيض او نفاس او احرام كي يا فريضي روژه يې نه وي والا فوطيها حرام، په خلاصة الفتوى كي وايي كه روژه دار سړي استمناء وكړه پر ده قضاء د روژې سته لكن كفاره نسته.

پوه سه: چې په صحيح حديث كي راغلي دي قال عليه الصلوة والسلام ومن لم يستطع (اى التزوج) فعليه بالصوم يعني نفلي روژې دي نسي لكسر شهوته، نو كه استمناء روا واى، نو دا لار اسانه ده تر صوم وه كذا في انوار المشارق، بلكې بعض علماء وايي چې كه پرچا استمناء ثابته سي قاضي دي تعزير وركړي وكذا في وطي البهائم.

مسئله: كه يو ښځي چې مېنځه يې درلوده مېړه ته يې وويل چې زما اجازه ته كه وطي ورسره كوې، جمهور علماء پر دې دي چې وطي د مېنځي د ماينې په اجازه د ماينې نه دي روا، او دا په وراء ذالک كي داخل دى فيحرم، وهو قول الحسن وابن سيرين رح وروى ذالک عن ابن عمر رض دى وايي چې نه دي روا د غير څخه د فرج د ماينې الا فرجًا ان شئت بعت وان شئت وهبت وان شئت اعتقت، د ماينې مېنځه خو داغسي نه ده، رواه ابن ابى شيبة وعبد الرزاق عن ابن عمر رض.

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَٰنَٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَٰعُونَ ﴿٨﴾

او هغه کسان دي کامل مؤمنان چي د اماناتو يعني چي يو چا وده ته امانت کښيښنو دی مراعات کوي يعني عند الطلب يې و مالک ته سپاري او خيانت نه پکښي کوي او داغه رنګه هغه وعدې چي ددوی څخه اخستل سوي دي د هغو مراعات يعني هغه وعدې پر ځای کوي سواء کانت العهود من جانب الحق جل وعلى كالصلوة والصوم وغيرهما من العبادات التي اوجبها الله على عباده او من جهة الخلق كالودائع وما واعد الناس وعاقدهم فعلى العبد الوفاء بكلها، محمد بن الفضل رح وايي چي اې بنده ستا اندامونه ټول امانات دي د خدای جل جلاله په هر اندام کي خدای جل جلاله امر کړی دی (١) امانت د سترګو دادی يعني په دې نعمت کي امر د خدای جل جلاله دادی چي نا محارمو ښځو ته به په شهوت نه ګوري او په مخلوق کي د خدای جل جلاله د ستر د لاري په عبرت ګوري... سعدي شيرازي رح وايي:

برګ درختان سبز در نظر هوشيار .... هر ورقی دفتريست معرفت کردګار

(٢) په امانة السمع کي امر د خدای جل جلاله دادی چي غوږونه به ساتي د له اوريدلو څخه د لغوه او رفث او مجالس ته د ذکر قرائة القرآن او د تبليغ به حاضريږي هغه به په اوري (٣) په امانت کي د ژبي امر د خدای جل جلاله دادی چي قرائة د قرآن به په کوي او ذکر د خدای جل جلاله به په کوي الى غير ذالک او غيبت د چا او بهتان به پر چا نه په وايي (٤) په امانت کي د پښو امر د خدای جل جلاله دادی چي پر پښو به د عبادت لپاره مساجدو ته ځي چي لمونځونه په جماعت وکړي او پر پښو به غزواتو ته ځي او په حج او عمره کي به طوافونه سعي د صفا او مروه به په کوي الى غير ذالک من العبادات التي بالرجل (٥) په امانت کي د خولې امر د خدای ج دادی چي حلال خواړه به په خوري له حرامه به يې ساتي (٦) په امانت کي د لاسو امر د خدای ج دادی چي حرام ته به يې نه غځوي او د في الشرع کار څخه به يې نه سپموي (٧) او په امانت کي د زړه چي رئيس البدن دی خوف الهي ته به قرار پکښي ورکوي او هميشه به په حضور القلب عبادت د خدای جل جلاله کوي و مراعات الحق على دوام الاوقات حتى لا يشغل القلب الا بذكره ولا يسكن الى غيره ولا يطمئن الا بذكره تعالى، (الا بذكر الله تطمئن القلوب) وفي الحديث الصحيح اشار رسول الله صلى الله عليه وسلم

الی الجانب الایسر من الصدر وقال النقوي ههنا التقوی ههنا.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾

او د کامل مؤمنانو یو خصلت به دا وي چي پر صلوة خمسه به دوام کوي او په خپلو اوقاتو به یې کوي بشرائطها وادابها.

سوال: الذین هم في صلوتهم خٰشعون: او دا آیت به تکرار نه وي؟

ځواب: لا! ولي چي خشوع په لمانځه کي غیر له محافظت څخه کما لایخفیٰ.

نکته: خدای عزوجل ابتداء د اوصافو د کامل بندګانو په ذکر سره د لمانځه وکړه او ختم د اوصافو د کامل بندګانو به هم په لمانځه وکړي لپاره د تعظیم د شان د لمانځه کما ورد في الحدیث الصحیح الصلوة عماد الدین الی اخیر الحدیث.

پوښتنه: خدای جل جلاله په خشوع کي لفظ د صلوة مفرد راوړی حکمت یې څه دی؟

ځواب: اشاره ودې ته ده چي په جنس لمانځه کي له خشوع څخه چاره نسته که فرض وي او که واجب وي که سنت وي او که نفل وي لان لفظ المفرد یدل علی الجنس، او په محافظت کي د لمونځو یې لفظ د جمع راوړی لپاره د دلالت پر انواعو د لمونځو من الفرائض والواجبات والسنن وغیرها.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾

دغه کسان چي موصوف په دغو صفاتو مذکوره سره وي، دوی دي وارثان وبس کما یدل علیه ضمیر الفصل حق داره ددې چي وارثان وبلل سي دون غیرهم.

پوه سه: چي دا جمله معترضه لپاره د مدح ده.

الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

پوه سه: چي الذین یرثون الفردوس صفت کاشفه دی د الوارثون، یا یې عطف بیان دی یا یې بدل دی هر یو چي سي په دې کي بیان د مایرثونه.

فائده: وراثت یې اول مطلق ووایه یعني هم الوارثون بیا یې مقید ووایه یعني الذین آه لپاره د تعظیم د وراثة او د تاکید د وراثت.

فائده: فردوس اعلی د جنتو دی او اوسط د جنتو دی وافضلها پر دې تقدیر هغه حصر چي موږ ذکر کړی د جنت په دغو کسانو کي چي موصوف په دغو صفاتو سره

هيڅ اشکال نسته پکښې، ولې هغه کسان چې موصوف په دغو صفاتو سره نه وي وان دخل الجنة يرث الفردوس التي هي افضلها (هم فيها خالدون) دوی به په فردوس کې همېشه وي والضمير راجع الى فردوس والتانيث باعتبار المعنى كمامر قريبًا.

فائده: ابن الشحنة وايي چې فردوس په اعتبار د لفظ مذکر دی او په اعتبار د معنى چې جنت دی مؤنث نو د مذکر او مؤنث دواړه ضمير ورته راجع کېږي.

فائده: په لفظ کې د ارث اشاره و تاکيد ته د استحقاق د دوی ده لان الارث من اقوى اسباب الملک الاترى انه لايرد بالرد بخلاف الهبة والصدقة وغيرهما حيث يردان بالرد، اخرج سعيد بن منصور وابن ماجة وابن جرير وابن المنذر عن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم چې نسته د تاسې (يعني نفس انسان که مسلمان وي که کافر) مګر هر يو لره دوه ځايه سته يو ځای په جنت کې (اشاره ده و ډېرې فراخۍ ته د جنت يعني که فرضًا ټوله انسانان مؤمنان وايي په جنت کې بې ځای وايي) ومنزل في النار (اشاره و فراخۍ ته د دوزخ ده يعني که ټوله انسانان کافران وای په دوزخ کې به ځاييدله) نو يو انسان چې کافر وي او مړ سي او دوزخ ته داخل سي، ورث اهل الجنة منزله في الجنة فذالک قوله تعالى اولئک هم الوارثون.

دروېش وايي: چې وكذالک العکس يعني چې مؤمن مړ سي ودخل الجنة يرث الكافر منزله في النار.

فائده: د خلود معنى داده چې نه به دوی مړه کېږي او نه به له جنته ايستل کېږي.

فائده: دا چې ذکر سوه په دې آيتو کې چې لس خويه دي چې جامع د ټولو ابواب د خير دي ولهذا صحح عن النبي صلى الله عليه وسلم انزل على عشر آيات من اقامهن (يعني عمل يې په وکړی) دخل الجنة ثم قرء قد افلح المؤمنون حتى ختم عشر آيات.

دروېش وايي: چې په تفسير د سورة الفاتحة للمولى الفناري رح راغلي دي چې جنتونه درې قسمه دي، الاولى: جنة الاختصاص يعني الفضل الالهى وهي التي يدخلها الاطفال الذين لم يبلغوا حد العمل، ددې اطفالو اندازه د اول زېږېدو څخه ويستهل صارخًا تر څو چې لس کاله عمر پر تېرېږي، او صحيح داده چې تر دې حده چې د نېک عمل او د بد عمل تمييز کولای سي، ويعطى الله من جنات الاختصاص من شاء ماشاء او د جنت اختصاص اهل دي هغه لېونيان چې په شي نه پوهېږي، ومن اهل هذه

الجنة اهل التوحيد العقلي، ومن اهلها اهل الفترات ومن لم يصل اليهم دعوة الرسل كسكان شواهق الجبال، او دويم قسم جنة الميراث يرثها المؤمنون من المواضع التي عينت لاهل النار كمامر، او دريم قسم جنت الاعمال وهي التي ينزل فيها باعمالهم فمن كان افضل من غيره باعتبار الاعمال كان له من الجنة اكثر واكبر انتهى.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلٰلَةٍ مِّنْ طِيْنٍ ﴿۱۲﴾

(اللام موطئة لقسم محذوف، والمراد بالانسان جنس الانسان في ضمن خلق آدم خلقًا اجماليًا او المراد آدم[۴]) من سلالة من طين: اى من خلاصة چي پاک سوي د کدوراتو څخه د ختمو دي، وكلمة من الاولى للابتداء وكلمة من الثانية لبيان سلالة اى سلالة هي طين، او يا صفت دى اى سلالة كائنة من طين.

پوه سه: چي آدم عليه السلام د مځکي د مخ هر قسم خاوره راټوله کړل سوې وه که خوږه خاوره وه او که تروه او که ترخه او که ښکلنه او که پسته ولهذا جاء اولاده على طباع شتّى كما جاء في الحديث الصحيح، او نور انسانان بيا له نطفو څخه پيدا سوي دي چي دا نطفې له غزايي موادو څخه د مځکي پيدا سوي دي، وفي الجلالين اى من خلاصة سلت من بين الكدر آه.

فائده: کلمه د واو في ولقد آه استينافيه ده، وهذا الواو كثير في الهداية، ولقد تكلف المظهري رح في جعلها عاطفة متابعة لابن عطية وقال صاحب روح المعاني وفيه نظر فارجع.

ثُمَّ جَعَلْنٰهُ نُطْفَةً فِيْ قَرَارٍ مَّكِيْنٍ ﴿۱۳﴾

بيا موږ وګرځاوه جنس الانسان باعتبار افراده المغايرة لآدم، نو ضمير مذكر راجع دى و جنس ته چي له ماقبله وفهميدى، او بعض مفسرين مضاف محذوف بولي اى نسله، نو ضمير انسان ته راجع دى، وما قال المظهري رح چي ضمير سلالة ته راجع دى په تاويل د مسلول فبعيد.

فائده: نطفه صافو اوبو ته وايي دلته تعبير دى له اوبو څخه د نر (في قرار) اى مستقر وهو رحم المرئة عبر عن الرحم بالقرار الذي هو مصدر مبالغةً (مكين) يعني محكمه.

پوه سه: چي مکين صفت دی د قرار چي مراد ځندي رحم ؤ لکن دا صفت په اعتبار د ما استقر فيها روح البيان.

فائده: ثلو ښت ورځي صافي سپيني اوبه وي، تفسير حسيني بالترجمه.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً

وروسته يعني تر ثلو ښت ورځي موږ وګرځول نطفه چي سپيني اوبه وي (علقة) سرې جامدي ويني لکه د هينې ټوټه، وروسته موږ وګرځول هغه علقه يوه ټوټه د غوښو يعني لکه سرې چي غوښې وژويي.

فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ق

موږ وګرځول هغه مضغه هډوکي يعني لکه هډوکي يعني هډوکي مو پکښې پيدا کړه، او موږ واغوستل په هغو هډوکو يعني مما بقى من المضغة غوښې، او لحمًا منصوب په نزع د حرف جر ده اى کسون العظام بلحم.

فائده: عظام يې دواړه ځايه جمع راوړه په سبب ددې چي هډوکي په هيئت کي يعني بعض پنډ وي او بعض نري بعض اوږده وي او بعض لنډ وي، بعض مستوي بعض کاږه وي او داغه رنګه په ټينګوالي او په سستوالي کي فرق سره لري بخلاف النطفة والعلقة والمضغة فانها متشابهة الاجزاء کما لايخفٰى.

ثُمَّ اَنْشَاْنٰهُ خَلْقًا اٰخَرَ ط

بيا موږ پيدا کړی ضمير راجع دی و انسان ته که مراد ځندي جنس وي او که آدم وي (خلقنا آخر) مفعول مطلق دی د انشاءنا من غير لفظه اى خلقناه خلقًا آخر.

پوه سه: چي ابن عباس، مجاهد، شعبي، عکرمه، الضحاک او ابو العالية رضي الله عنهم وايي چي مراد د خلق آخر څخه نفخ الروح فيه او مراد له روح څخه روح سفلي دی چي روح حيواني دی چي دده په نفخ سره وګرځېدی حيوانًا ناطقًا سميعًا بصيرًا او په هر عضو کي دده او په هره خبره کي دده غرائب د قدرت الهي مودع دی چي نطاق د بيان او شرح کامل د هغو ډېر تنګ دی کما قال الشاعر:

وتزعم انک جرم صغير .... وفيک انطوٰی العالم الاکبر

ولهذا قيل الانسان انموذج العالم الکبير الصوري، وقيل الخلق الآخر الروح

والمراد به النفس الناطقة والمعنى انشاله او فيه خلقًا والظاهر من انشاء الروح خلقها وظاهر العطف بثم يقتضي حدوثها بعد حدوث البدن وهو قول اكثر الاسلاميين واليه ذهب ارسطو قال ذالک صاحب روح المعاني، او که چیري له روح څخه روح انساني مراد سي کما قلت سابقًا فلا کلام في حدوثها بعد استکمال البدن وسريانها فيه فافهم.

فَتَبٰرَكَ اللّٰهُ اَحۡسَنُ الۡخٰلِقِيۡنَ ؕ﴿۱۴﴾

ای تعالی وتعظم من انیکون له شریک في الذات یعني الواجب الوجود او في امتثال اوامره او الانتهاء عن مناهيه، کلمه د فاء لپاره د سببیت ده، یعني چي خدای ﷻ دقیق او د حکمت سره برابر کارونه وکړه کما مر في الآیات المذکوره، نو دا دلیل د کمال قدرت دده او د حکمت نو لازمًا دی موصوف په کبریاء او عظمت سره و علو شانه من انیکون له شریک.

پوه سه: چي احسن الخالقين بدل دی د لفظ الله څخه یا خبر د مبتداء محذوف دی ای هو او صفت يې نه دی که څه هم مضاف و معرفه ته دی لانه نکرة معنًی لان اللام عوض عن من التفضيلية والتميز ههنا محذوف ای احسن الخالقين خلقًا، او روح المعاني وايي چي احسن الخالقين نعت دی د اسم جليل واضافة افعل التفضيل محضة فتفيده تعريفًا اذا اضيف الی المعرفة علی الاصح.

فائده: تبارک ماضي ده نور تصرف نه دی پکښي راغلی من المضارع وغيره والاکثر اسناده الی غير مؤنث.

پوه سه: چي معتزله په دغه آيت سره دليل وايي چي بندګان خالق د خپلو افعال اختياره وو دي حتی يتحقق تفضيل الله عليهم في الخق، لکن چونکه دلائل عقليه او شرعيه دال پر دي دي چي خلق په معنی د ايجاد دی يعني اعطاء الوجود و ممکن ته خاصه ده خدای ﷻ ده کريمه: والله خلقکم وما تعملون، وانعقد عليه اجماع الصحابة ﷺ والتابعين ومن بعدهم، والجواب عن استدلالهم دا دی چي موږ اهل السنة والجماعة وايو چي د بندګانو په خپلو افعال اختياره وو کي يو نوع د اختيار او ارادې سته چي هغه مناط د تکليف من الله ﷻ او سبب د ثواب او عقاب ده، او هم په دغه سبب اسناد د افعال اختياره و دوی ته کيږي من العبادات وغيرها مثل صلی زيد

وصام عمرو وضرب زيد وقام عمرو، او دې نوع ته موږ کسب وايو لکن دا قدر اختيار او اراده په ايجاد کي د معدوم کافي نه ده، که جوهر او که عرض ايجاد يعني اعطاء الوجود للمعدوم په قدرت کامله او په ارادة شامله پوري د خداى ج مربوط ده، ودې ته موږ خلق وايو وذالک التعلق کاف لايجاد کل معدوم جوهرًا کان او عرضًا لکن حکيم خداى جل جلاله وکسب ته عبد دخل ورکړی دی په بعض افعالو ای الاختيارية لان تکليف العاجز من کل وجه يخالف مقتضى الحکمة والعدل، نو زموږ او د معتزله په منځ کي اختلاف دی، ولي چي دوی وايي چي قدرت د عبد او اراده د هغه کاف في ايجاد المعدوم ونحن لانقول به.

سوال: نو احسن الخالقين په صيغه د تفضيل څرنګه صحيح کېږي زموږ پر مذهب؟

ځواب: موږ دا منو چي د لفظ خلق اطلاق پر کسب د بنده صحيح دی او پر خلق د خداى ج هم نو تفضيل صحيح دی.

درويش وايي: چي په اسئلة مقحمة ؤکي وايي بعد ايراد سوال المعتزلة جوابًا عنه چي معنى د آيت دا ده احسن المصورين لان المصور يصور الصورة ويشکلها على صورة اى مخلوق شاء لکن مصور پر دې نه دی قادر چي تصوير دده و اندازې ته د خلق ورسېږي لان المصور لايقدر على نفخ الروح فيه، وقد ورد الخلق بمعنى التصوير في القرآن العزيز، قال الله مخاطبًا لعيسى ع (واذ تخلق من الطين کهيئة الطير) اى اذ تصور کذالک ههنا اى احسن الخالقين.

درويش وايي: چي د خلق او کسب فرق دقيق دی چي علامه تفتازاني رح په شرح العقائد او شرح المقاصد کي ډېر په زړه پوري بيان مفصل کړی دی او په دې باب محب الله البهاري رح په مسلم الثبوت کي هم پوره ونړه اخستې ده.

فائده: راويان د صحيح احاديثو وايي چي عبد الله بن ابي سرح د عليه الصلوة والسلام د وحي کاتب ؤ، نو عليه الصلوة والسلام چي ودې ځاى ته آيت ورساوه (خلقًا آخر) عبد الله بن ابى سرح د مخه تر املاء و عليه الصلوة والسلام ته وويل (فتبارک الله احسن الخالقين) عليه الصلوة والسلام ورته اکتب هکذا انزلت، نو عبدالله ته شک پيدا سو فقال ان کان محمد ع يوحى اليه فانا کذالک يعني ما ته خو هم وحي وسوې، نو مکې ته ولاړی کافر سو، ثم اسلم يوم فتح مکة وقيل مات

على كفره، او دا آيت چي عليه الصلوة والسلام يعني خلقًا آخر پر عمر رضي الله عنه تلاوت كړی عمر رضي الله عنه مبادرت وكړی فقال فتبارک الله احسن الخالقين، عليه الصلوة والسلام ورته وويل هكذا انزلت يا عمر فكان عمر رض يفتخر بتلک الموافقة.

درويش وايي: چي فكر وكړئ چي دا يوه واقعه سبب د سعادت د عمر رض وګرځيدل او سبب د شقاوت د ابن ابی سرح سوه كريمه، كريمه: يضل به كثيرًا ويهدي به كثيرًا ای بالقرآن.

سوال: قرآن پاک خو معجز دی، نو څرنګه عمر رض يا ابن ابی سرح دا آيت ووايي؟

ځواب: خارج د طوق د بشر خو مقدار د اقصر سورةٍ دی وههنا ليس كذالک وما قال المظهري ان هذه القصة تدل على ان مادون الآية ليس بمعجز يقدر عليه البشر كما ههنا يخالف آيات التحدی في القرآن حيث قال الله تعالى: وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فاءتوا بسورة من مثله، ای بسورة قصيرة كما قال اهل التفسير.

يو دقيق سوال: بعضې خلكو پر قصه د ابن ابی سرح طعن ويلی دی له دې سببه چي دا سورت خو مكي دی كما مر في اوائل هذه السورة وكتابة ابن ابی السرح كان بالمدينة، واجاب عنه العلامة البغدادي رح بان الجمع ممكن لان السورة وتلک الآية وان كانتا مكيتين لكن طلب د كتابت د آيت مذكوره د ابن ابی سرح څخه عليه الصلوة والسلام په مدينه كي وكړی فكان ما كان ای قصة ارتداده، او بل ځواب دادی چي سورت چي مكي دی په اعتبار د اكثر و اغلب او دا آيت مدني دی ولا عاءبت فيه انتهی.

تنبيه: په قصه كي د ابن ابی سرح راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام چي مكه مكرمه فتح كړه د ابن ابی سرح وژل يې مباح وګرځول، ابن ابی سرح و عثمان[۴] ته ورغلی، عثمان رضي الله عنه دده لپاره امان وغوښتی د رسول الله صلى الله عليه وسلم، نو عليه الصلوة والسلام ډېر ګړی پټه خوله ناست ؤ، اخيرېې عثمان رض ته وويل نعم! يعني امان مي وركړی، نو عثمان رض چي ولاړی عليه الصلوة والسلام و خلكو ته وويل چي زه چي پټه خوله ډېره زمانه ناست وم له دې سببه چي ګوندي ابن ابی سرح به تر امان دمخه څوک قتل كړي، يو سړي ورته وويل چي موږ به دي د سترګو په اشاره كړې وای موږ به فورًا وژلی وای، عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي نبي ته خيانت د

ستركو نه ښايي، راوي وايي چي ابن ابى سرح په دغه ورځ مسلمان سو وحسن اسلامه والله اعلم بحقيقة الحال.

ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾

وروسته تر دغو احوالو ستاسي چي تېر سوه يعني من قوله تعالى: ولقد خلقنا الانسان الى ههنا، تر دې آيت پوري په تحقيق تاسي به مرئ عند انقضاء اجالكم وفي هذه الآية التفات من الغيبة في الآيات السابقة الى الخطاب للتاكيد، او هم ددې تاكيد لپاره يې په سر كي جمله ان ده كيد راوړې، او لام د تاكيد په خبر كي، والوجه في التاكيد چي خلګ پر كفر او معاصيو ټينګ دي، نو دوى يې نازل پر منزله د منكر من الموت والبعث بعد الموت، امام بغوي شافعي المذهب وايي چي ميت بتشديد الياء والمائت على صيغة اسم الفاعل و هغه چا ته وايي چي تر اوسه خو مړى نه وي لكن په اينده كي به مړ سي ولهذا صح الخطاب معهم والميت بتخفيف التاء من مات ته وايي، ولهذا لم يجز التخفيف ههنا لانه لايجوز الخطاب والنصح لمن مات ومن هذا القبيل قوله تعالى انک ميت يعني ستموت وانهم لميتون يعني ستموت الكفار ايضًا.

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

وروسته يعني بعد الموت په تحقيق تاسي ژوندي كړل كېږئ په ورځ د قيامت، يعني د حساب او مجازات لپاره للمؤمنين بالجنة ونعيمها ولكفار بالنار وحرها.

درويش وايي:

چون بخاكم بگذرى دامن كشان...... از سر اخلاص الحمدي بخوان

دا باران چي پر همه ؤ مځكو اوري ...... مشرف يې كړى ذات د كيميا ولي

ارسال سلام به سيد الانام عليه الصلوة والسلام:

بادصباح مدینے میں مصطفیٰ سے ہم غریبوں کا سلام کہنا

نہیں ہے کوئی بجز تمھاری بس میرا اتنا پیام کہنا

صبا بگلشن احباب گرهمى گذرى ... بگوى زحال غريبى بآن حبيب خبرى

پوه سه: چي زما مراد له ګلشن احباب څخه مدينه منوره ده او له غريب څخه

مي خپل ځان مراد دی او کلمه د یاء د وحدت ده، او د آن حبيب څخه مي سردار انبياء عليه الصلوة والسلام مراد دی.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ ۖ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غٰفِلِيْنَ ﴿۱۷﴾

قسم په خدای ﷻ دی په تحقيق پيدا کړي دي موږ پر تاسي سربېره اووه اسمانونه چي لاري د ملکو يا د ستورو دي، او نه يو موږ له جنس مخلوق څخه خپل چي د هغو له جملې څخه اسمانونه هم دي غافله، يعني چي موږ د مخلوق حفاظت مهمل پرې ايښی وي بلکې موږ يې ساتو، مثلاً اسمان پر مځکه نه راشوه کېږي او نه يو اسمان پر بل راچپه کېږي.

پوه سه: چي لام لپاره قسم محذوف دی ای والله، او قد لپاره د تحقيق دی او د سبع طرائق څخه اووه اسمانه دي چي لاري د ملائکهؤ دي يا د ستورو په خپل سير کي او دا جمله عطف ده پر ولقد خلقنا الانسان باندي.

پوه سه: چي جمله د (ولقد خلقنا آه) عطف ده پر (ولقد خلقنا الانسان آه) باندي.

فائده: جمله ولقد خلقنا فوقکم آه په حکم کي د علت ده لقوله ولقد خلقنا الانسان آه يعني موږ اووه طبقې اسمانونه يو پر بل سربېره پيدا کړي دي تاچي له هغو څخه پر تاسي ارزاق او برکات نازل سي کما سيئاتي في الآية التالية، ومن فوائد السمٰوات طلوع الشمس والقمر والکواکب عليکم لان لکل واحد منها.

فائده: في نظام العالم مثلاً په مطالع پوري د شمس دوولس برجان مربوط دي چي په هرو درو برجانو پوري يو فصل د فصولو اربعهوو يعني ربيع، صيف، خريف او شتا تړلي دي چي په هغو د انسانانو مصالح او فوائد نغښتي دي.

درويش وايي: چي هکذا منافع د مېوو او کښتو د رنګ او خوند څخه خدای ؏ په خپل قدرت په تناؤ سره د منازلو د قمر او د ستورو تړلی دی، ودليل الکل لانا ماکنا عن الخلق خصوصًا الاناسي وعما يصلح لهم غافل نه يو.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنّٰهُ فِى الْأَرْضِ ۖ

او راکښته کړي يعني اورولي موږ له اسمان څخه اوبه يعني باران (عطف على خلقنا، داخل تحت ولقد والتقدير ولقد انزلنا آه) بقدر: ای بمقدار ماعلمنا

(په دې اوبو کي اصلاح د عالم او ځای مو ورکړی دی اوبو ته په مځکه کي يا په رود کي يا په کارېزو او چينو کي) صلاح نوع الانسان والحيوانات وغيرها (فاسکناه في الارض) ضمير راجع دی و ماء ته او دا جمله عطف ده پر انزلنا، نو موږ دا اوبو ته قرار ورکړو په مځکه کي، د قرار معنی داده چي حوضونه يې ډک سي او کارېزونه جاري سي او لوی لوی رودونه پر مستی راسي، او تر درختو لاندي ويالې بهېږي، نو ټوله اوبه د مځکي ماء السماء دي، او تجربه هم پر دې دلالت کوي چي څو کاله چي بارانونه په کافي اندازه نه ووري کارېزونه او چينې وچي ګرځي او رودونه يا وچ سي يا يې اوبه ډېري کمي سي او دود د وچ کالی پر اسمان پورته کېږي.... بيت:

تانگريد ابر کی خندد چمن .... تا نگريد طفل کی جوشد لبن

وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَـٰدِرُونَ ﴿۱۸﴾

او موږ پر تګ د دې اوبو يا د ګرمۍ په سبب بخار وګرځي د اسمان و خوا ته ولاړ سي، يا په اعماقو کي د مځکي ډېري کښته ولاړي سي چي خلګ يې له طلب څخه په اساني سره عاجزه پاته سي.

پوه سه: چي ذهاب يې نکره راوړی اشاره ودې ته ده چي د ذهاب طريقې يې ډېري دي، نو دا مبالغه ده په بېرولو کي د خلګو، قال عز من قائل: قل ارئيتم ان اصبح مائكم غورًا فمن ياتيكم بماء معين.

فائده: دا آيت يعني و انا على الخ اكثر مبالغه دی تر قل آه (۱) په دې سبب چي په قل آه کي لفظ د ان راغلی دی چي لپاره د شک دی او آيت د انا علی آه دال پر تحقيق د وعيد وان لم يقع (۲) په دې آيت کي تاکيد په ان راغلی دی بخلاف قل آه (۳) په خبر کي لام د تاکيد راغلی دی يعني لقادرون بخلاف قل آه (۴) الغائر من الماء كما في آية قل آه قد يكون باقيًا في اعماق الارض بخلاف الذاهب كما في آية وانا آه (۵) په تنکير کي د دا ذهاب آه مبالغه ده (۶) نسبت د اذهاب خدای جل جلاله وخپل ځان ته کړی دی بخلاف قل آه.

درويش وايي: چي صاحب التقريب له دې قسمه څخه اته ويشت وجهي د مبالغې راوړي دي... متل: مشت نمونه خروار.

وحاصل الآية خدای پاک وايي لکه موږ چي پر انزال د اوبو له اسمان څخه قادر يو پر اذهاب يې ښه ترا قادر يو، نو که دا اذهاب واقع سي تاسي به له تندي مړه سئ، او مواشي به مو هم له تندي مړه سي او مځکي او سرايونه به مو خراب سي.

فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَٰبٍ

نو موږ ايجاد کوو (فانشاء) عطف دی پر انزلنا) ستاسي د نفع لپاره په هغو اوبو سره باغونه د خورما وو.

درويش وايي: چي خورما يې تر ټولو د مخه راوړه له دې سببه چي په دې کي لوی غذائيت سته حتی چي که چاته خورما او اوبه رسيږي په مياشتو مياشتو له لوږي نه مري او نه ضعيف کيږي، کما روی عن امنا سيدتنا عائشة رضي الله عنها چي دې وويل چي موږ په حيٰوة پر برکات کي د رسول اکرم صلى الله عليه وسلم ب دري سپوږمۍ په دوو مياشتو کي وليدی چي په دغه دوران کي په هيڅ کور کي د عليه الصلوة والسلام اور نسو بل، راوي ورته وويل چي ستاسي د ژوند په څه شي گذاره وه؟ دې ورته وويل الماء والتمر، او په بل صحيح روايت کي راغلي دي چي لما فتح خيبر قلنا الآن نشبع من التمر، او بل دا چي خورما شرافت نسبي لري چي له فضله څخه د ختمو د آدم عليه السلام خدای جل جلاله پيدا کړې ده، ولهذا قالوا التمر عمة اولاد آدم[۴] (واعناب) عطف دی پر نخيل يعني باغونه د انگورو.

درويش وايي: چي د انگورو د باغو خزانه افغانستان دی بالخصوص قندهار خير الامصار في الثمار، اعناب يې په صيغه د جمع راوړه ولي چي اقسام د انگورو ډېر دي چي اته ويشت قسمه انگور ماته معلوم دي.

لَّكُمْ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ⑲

• تاسي لره په دغو باغو کي، او ددې نباتو د مېوو او د کښتو چي د اوبو سره تړون لري لکه غنم، جوار، ورجي، اوربشي او نور تاسي خوراک کوئ لپاره د تغذيې يا تفکه، او ددې باغو مېوې او ددې کښتو حاصلات ستاسي ماتحتاجون اليه هم پوره کوي يعني په دغو حاصلاتو د باغو او مځکو مذکوره شيان رانسئ لکه کالي، قالين، سپين زر، سره زر رانيول الی غير ذالک.

درويش وايي: چي فواکه جمع د فاکهة ده، هغه مېوې ته وايي چي خلک يې

صرف د خوند او مزې لپاره خوري يعني نه د غذائيت لپاره لکه مالتې، کيلې، سيب، شفتالو، الوبالو، ګړنګيچ، انار زردالو، الو ګردګو الى غير ذالک من انواع الفواكة المعلومة.

درويش وايي: چې پر دې تقدير نخيل او اعناب ځندي مستثنى دي، ولې چې په هغو کي په زياته توګه غذائيت سته.

فائده: کلمه د من داخله پر منشاء ده قال المظهري وخص النخيل والاعناب بالذكر لانهما من اعز فواكه العرب انتهى.

درويش وايي: چې په قول کي د مظهري له فواكه څخه معنى مذكوره نه ده مراد بلکې نفس خوراکي مواد مراد دي فافهم.

پوښتنه: خداى ﷻ په دې آيت کي لکم دوه ځايه ذكر كړى، نو سره د هغه خداى ﷻ پاک انسانان په زهد سره امر کړي دي چې له دنياوي نعمتو څخه دي بې پروايي اختياره کړي الا بقدر الضرورة؟

ځواب: د يو چا په واده کي چې د زوم پر سر خلګ د نقلو او چاکليټو بلکې د روپو خونى وكړي زوم يې په خپله نه ټولوي او حملې نه پر وهي لعلو همته، او كه يې چېري زوم په خپله ټولوي خلګ دده عيب بولي، نو اولياء الله هم په سبب د لوړ همت ددوى خپل ځانونه يې له طيباتو څخه د دنيا منع كړي دي بلکې په لږ څه يې قناعت کړي دي رجاء رفع الدرجات في النعيم المقيم، وجاء في الحديث النبوي[۴] اخترت جوع الدنيا على شبعها، وفي حديث آخر خطاباً لامته جوعوا انفسكم لوليمة الفردوس، پوهان وايي چې كه د چا مېلمه سوې د ښوروا له كاسې څخه غټې غټې ګولې مه پورته كوه يعني چې په ښوروا ځان موړ كړې، ولې چې غوښې هم را روان دي بلکې ورجې، پېړني او مېوې هم راروانې دي نو هغه به بيا چېري ځايوې نس خو (کاكبنه) نه ده.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

(وشجرة) بالنصب عطف على جنات او دا درخته چې زېتون يې بولي چې خاص يې كړه په ذكر سره من بين سائر الاشجار، ولې چې په دې درخته کي منافع معروفه سته كما سيئاتي، تاريخ وايي چې زېتون اوله درخته ده چې وروسته تر طوفان نوح پر

مځکه شنه سوې ده، او په انسان العيون کي وايي چي درخته د زيتون درې زره کاله طبعي عمر کولای سي چي څوک يې قطع نه کړي (تخرج من طور سيناء) چي شينه کيږي له طور سينا څخه، دا هغه غر دی په منځ کي د مصر او ايله موسی ؑ ته خدای ج نداء وکړه، وقصة معروفة، دې غره ته طور سنين او طور سينا دواړه وايي، معنی يې الحسن والمبارک ده، قال اهل التفسير اما انيکون الطور اسم الجبل وسيناء البقعة اضيف اليه الطور او المرکب منهما علم له کامرئی القيس وسيناء بالفتح علی وزن صحراء غير منصرف للالف الممدودة القائم مقام السببين، او که سينا بکسر السين لکه اهل الحرمين چي وايي، نو فعال دی پر وزن د ديماس، نو عدم الصرف يې یا له جهته د علميت او عجمه دی او للتعريف والتانيث بتاويل البقعة لا للالف.

درويش وايي: چي مظهري او روح البيان طور سنين او طور سينا سره يو بولي، او روح المعاني د بعض علماؤ څخه روايت کړی دی چي طور سيناء په فلسطين کي دی من ارض الشام ويقال طور سنين والاول هو الاصح، او مظهري رح کما هو عادته قيل وقيل ډېر راوړی دی، لافائدة في ايرادها الا تشويش ذهن المتعلم لهذا التفسير فافهم.

پوه سه: چي (تنبت بالدهن) بل صفت دی د شجرة ضمير مؤنث راجع و شجرة ته دی، او کلمه د باء متعلق ده په محذوف پوري، حال دی له ضمير څخه د تنبت، والتقدير تنبت متلبسة ومصتصبحة بالدهن کما قال الراغب تنبت والدهن موجود فيها بالقوة، (وصبغ للآکلين) صبغ عطف دی پر الدهن، صبغ په لغت کي رنګ ته وايي او په اصطلاح کي د عربو هغه شي ته وايي چي ډوډۍ په پوري کېږي چي په فارسي يې نان خورش بولي، لکه دوښا، چټني، مستې وغيرها او په عربي يې ادام بولي يعني ډوډۍ په هغو غوړو کي د زيتون غوټه کړي بيا يې خوري لکه په سرکه کي ډوډۍ غوټه کړي بيا يې خوري، والمعنی چي د زيتون روغن هم دهن دی چي څراغ په بلېږي او هم د ډوډۍ د پوري کېدو ادام دی.

پوه سه: چي د ډوډۍ د پوري کېدو په شي رنګ نه دی شرط، ولي چي بعض ادام رنګ لري لکه دوښا او بعض رنګ نه لري لکه سرکه.

پوښتنه: زيتون يې ولي په طور پوري خاص کړی؟

ځواب: او له درخته د زیتون په طور کي پیدا سوې ده، ورنه د زیتون درختي په ډېرو ممالکو کي موجودي دي، حتی چي په جلال آباد کي چي د افغانستان یو ولایت دی هم سته.

وَإِنَّ لَكُمْ فِى الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً

په تحقیق تاسي لره په انعامو کي چي مراد ځندي دلته ښځه اوښه، ښځه غوا، ښځه مېږ او ښځه بزه ده بقرینة مابعد هذه الآية، عبرت سته یعني تاسي دغه حالات دلیل وګرځوئ پر کمال قدرت او حکمت د خدای ﷻ.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر انشاء نا لکم آه باندي.

سوال: په نحو کي وایي چي لفظ د ان پر هغه جمله داخلېږي چي مخاطب ځندي منکر وي، په ما نحن فیه کي څه ځای د انکار ؤ؟

ځواب: چونکه خلګ د دې حکمت او قدرت الهي څخه غافل وه نو دوی یې نازل د منزلة المنكر کړه او ان د تحقیق یې راوړی.

نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهَا

چي موږ تاسي اوبه وو (مما في بطونها) چي عبارت له شیدو څخه دی.

پوه سه: چي دا جمله تر (وعليها آه) پوري جمله مستانفه ده په جواب د سوال د سائل چي په انعام کي څه عبرت دی، وحاصل الجواب ان فيها عبر لاعبرة واحدة كما ستسمع من القران، کلمه د من په مما کي تبعیضي ده، ولي چي ټوله مافي بطون الانعام خو د څیښلو شی نه دی كما لايخفٰى، یا عبارت له وښو او غذایي موادو څخه د انعام، نو کلمه د من ابتدائیه ده ولي چي منشاء د شیدو وابه دي.

وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾

او تاسي لره په انعامو کي نور هم ډېر منافع سته (چي پر بعضو به سپرېږئ لکه اوښه، او د اوښي وړی چي په عربي یې وبر بولي او د مېږي وړی چي په عربي یې صوف بولي، او پر وجغونو د بزې چي په عربي یې شعر بولي) او ددغو انعامو څخه تاسو خورک کوئ یعني غوښي یې خورئ.

پوه سه: چي دا فائده مشترکه ده د ټولو انعامو.

وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

او پر دغو انعامو او پر کښتيو تاسي وړل کيږئ يعني سره د درنو درنو بارو.

فائده: بعض مفسرين وايي چي فائده خاصه په ابل او بقر پوري ده، ولي پر پسو او بزو باندي بار نه وړل کيږي، لکن صحيح داده چي مراد ځندي يوازي ابل دی، ولي چي عرب يوازي پر ابل بارونه وړي نه پر بقر، او د فلک سره هم مناسب اوښان دي، ولي چي عرب وايي چي اوښان کښتی د بر يعني د وچي مځکي دي او فلک د بحر دي، ذو الرمة چي يو شاعر دی وايي: سفينةُ بَرٍّ تحت خدي زمامها.

سوال: ضمير د عليها خو راجع و انعامو ته دی او ټوله کمامر قابل د بار وړلو نه دي؟

ځواب: هذا الضمير على منوال الضمير في قوله تعالى وبعولتهن احق بردهن ولي هوري ضمير د مؤنث راجع و مطلقاتو ته دی چي هغه عامي دی بائناتو رجعياتو دواړو ته شامل دی، لکن ضمير يوازي د مطلقاتو رجعيه وو ته راجع دی، ولي چي په بائن مخفف يا مغلظ کي خو رجوع کول يوازي د ميړه په اختيار کي نه ده فعلى هذا قياس کړه ضمير د عليها ههنا فتدبر.

پوښتنه: تا دمخه وويل چي مراد له انعامو څخه ښځينه ددوی دي او دا دي هم وويل بقرينة مابعد هذه الآية او سره ددې چي ولکم فيها منافع ومنها تاکلون الى اخيره خو نر او ښځه د انعامو برابر دی؟

ځواب: ما صرف د نسقيکم لپاره چي شيدې ځندي مراد دي دا خبره کړې ده لکن په وروسته ضمائرو کي صنعت استخدام دی.

يوه سه: چي صنعت استخدام د محسناتو د عربيت دی کما تقرر في علم البديع، دا صنعت دوه قسمه دی، يو دادی چي اسم ظاهر چي ذکر سي يوه معنی د لفظ ځندي مراد وي او چي ضمير ورته راجع سي بله معنی د لفظ مذکور ځندي مراد ده او بل دادی چي په يوه ضمير کي يوه معنی مراد وي او په بل ضمير کي بله معنی مراد وي، دلته هم چي انعام په اسم ظاهر ذکر سوه مراد ځندي ښځي د انعامو دي بقرينة نسقيکم او په ضمير کي ولکم فيها منافع او دغه رنګه په ضمير کي د منها تاکلون او د وعليها آه معنی عام ده چي شامل نر او ښځو دواړو لره ده فافهم هداک الله لدرک مضامين العربية.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰى قَوْمِهٖ

پوه سه: چي لام موطئه د قسم محذوف دی اورده للاهتمام بقضية نوح او دا آيت عطف دی علی قوله تعالی ولقد خلقنا الانسان.

پوه سه: چي خدای ﷻ په اول کي د سورت حال د مؤمنانو مطيعانو بيان کړی وروسته هغه دلائل وښوول چي مقتضي د ايمان او د طاعت هم دا او س په ذکر د کفارو چي سر کښه بندګان د خدای ﷻ وه او اخير کار د دوی بيان کړی وفي کل ذالک تحذير لکفار قريش، بيت:

پند گير از مصائب ديگران .... تا نگيرند ديگران ز تو پند

نکته: شروع يې له قصې څخه د نوح وکړه ولي چي (۹۵۰) کاله د قوم په تبليغ او د دوی په قسم قسم ربړولو تېر کړه، ترجمه: بالله چي استولی مونږ نوح و قوم ته د ده.

فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ؕ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿۲۳﴾

نو ده ورته وويل چي ای قوم زما (کسره د ميم عوض د ياء ده يعني قومي) توحيد وکړئ د خدای ﷻ يعني خدای [ج] په وحدانيت وپېژنئ او طاعت يې وکړئ.

پوه سه: چي په خطاب کي د مشرکانو مراد له عبارت څخه توحيد دی او دا اول نصيحت دی د ټولو انبياء علیهم السلام، نسته تاسي لره هيڅ معبود بالحق ماسوی له خدای ﷻ څخه (کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده، نو ځکه ماهيڅ لفظ وايه، دا جمله بيان د علت د امر بالتوحيد ده) آيا تاسي له خدای ﷻ څخه نه ببرېږئ، استفهام په معنی د امر دی يعني بايد وببرېږئ.

قانون نحوي: وروسته تر همزه د استفهام چي يو د حروف عاطفه راسي معطوف عليه به يې حتمًا محذوف وي لئلا يفوت صدارة الاستفهام، والتقدير اتشرکون به فلا تتقون، له دې څخه چي خدای ﷻ خپل نعمتونه درڅخه واخلي او په عذاب دنيوي د شرک به مو اخته کړي.

فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ قَوْمِهٖ مَا هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۙ

نو په ځواب کي د نوح [ع] وويل رئيسانو د قوم د ده.

پوه سه: چي اول مقابل د هر نبي اشراف د قوم د هغه ګرځېدلي دي تکبرًا عن

الاطاعة للنبي فيما يامرهم به كما يدل عليه تواريخ الانبياء عليهم السلام.

پوه سه: چي دا خبره ماهٰذا آه دوى په خپل منځ كي سره وكړه او نوح ؏ يې مخاطب نه كړى چي داسي يې ويلي واى ما انت الا بشر مثلنا تكبرًا عن مخاطبة نوح ؏ ومعنى الآية نه دى دغه نوح مګر بشر په مثل ستاسي يعني ياكل ويشرب وينام الى غير ذالک من خواص البشرية، نو دى څرنګه رسول د خداى ﷻ ځان بولي بناءً على زعمهم الفاسد ان الرسول لابد انيكون ملكًا قاتلهم الله، دوى څرنګه الوهيت او معبوديت چي ډېره عالي درجه ده وجماداتو، بتانو روا بلل او رسالت چي تر الوهيت ډېره كښته درجه ده وذوى العقل والعلم ته چي رسول دى روا نه بلل، ع: برين عقل ودانش ببايد ګريست.

يُرِيدُ اَنْ يَّتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ ۭ وَلَوْ شَاۗءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰۗىِٕكَةً ښ

اراده لري په دعوٰى كي د رسالت چي پر تاسي تفضيل پيدا كړي او تاسي خپل تابع وګرځوي او دى سردار وګرځي.

پوه سه: چي دا جمله يا صفت بعد الصفت دى لبشر او يا جمله مستانفه ده في جواب ماقيل مايريد بادعاء الرسالة.

پوه سه: چي مفعول د شاء محذوف دى، والتقدير كه اراده وايي د خداى ان لايعبد غيره نازل كړي به يې واى ملكي د رسالت په حيث دا مفعول محذوف دى.

مَّا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِيْٓ اٰبَاۗىِٕنَا الْاَوَّلِيْنَ ۚ ؀۲۴

موږ نه دى اورېدلى دغه چي نوح ؏ دعوى كوي (من توحيد المعبود ورسالة الانسان والبعث بعد الموت) زموږ په نيكه ګانو كي چي تر موږ دمخه وه، وذالک اما لفرط عنادهم او بطول زمانهم في فترة الرسل.

پوه سه: چي جمله د ما سمعنا له فاعل څخه د يريد حال ده، والجملة الشرطية معترضة بين الحال وعامله.

اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌۢ بِهٖ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوْا بِهٖ حَتّٰى حِيْنٍ ؀۲۵

نه دى نوح مګر يو سړى دى چي ده سره مرض د جنون موجود دى (يعني چي دعوه د رسالت د خداى كوي د ځان لپاره، دا جمله تاكيد د نفي د رسالت ده له نوح

شخه لان المجنون لايكون رسولاً) تاسي انتظار وکړئ تريو وخت پوري چي يا پر سد کېږي او يا په دغه جنون کي مري، وانما قالوا ذالک لان المجنون يجب ان لايتعجل في تعذيبه والانتقام منه لان المجنون معذور واذا زال جنونه فالغالب ترک هذه الدعوى لانه کذب بحت في زعمهم الفاسد والمفيق يتبرء عن اللکذب البواح، حافظ شيرازي رح وايي:

در راه منزل ليلى که خطرهاست درو ..... شرط اول قدم آنست که مجنون باش

درويش وايي: چي نوح ؑ طويل العمر د عمر په اوږدو کي ډېر نصائح و قوم ته وکړه او د قوم د خوا يې ډېر کړاوونه پر ځان يوړه اخير الامر رب العزت وه ده ته د نا اميدۍ خبره د قوم له ايمان څخه واوروله بقوله جل ذکره انه لن يؤمن من قومک الا من قد آمن، نوح ؑ چون اين خبر اياس از رب العزت شنود دست انابت بدرگاه رب العزت بالا نمود وگفت.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِيْ بِمَا كَذَّبُوْنِ ﴿٣٩﴾

نوح ؑ وويل اې ربه زما زما سره کومک وکړه يعني باهلاكهم وبانزال العذاب الموعود عليهم، کلمه د باء سببيه ده او کلمه د ماء مصدريه ده او کسره د نون عوض د مضاف اليه ده يعني بسبب تکذيبهم اى ما.

فَاَوْحَيْنَاۤ اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا

نو موږ وحي وکړې وده ته (هذه الجملة معطوفة على مقدر يعني استجبنا دعائه فاوحينا اليهم) چي جوړه کړه کښتۍ (باعيننا) اى په حفاظت سره زموږ يا له خطاء څخه په جوړېدو کي او يا دا چي څوک به د تخريب لار نه ورته لري (ووحينا) اى امرنا وتعليمنا کيف تصنع.

فائده: چونکه مطلب د نوح ؑ په دغه عبارت مجمل کي يعني رب انصرني استيصال ددوی ؤ نو د ټولو په يوه وار هلاکول کما جاء في موضع آخر رب لاتذر على الکافرين ديارًا، نو له دې کبله خدای ﷻ د عذاب د استيصال لپاره سبب ورته بيان کړی.

پوه سه: چي ايحا او وحي په لغت کي خبر ته وايي په خفاء کي.

فَإِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ

نو چي راسي امر زموږ په نزول سره د عذاب موعود يا امر بالركوب فيها (وفار التنور) دا علامه د ركوب په كښتۍ كي يعني چي اوبه را ووتلې له تنور څخه د ډوډۍ پخېدلو، نو ته او من معک من المؤمنين به كښتۍ كي سپاره سئ.

درويش وايي: چي ځاى د دغه تنور هغه ځاى ؤ چي اوس مسجد كوفه هلته جوړ دى پر راسته جانب د داخل وه مسجد كوفه ته د باب كندة له خوا څخه، په تفسير حسيني كي وايي: وبجوش شد تنور بوقتيكه زن تو نان پزد از ميان آتش آب بر آيد، والفور الغليان في النار چي لمبې يې پورته سي وفي الماء اذا جائت، وفي الغضب اذا بلغ النهاية، نو د نوح ماينې چي پر تنور ډوډۍ وهلې په منځ كي د اوريې اوبه وليدلې، فورًا يې نوح ته خبر وركړى، نو دوى په كښتۍ كي سپاره سوه.

فَاسْلُكْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

نو داخل كړه ته يا نوح په فلک كي (تانيث په اعتبار د معنى د سفينة دى).

درويش وايي: چي په اتفاق د روح المعاني، روح البيان، مظهري، بيضاوي وغيرها من التفاسير سلک لازمي هم راغلى دى كما يقال في العربية سلكت في سكة كذا اى دخلت فيها، وهذا مثال اللازمي وقال الله تعالى ماسلككم في سقر وهذا مثال المتعدي (من كل زوجين اثنين) له هر صنف څخه د حيواناتو (نو تنوين د كلٍ عوض د مضاف اليه دى اى كل صنف) دوه جوت يعني نر او ښځه، نو اثنين يې تاكيد دى، مفسران وايي چي خداى ج په خپل قدرت سره ټوله درندګان او مرغان وغير ذالک، والحاصل چي هغه نر او ښځه چي ولادت پيدا كېږي او يا له هګۍ څخه پيدا كېږي لكه خر او خره، اوښ اوښه، چرګ چرګه الى غير ذالک، او هغه حيوانات چي د تعفن څخه پيدا كېږي لكه غوماشه، مچ، چينجى هغه يې نه دى پكښي داخل كړى، داغه رنګه غاطره يې هم نه ده پكښي داخل كړې، ولي غاطره له نسل څخه د آس او خرې پيدا كېږي، نو هغه خو حمل كړه سوه فلا حاجة الى حمل البغال.

حكمت: چي امر وركړل سو نوح ع ته د حمل د نر او ښځي د هر صنف تا چي دا نوع ختم نسي، ولي بيا به خلق جديد غواړي كما في ابتداء الامر كذا في روح المعاني، او په تفسير تيسير كي هم ودغه مضمون ته اشاره ده، دركشتي نياورد

مگر آنها را که می زانید یا بیضه می نهد انتهی، تفاسیر په یوه خوله وایي چي نوح ؑ به دواړه لاسه وهري نوع ته ور وغځول په راسته لاس کي به يې نر ور غلی او په چپه لاس کي به يې ښځه هغه به يې کښتۍ ته پورته کړه.

وَاَهۡلَكَ اِلَّا مَنۡ سَبَقَ عَلَيۡهِ الۡقَوۡلُ مِنۡهُمۡ‌ۚ

او ستا اهل بیت ومن آمن معک (الا من سبق) یعني په ازلي علم کي د خدای ج له مغرقین څخه بهٔ (علیه القول) بالاهلاک لکفره (منهم) ای من اهل بیتک چي د نوح ؑ ماینه کافره وه او یو زوی کنعان کافرؤ، نو د نوح ؑ درې اولاد حام، سام و یافث او د هغو زوجاتي مؤمناتي په کښتۍ کي سپاره کړه سوه. بیت:

سگ اصحاب کهف روزی چند ...... پی مردم گرفت مردم شد
پسر نوح (علیہ السلام) بابدان بنشت ...... خا نه نبو تش گم شد

وَلَا تُخَاطِبۡنِىۡ فِى الَّذِيۡنَ ظَلَمُوۡا‌ ۚ اِنَّهُمۡ مُّغۡرَقُوۡنَ ﴿۲۷﴾

او ته ماته خواست مه کوه د هغو کسانو په باره کي چي ظلم يې پر خپلو ځانو کړی دی په کفر سره (انهم مغرقون) دا دلیل دی د لاتخاطبني و معنی انهم مغرقون چي دوی محکوم په اغراق سره بسبب شرکهم.

پوه سه: چي (ولاتخاطبني) عطف دی یا پر اصنع الفلک یا پر فاسلک من عطف الانشاء علی الانشاء وان اختلف الانشاء ان امرًا ونهیًا لان ذالک یجوز في النحو.

فَاِذَا اسۡتَوَيۡتَ اَنۡتَ وَمَنۡ مَّعَكَ عَلَى الۡـفُلۡكِ فَقُلِ الۡحَمۡدُ لِلّٰهِ الَّذِىۡ نَجّٰٮنَا مِنَ الۡقَوۡمِ الظّٰلِمِيۡنَ ﴿۲۸﴾

هغه وخت سم سوې ته او هغه څوک چي ستا سره دي په کښتۍ کي، نو ووایه یعني د شکر ددې نعمت حمد دي وي خدای جل جلاله لره هغه خدای چي نجات يې راکړی مونږ ته له هغه قوم څخه چي ظالمان وه یعني مشرکان وه.

پوه سه: چي انت تاکید دی د ضمیر متصل د استویت دا تاکید ددې لپاره دی چي په علم نحو کي وایي چي عطف پر ضمیر مرفوع متصل نه دی روا بیله تاکیده په ضمیر منفصل سره یا په فصل په منځ کي د معطوف او معطوف علیه.

پوښتنه: څه حکمت دی چي نوح ؑ خدای پاک امر کړی په حمد سره پر نجات د قوم ظالمین او داسي نه وويل سول الحمد لله الذي اهلک القوم الظالمين؟

ځواب: که څه هم حمد پر انجا متضمن دی حمد لره پر اهلاک د ظالمانو، ولي نجات د نوح ؑ ومن معه خو نه کېده بېله اهلاک د ظالمانو لکن مع هذا نعمت د انجاء اهم دی، او خفاجي رح وايي چي په حمد کي پر نعمت د انجاء دون اهلاک الاعداء الظالمين اشاره ودې ته ده چي انه لاينبغي المسرة بمصيبة احد ولو کان عدوًا من حيث کونها مصيبت له بل ينبغي الحمد على السلامة من ضرره وهو بالانجاء يا پر دې باندي چي مځکه پاکه سوه له خيرو څخه د شرک او اضلال د عدو فافهم فانه دقيق.

وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِي مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ الْمُنزِلِينَ ﴿٢٩﴾

اې خدايه نازل کړې ما (يعني ومن معي) بعد الرکوب في السفينة او بعد الخروج من السفينة (منزلاً) مصدر ميمي اى انزالاً (مبارگا) چي برکت د دنيا او د اخرت پکښې وي (نو د کښتی په سپرېدلو کي برکت د دنيا دادی چي له مصاحبت څخه د ظالمانو خلاص سوم او د اخرت برکت يې دادی چي زړه مي ستا و عبادت ته فارغه سو، او برکت د خروج له کښتی څخه دنياوي برکت کثرت النسل والرزق الحلال او اخروي برکت يې دادی چي د خدای جل جلاله په عبادت زه او من معي فارغ البال مشغول يو) ته اې خدايه خير د منزلينو يې، په جلالين کي وايي چي دا دعاء د نوح ؑ قبوله سوه حيث قال الله تعالى: اهبط بسلام وبرکات عليک، فبارک فيهم بعد انزالهم من السفينة، ولي چي ټوله د مځکي خلګ له نسل څخه د نوح ؑ ومن کان معه في السفينة دي.

پوه سه: چي دا جمله ثناء د خدای جل جلاله ده د نوح ؑ له خوا څخه مطابق لدعائه بقوله فقل رب انزلني آه، نکته: په دعاء کي يوازي نوح ؑ خپل ځان ياد کړی، يو خو له دې سببه چي دا امر الهي دی کما يدل عليه وقل او بل د دې لپاره چي په دعاء کي د ده کفاية لمن معه يعني خدای ج په دغه سره امر کړی کما يدل قوله وقل رب انزلني آه.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ وَإِن كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

(ان في ذالک) اى الذي فعلنا بقوم نوح (لايات) دلائل على کمال قدرته تعالى ورافته بالمؤمنين وغضبه على الظالمين يعتبربها اولو الابصار.

درویش وايي: چي په اتفاق د اراء د مفسرين په (وان كنا آه) كي كلمه د ان مخفف له مثقل څخه ده چي كلمه لام په خبر كي يې فارقه ده په منځ كي ان مخفف د مثقل او د ان نافيه لكن مظهري يې تقدير داسي وايي: وانا بتشديد النون كمنا آه وهو خلاف المتعارف في كلمة ان مخففه عن المثقلة، او روح البيان داسي وايي چي اصل انه والضمير للشان اى وان الشان، او روح المعاني وايي: والجملة حالية اى وان الشان كنا لمصيبين قوم نوح ببلاء عظيم وعقاب شديد، او مختبرين بهذه الآيات عبادنا لننظر من يعتبر ويتذكر.

سوال: اختبار خو امتحان ته وايي خداى ج خو عالم الغيب والشهادة دى، نو امتحان ته څه ضرورت دى؟

ځواب: نعامل معاملة المختبر لا حقيقة الاختبار.

درویش وايي: چي ومثل هذا كثير في القرآن كما في قوله تعالى (ولقد تركنا آية فهل من مُدّكِر).

پښتو ژباړه: په تحقيق په دغه كي چي د قوم د نوح ع سره مو وكړه يعني په طوفان مو غرق كړه او نوح ع او دده سره مؤمنان مو د كښتۍ په ذريعه له غرقه وساتل دلائل دي د كمال قدرت د خداى ج او د كمال مهرباني د خداى ج پر مؤمنانو او لوى غضب پر ظالمانو او په تحقيق شان دادى چي موږ لويه بلا رسونكي يو قوم نوح ع ته او يا امتحان كونكي يو د بندګانو.

درویش وايي: چي مظهري رح يو قول په قيل را نقل كړى دى چي كلمه د ان نافيه ده او لام په معنى د الا دى يعني وما كنا بارسال نوح ع وعظه وتذكيره الا مبتلين قومه آه، لكن روح المعاني دا وجه رد كړې ده حيث قال وليست ان نافية واللام بمعنى الا انتهى.

درویش وايي: چي دليل د رد يې دادى چي داسي توجيه هلته روا ده چي نوري لاري ټولي بندي وي او دلته خو د توجيه لار خلاصه ده كمامر من قبل قريبًا.

تبصره: پوه سه! چي علماء راشدين وايي ان العطايا على متن البلايا، والا لما حصل الفرق بين الصديق الاكبر رضي الله عنه وبين ابى جهل فرعون هذه الامة، وايضًا قالوا البلاء كالملح في الطعام بقدر الحاجة وقد ورد في الحديث الصحيح اشد الناس بلاءً الانبياء ثم الاولياء ثم الامثل فالامثل او كما قال.

درویش وايي: چي سرګزشت د انبياء عليهم السلام او د اولياء کاملينو رحمة الله عليهم که په تواريخ اسلاميه وو کي مطالعه کړل سي ددې خبرو تصديق به وکړل سي. بيت:

بر فلک بر تر بود اسرار او .... شيئًا لله شيئًا لله کار او

حکايت: له حسن بصري رحمه الله څخه نقل دی چي زه په کاروان کي د حج د بيت الله شريفي راهي وم، په کاروان کي اوښان آسان موجود وه، يوه ورځ تر کاروان دمخه يو انسان چي د نر او ښځي فرق يې نسواى کېداى پياده روان دی، نو آس مي پسي ورچابک کړی چي ورورسېدم يوه عمر رسيده ښځه ده په لاس کي يې لکړه ده او په بله لکړه پوري يوه کوزه يا مشکوله د اوبو او څه د خورک شی په يوه سر او بل سر پوري ځړېږي او پر وړه يې هغه لکړه اچولې ده، نو ما پوښتنه ځندي وکړه اين تريد يا اماه؟ دې راته وويل مکة ان شاء الله تعالى، ما دراهم ورته راوکښل او بوډی ته مي وويل چي دلته ودرېږه کاروان د حاجيانو را روان دی او د کرايې بوده پکښي سته يو بوده به کرايه کړې او د قافلې سره به را راهي سې، دې راته وويل چي د حج تر وخته زمانه ډېره باقي ده ان شاء الله پر خپلو پښو به ورسېږم، حسن رحمه الله وايي چي ما اصرار پر وکړی چي دغه دراهم به اخلې، دې راته وويل چي زما سره دراهم سته لکن د پښو سفر و حج ته مي خوښ دی، ما ورته وويل که رشتيا ستا سره دراهم موجود وي ته يې ماته راښکاره کړه نو زه به مطمئن سم، دې لاس پورته کړی وه يې ويل خدايه ته دراهم راکړه چي حسن يې ومني، وروسته يې په لاس کي د دراهمو په ځای کي دنانير وه راښکاره يې کړه، حسن رحمه الله وايي فتعجبت لاخلاصها في عبادة الحج مع القرب مع الله عزوجل.

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِيْنَ ﴿۳۱﴾

بيا موږ پيدا کړه (ثم انشئانا) عطف دی پر مقدر باندي تقديره فاغرقناهم ثم انشئانا) وروسته تر دوی بل قرنًا چي ظاهره داده چي مراد ځندي قوم عاد دی.

فَاَرْسَلْنَا فِيْهِمْ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ

نو موږ واستاوه په رسالت په دوی کي يو رسول ددوی له قوم څخه چي دوی اخلاق او عدالت ښه پېژندی وهو هود [۴].

پوه سه: چي اَن مفسر د اَرسلنا دی ای قلنالهم علی لسان الرسول وحدوا الله كما هو معنى د عبادت ده په خطاب كي د مشركانو.

مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ ۭ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿۳۲﴾

نسته تاسي لره يو معبود بالحق غير له خدای ﷻ څخه آيا تاسي له خدايه نه بېرېږئ چي ده لره شريک وایاست يعني له عذابه د خدای ﷻ وبېرېږئ (كلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده)

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

وویل هغو اشرافو له قوم څخه دده چي كافران وه.

پوښتنه: په قصه كي د نوح ؑ فقال الملاء آه كي يې كلمه د فاء راوړه او دلته يې كلمه د واو راوړه، حكمت يې څه دی؟

ځواب: حكمت يې دادی چي دلته كلام د ملاء القوم متصل نه دی بكلام الرسول، ولي چي په منځ كي مالكم من اله غيره آه واقع سو بخلاف كلام نوح ؑ، نو كلمه د واو چي لپاره د مطلق جمع دی راوړه سو ای اجتمع في الحصول هذا القول الحق وهذا القول الباطل كذا قال روح البيان والمظهري فتدبر.

وَكَذَّبُوْا بِلِقَاۗءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنٰهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ

او دوی كاوه په ملاقات د ورځ د قيامت ای البعث بعد الموت وكذا بما في هذا اليوم من الثواب والعقاب، لان تكذيب الظرف يستلزم تكذيب المظروف، او مور نعمتونه يعني اموال او اولاد وركړي وه دوی ته ددې دنيا په ژوند كي وهم المراد بالملاء من قومه.

مَا هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۙ

پوه سه: چي دا مقوله د قول د اشرافو ده، والمعنى نه دی دغه چي دعوی د نبوت كوي مگر نه بشر په مثل ستاسي په صفاتو كي د بشريت.

يَاْكُلُ مِمَّا تَاْكُلُوْنَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُوْنَ ﴿۳۳﴾ ۙ

خوړک كوي له هغه شي څخه چي تاسي خوړک ځندي كوئ او څښل كوي د هغه شي څخه چي تاسي څښل ځندي كوئ.

پوه سه: چي كلمه د ما په مما تشربون كي موصوله ده عائد يې محذوف دى بقرينة ماقبله اى مما تشربون منه كما في الموصول السابق، وعائد محذوف منصوب اى تشربونه.

وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخٰسِرُوْنَ ﴿۳۴﴾

او كه تاسي اطاعت وكړئ د بشر چي مثل ستاسي دى نو په تحقيق سره تاسي په سبب د متابعت دده به په خسران كي واقع سي.

پوه سه: چي كلمه د لام موطئه د قسم محذوف ده اى والله لئن اطعتم، ددوى له خسران څخه مراد دادى چي ځانونه مو سره ددې چي اشراف او رئيسان د قوم ياست ذليل كړه و مثل ته خپل بلكي په ژوندانه چارو كي تر تاسي كم دي.

درويش وايي: چي دا ددوى غايت حماقت ونهايت جهالت دى د مثل متابعت نه كوي او جماداتو بتانو ته سجدې كوي او خپل آلهه يې بولي.

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا وَّعِظَامًا أَنَّكُمْ مُّخْرَجُوْنَ ﴿۳۵﴾

آيا دى وعده دركوي تاسي ته (استفهام لپاره د انكار دى يعني دا وعده خو ډېره غلطه ده) چي تاسي چي مړه سئ او وګرځئ خاوري يعني غوښي مو خاوري سي او پلې و رګونه مو وشكېږي او صرف هډوكي به پاته سئ (چي هغه به هم په مرور د زمانو خاوري سي) انكم مخرجون: يعني من القبور مع اللحم والعروق ونفخ الروح فيكم كما في الدنيا.

هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوْعَدُوْنَ ﴿۳۶﴾

هيهات اسم فعل دى په معنى د بعد و فاعله الضمير المستكن فيه اى بعد وقوع هذا الوعد عن العقل والتصور، او يا معنى داده بعد التصديق والايمان بهذا الموعود من العقل (هيهات) دا تاكيد دى للاول لاجل المبالغة في الانكار.

پوه سه: چي لماتوعدون خبر د مبتداء محذوفي دى اى هذا الاستبعاد لما توعدون چي د تاسي سره وعده كړل كېږي چونكه دوى اواز پورته كړى په كلمه د استبعاد يعني هيهات، نو ګويا چا له دوى څخه پوښتنه وكړه فما له هذا الاستبعاد فاجابوا لما توعدون.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا

نه دی جنس د حیوٰة هیڅ شی ، کلمه ان نافیه ده و الاستثناء متصل، ومعنی الدنیا القربی الفانیة من الدنو وهو القرب او من الدناءة ای الخسائسة لکونها فانیة زائلة.

پوه سه: چي اصل د کلام داسي ؤ ان الحیوة الا حیوة آه، نو ضمیر د هي یې په ځای کي د حیٰوة راوړی لدلالة الحیٰوة المذکورة في الاستثناء علیه دفعًا لشاعة التکرار.

فائده: ان النافیة دلته لکه لا د نفي جنس دلالت پر نفي د جنس کوي.

نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾

موړ مرو یعني بعض زموږ او ژوندي کیږو یعني بعض زموږ زیږي او د ژوند په لړ کي راځي (بغوي رحمه الله یوه د تعجب وړ خبره کړې ده او دده لوی معتقد مظهري رد کړې ده فارجع الی تفسیر المظهري) او نه یو موږ چي ژوندي دي سو بعد الموت کما یقوله الرسول.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

نه دی دغه څوک چي دعوه د رسالت کوي او د بعث بعد الموت او د جنت او دوږخ خبري کوي، مګر نه سړی دی چي پر خدای جل جلاله دروا غ وایي یا په رسالت کي او یا په بعث بعد الموت کي (کذبًا) تاکید دی د معنی د افتراء) موږ نه یو چي دده د خبرې تصدیق دي وکړو، دا جمله تاکید ده د هغه قول ددوی ما هذا الا بشر.

درویش وایي: چي ددوی جهل د افسوس وړ دی، ولي چي دوی خو مشرکین وه خدای یې منی کما یدل علیه قولهم علی الله او دا یې هم منل چي خالق زموږ خدای جل جلاله دی: ولئن سئلتهم من خلقکم لیقولن الله، او سره ددې چي تر ابتدائي خلق خو اعاده اسانه ده، نو هغه ذات مقتدر جلت قدرته چي دوی یې له کتم څخه د عدم بحت میدان ته د وجود راویستل او بیا یې تر وجود وروسته په خونه د عدم بالموت ننه ایستل هغه قادر پر اعاده ددوی دی بعد الموت.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾

(قال) وویل رسول هود ؑ اې زما ربه ته زما سره کومک وکړې پر دوی باندي او زما انتقام له دوی څخه واخلې، په سبب (د نه منلو) ددوی مالره، نو با سببیه ده

او كلمه د ما مصدريه ده او كسره د نون دال پر يا د متكلم ده والمعنى بسبب تكذيبهم اياي.

قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ نٰدِمِيْنَ ﴿٤٠﴾

قال: اى الله تعالى اجابةً لدعائه وعدةً بقبوله (پوه سه! چي كلمه د ما مدغمه فيه النون لان اصله عن ما، كلمه د ما زائده ده په منځ كي د جار او مجرور د تاكيد ده په معنى د قلت او مراد له قليل څخه زمان قليل دى) وبه ګرځي كفار مكذبين پښېمان پر خپل كفر او تكذيب ستا يعني چي عذاب نازل سي پر دوى، لكن په هغه وخت كي پښېماني دوى ته فائده نه كوي.. بيت:

تو پيش از عقوبت درى عفو كوب ...... كه سودى ندارد فغان زير چوب

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ

پوه سه: چي مظهري رح د صيحة معنى په هلاک سره كړې ده، لكن قاموس والا وايي: الصيحة والصياح الصوت باقصى الغاية، او مظهري وايي چي د صيحة معنى دلته عذاب دى ددې سبب دادى چي قصه خو دلته د عاديانو ده او هلاک د عاديانو خو په ريح عقيم سره تر سره سو كما سيئاتي في القرآن او په صيحه د جبرئيل ع خو ثمود هلاک سوه، ولله در صاحب روح البيان حيث قال فان قلت هذا يدل على ان المراد بالقرن المذكور في صدر القصة ثمود قوم صالح ع فان عادًا اهلكوا بالريح العقيم قلت لعلهم حين اصابتهم الريح العقيم اصيبوا في تضافها بصيحة هائلة ايضًا انتهى.

درويش وايي: چي د روح البيان پر دې جواب دا سوال واردېږي چي د هلاک د عاد په بل ځاى كي د قرآن وريځ عقيم ته ولي يوازي كړى دى؟

ځواب: چونكه معظم حصه د هلاک د قوم عاد ريح عقيم ؤ نو ځكه يې نسبت و هغه ته وكړى او صيحه جزوي سبب د هلاک ده والله اعلم.

درويش وايي: چي صاحب د روح المعاني هم دا سوال راوړى دى، او ځواب يې داسي وركړى دى چي جبرئيل ع پر عاديانو چغه هم وكړه د ريح عقيم په دوران كي كما روى في بعض الاحاديث انتهى.

سوال: په ذکر کي د ریح عقیم او د صیحة دواړو څه فائده ده؟

ځواب: روح المعاني وایي چي اشاره ودې ته ده چي هر یو ذ ریح عقیم او د صیحة د جبرئیل ؑ کافي وه په هلاک د عادیانو فافهم انتهی.

بالحق: ای بالوجه الثابت الذي لادافع له (او یا یې معنی داده بالعدل یعني خدای ﷻ پر دوی ظلم نه دی کړی بلکې دوی د دغه عذاب مستحق وه)

فَجَعَلْنٰهُمْ غُثَآءً ۚ فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ﴿۴۱﴾

نو موږ وګرځول دوی تهوله هلاک.

پوه سه: چي غثآء د سیل د اوبو پساؤ ته وایي چي په عربي یې حمیلة السبیل هم بولي، عربي محاوره د دوی و هغه چاته چي هلاک سي صار حمیلة السبیل.

پوه سه: چي بعدًا مصدر دی د بعد بمعنی هلک، قالوا ان بعدًا مصدر وجب اضمار فعلها في الاستعمال او دی سادمسد د فعل دی، او القوم الظالمون فاعل دی د مصدر چي بعدًا دی چي پر ځای ده فعل ولاړ دی، او کلمه د لام لپاره د تقویة د عمل د مصدر ده کما في قولهم اعجبني جلوس لزید وقیام لعمرو.

سوال: بعدًا لهم یې ولي نه ووایه اسم ظاهر یې راوړی؟

ځواب: لپاره د تعلیل د بعدًا چي دوی ظلم ؤ.

فائده: دا جمله یا اخبار دی یا بښرا ده، ترجمه: لېري والی دی له رحمت څخه د خدای ﷻ قوم ظالمینو لره چي قوم هود ؑ وه چي هلاک سوه، درحال ظالمان گفته اند:

چو منعم کند سفله را روزه گار ...... نهد بر دل تنگ درویش بار

چو بام بلندش بود خود پرست ...... کند بول وخاشاک بر بام پست

ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْۢ بَعْدِهِمْ قُرُوْنًا اٰخَرِیْنَ ﴿۴۲﴾

بیا موږ پیدا کړي دي یعني وروسته تر هلاک د قرون مذکوره ؤ (وهم عاد علی الاشهر کمامر، عطف علی جعلناهم) وروسته تر عاد نور قرنونه وهم قوم صالح و لوط وشعیب وغیرهم علیهم السلام.

مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا یَسْتَاْخِرُوْنَ ﴿۴۳﴾

نسي وړاندي کېدای (اجلها) یعني الوقت المقدر لهلاکها، معنی دا چي هیڅ

امت تر وقت مقرر لهلاکها نه هلاکیږي، او نه تر وقت مقرر د مخه هلاکیږي ای لايبقى بعد الاجل.

پوه سه: چي کلمه د من زائدة لاستغراق النفي او امة محلاً مرفوع دی فاعل د تسبق دی.

فائده: ضمير يې مذکر راوړی په يستاخرون کي او د مخه ضمائر مؤنث وه نظرًا الى معنى الامة يعني القرن، ماتسبق جمله معترضه ده.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ۖ

وروسته را واستل رسل زموږ پر له پسې.

پوه سه: چي اصل د تترا وترا ؤ من الوتر بمعنى ضد الشفع بيا يې واو په تاء بدل کړی لکه په تراث کي چي اصل يې وراث دی، او لفظ د تترى منصوب محلاً دی حال من مفعول ارسلنا وهو رسلنا.

پوه سه: چي تترا مشتق له متواترة څخه دی وهو التتابع مع فصل ومهلة كذا قال الاصمعي واختاره الحريري رح في الدرة، او په صحاح کي د جوهري رح وايي چي مواترة بين الاشياء نه ويل کيږي بيله دې چي په مابين کي فصل او مهلت وي، ولي چي فصل نه وي هغه ته مداركة وايي ومثله في القاموس، او له ابو علي څخه روايت دی چي مواترة ان يتبع الجز الجز والكتاب الكتاب ولا يكون بينهما فصل كثير ومنه حديث ابى هريرة رضي الله عنه لا باس بقضاء رمضان تترى اى متفرقًا غير متتابع كذا في النهاية.

درويش وايي: وما نقل في البحر عن بعض ان المواترة التتابع من غير مهلة انتهى فلا يصح تفسير هذه الآية بهذا المعنى، وفي تفسير الحسيني پى درپى يعني يكى درعقب ديگرى آه، وهو معنى المهلة، مظهري رح وايي چي له دې سببه چي په تواتر معنى کي مهلت شرط دی علماء محدثينو په خبر متواتر کي يعني په حديث متواتر کي دا شرط کړی دی چي روايت به يې له جهات شتّى ؤ څخه وي، او راويان د حديث متواتره به سره مجتمع نه وي بحيث لا يتصور اتفاقهم على الكذب انتهى.

فائده: اکثر قاريان لفظ د تترا په الف مقصوره د تانيث وايي پر وزن د سكرىٰ بيله تنوينه لانه غير منصرف لما تقرر في كتب النحو ان المؤنث بالالف الممدودة

او المقصورة للزوم التانيث قائم مقام السببين لعدم الانصراف.

فائده: تترا مؤنث راوړل سو لان الرسل بتاويل الجماعة مؤنث، قرونًا آخرين جمع دی، او رسلنا هم جمع دی ففیه مقابلة الجمع بالجمع بارادة انقسام الآحاد علی الآحاد كما في ركبوا دوابهم ولبثوا ثيابهم، ن و معنی د تراخي اوس لازم سوه كانه قال ثم انشاءنا قرنًا ثم ارسلنا فيه رسولاً ثم انشاءنا قرنًا ثم ارسلنا فيه رسولاً وهكذا، ولي چي بې تقسيمه د احاد پر احاد خو معنی د آيت داسي كېږي ثم انشاءنا قرونا كثيرةً وبعد القرون ارسلنا رسلاً وهذا المعنی غير صحيح في الآية فافهم هداک الله.

فائده: ابن كثير، ابو عمر، قتاده، ابو جعفر، شعبه، ابن محيص او امام شافعي رحمة الله عليه تترٰی په تنوين وايي وهو لغة بني كنانة، په تفسير بحر العلوم كي د سمرقندي رح وايي چي هغه څوک چي تترًی په تنوين وايي الف يې د تانيث نه بولي بلكې د الحاق يې بولي لكه الف د ارضی وغلقی انتهی.

كُلَّمَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ

هر وخت چي په ورغلی يو امت ته رسول د هغه امت، دوی به نسبت د كذب وكړی و هغه ته.

سوال: ټولو خو نسبت د كذب نه كاوه بلكې د امت بعض وګړو پر هغه ايمان راوړی؟

ځواب: نسبت د تكذيب يې و ټول امت ته په دې سبب وكړی چي اكثرو خلكو د هغه امت به يې تكذيب وكړی وللاكثر حكم الكل.

پوه سه: چي جمله د كلما جاءآه استيناف دی لپاره د بيان د حال د مجئ هر رسول و امت ته او چي له امت څخه څه شی صادر سو عند تبليغ الرسول، حسين كاشفي رح په تفسير حسين كي وايي: تكذيب كردند اورا وآنچه گفت از توحيد ونبوت وبعث وحشر دروغ پنداشتند وبتقليد پدران ولزوم عادات ناپسنديده از دولت ايمان وتصديق محروم ماندند.

فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ

تابع وګرځول موږ بعض د دې قرون د كفر د نور بعض (يعني په هلاک چي يو د بل پرله پسې مو هلاک كړه لكه په انشاء كي د بعث د رسولانو يو په بل پرله پسې

چي دوی ته ورتله، فائده: دا جمله عطف ده پر کذبوه) وجعلناهم احادیث: وګرځول موږ دوی صرف حکایات یعني بل اثر یې نسو پاته.

پوه سه: چي احادیث جمع د احدوثة ده وهو مایتحدثه الناس لپاره د ساتېري چي په عربي یې سمر هم بولي او په پښتو یې د پخوانیو خلګو نقلونه لکن بعضې خلګو به له دې حکایاتو څخه عبرت اخستی او بعضو به تعجب ورته کاوه. بیت:

نرود مرغ سوی دانه فراز .... چو دیگر مرغ بیند اندر بند

فائده: اخفش رحمه الله وایي چي استعمال د کلمه د احدوثة او هغه د جمع آحادیث په شر کي کېږي واما في الخیر فلایقال جعلتهم آحادیث و احدوثة، وانما یقال صار فلان حدیثًا یعني د خیر په کارو کي ومن ذالک آحادیث النبي علیه السلام.

فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

لېري والی دی له رحمت څخه د خدای جل جلاله هغه قوم لره چي ایمان پر رسولانو نه راوړي.

فائده: دا جمله اخبار هم کېدای سي او ښېرا هم، حسین کاشفي رحمه الله په ښېرا ترجمه کړې ده حیث قال: پس دوری باد از رحمت حق مر گروهی را که نمی گردند بانبیاء وتصدیق ایشان نمی کنند آه، اذ لو کان اخبارًا لکان معناه بالفارسیة پس دوری بود از رحمت حق مر گروهی را انتهی.

سوال: ایوبي ته خو پښتون یې، نو ولي ته موږ پښتنو ته پښتو فرق د اخبار او د ښېرا نه بیانوې؟

ځواب: ستاسي سوال پر ځای لکن پښتو ژبه ډېره تنګه ژبه ده حتی چي پښتو ویل غالبًا له ګډون څخه د بعض عربي الفاظو یا فارسي الفاظو چاره نه لري، لکن زه به د دې آیت په ترجمه د اخبار او د ښېرا فرق درته بیان کړم (لېري والی دی له رحمت څخه د خدای جل جلاله هغه ډلې لره چي د انبیاء تصدیق نه کوي او ایمان نه پر راوړي) دا ترجمه د اخبار په دې آیت کي (یا لېري والی دی وي هغو کسانو لره الخ) دا د ښېرا معنی ده په دې آیت کي.

فائده: تاریخ پوهان وایي چي فراخه د ژبو چي د بلې ژبې د الفاظو ګډون ته ضرورت نه لري عربي ده او وروسته تر عربي فراخه ژبه فارسي ده.

تنبيه: الفاظ او نومان د بعض شيانو چي انګليسي وي مستثنٰی دي.

درويش وايي: چي دغه رنګه اردو او هندي ژبه لکه پښتو د عربي يا فارسي الفاظو وګڼو ن ته ضرورت لري والتجربة شاهدة لصدق ما قلنا.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿۴۵﴾

وروسته راواستاوه موږ موسٰی (ثم ارسلنا موسٰی) عطف دی پر ثم ارسلنا رسلنا آه) او ورور دده هارون (هٰرون عطف بيان يا بدل دی له اخاه څخه) په معجزاتو سره (چي نهه (۹) وې په اوږدو کي د تبليغ د موسٰی و هٰارون و فرعون او دده و قوم ته) وسلطان مبين: يعني حجت واضحه په خوله ددوی چي د خصم فرعون الزام لپاره کافي ؤ، او دا هم احتمال سته چي مراد دي له سلطان څخه عصاء وي.

پوښتنه: په آياتنا کي عصاهم داخل وه، نو بيرته د تخصيص بالذکر حکمت يې څه دی؟

ځواب: وجه يې دا ده چي عصٰی اوله معجزه وه د موسٰی، او ددې په ضمن کي سوٰی د نهه معجزو څخه نوري معجزې هم وې (۱) د ساحرانو مقابله چي فرعون راغونډ کړي وه د موسی لکړي د هغو ټولي لکړي او رسۍ وخوړلې (۲) موسٰی چي له مصر څخه سره د بني اسرائيلو ووتی او په مخ کي يې بحر راغلی موسٰی هم په دغه لکړه درياب وواهه، درياب وچه لار ورکړه (۳) موسٰی سره د بني اسرائيلو وروسته تر غرق د فرعون وقومه چي د تيه په دښت کي يې سفر کاوه چي قصه يې ډېره اوږده ده چي د اوبو ضرورت به يې پيدا سو هم په دغه لکړه به يې ډبره ووهل فانفجرت منه اثنتٰی عشرة عينًا کما جاء في موضع آخر من القرآن العزيز (۴) چي موسٰی به بيرته په هغه لکړه چي د اوبو ضرورت به دفع سو هغه ډبره ووهل د اوبو چينې به وچي سوې (۵) او دا لکړه به د شپې څراغ ګرځېدله (۶) او که به پر يو څاه رسۍ وه سولاغه به نه وه دا لکړه به سولاغه سوه (۷) که پر څاه به سولاغه وه مرانده به نه وه دا لکړه به مرانده سوه الی غيرها مما جاء في کتب التفاسير المعتبرة. پوه سه: چي تفصيل د آيات نهه په تفسير کي د سورة البقرة تېر سوی دی.

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿۴۶﴾

و فرعون او دده د قوم و اشرافو ته، نو دوی کبر وکړی له ايمان راوړلو څخه پر رسول د خدای ﷻ موسٰی، او دوی وه پر خلکو بلند يعني پر خلکو يې ترفع کول

كبرًا او په دوی يې خدمتونه كول ظلمًا خصوصًا بني اسرائيل، فرعون خو ځان خدای باله، كريمه: مالكم من اله غيري او قوم دی په خدايي هم منلی ؤ.

فَقَالُوٓا أَنُؤۡمِنُ لِبَشَرَيۡنِ مِثۡلِنَا وَقَوۡمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾

نو فرعون او دده اشرافو وويل، آيا موږ به ايمان راوړو (استفهام لپاره د انكار دی يعني نه موږ اقرار كوو او نه موږ تصديق كوو په فضل او نبوت سره) د دوو انسانانو چي زموږ رنګه دي، او ددوی دوو قوم يعني بني اسرائيل زموږ خادمان لكه مريان دي (والعرب تسمّٰی كل من اطاع وتذلل لاحد انه عبد له)

پوښتنه: مثلنا خو صفت د بشرين دی، نو ولي يې تثنيه نه راوړی؟

ځواب: نحات وايي چي مثل وغير يوصف بهما الواحد والمثنٰی والجمع والمذكر والمؤنث فحكم مثل حكم المصدر.

فائده: دا خبره انؤمن آه دوی په خپل منځ كي مشوره وكړه.

فائده: وقومهما لنا عٰبدون: حال دی له فاعل څخه د نؤمن لپاره د تاكيد د انكار له ايمان څخه اشاروا لعنهم الله دې ته چي موسی او هارون ذليل خلګ دي.

فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُواْ مِنَ ٱلۡمُهۡلَكِينَ ﴿٤٨﴾

دوی تكذيب وكړی د موسی او هارون عليهما السلام (عطف دی پر ارسلنا باندي) نو دوی وګرځېدل له هلاک شده ګانو څخه يعني بالغرق كمامر مرارًا قصته تفصيلاً.

پوهسه: چي ځای د هلاک د فرعونيانو بحر القلزوم دی.

سوال: په نحو كي وايي چي كلمه د فاء عاطفه لپاره د تاخير ده بلا فصل او سره ددې چي ددوی تر تكذيب وروسته فلا فصل زمان دوی نه دي هلاک سوي؟

ځواب: د كذبوهما معنی داده چي فرعونيانو استمرار پر تكذيب وكړی كريمه: واصروا واستكبروا استكبارًا، نو اخيره زمانه ددوی د تكذيب ممتد سنوات متصل سوه د اهلاک سره ددوی فلا فصل زمان، واجيب ايضًا ان معنی فكانوا من المهلكين انهم صاروا بعد التكذيب فلا فصل زمان محكوم عليهم بالاغراق، او حكم د اغراق من الله عزوجل مقدم علی الاغراق، واجيب ايضًا ان الفاء ههنا ليس للعطف بل لمجرد السببية ای صاروا بسبب التكذيب للرسولين من المهلكين فافهم.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُوْنَ ﴿٤٩﴾

لام موطئه د قسم حذوف دی، موږ ورکړی و موسٰی ته کتاب یعني التوراة وروسته تر غرق د فرعون وقومه ونجات بني اسرائیل من تسلطهم، لعل: په معنی د لام کی دی او ضمیر د هم راجع دی و قوم ته د موسٰی ؑ لا الی فرعون وقومه لان التوراة انما نزل بعد غرق فرعون وقومه.

فائده: پوه سه! چي اعطاء د تورات و موسٰی علیه السلام ته لپاره د هدایت د قومؤ کما هو شان الکتب الالهیة، نو اعطاء و قوم ته ده، نو ځکه یې داسي وویل لعلهم یهتدون، والمعنی ددې لپاره چي قوم د موسٰی ؑ و حق ته لار پیدا کړې علمًا وعملاً، ولي په تورات کي اعتقادیات او عملیات دواړه سته.

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهٗۤ اٰيَةً

او وګرځول موږ زوی د مریم او مور دده آیة یعني دلیل د قدرتِ تامه د خدای ج بسبب ولادتها ایاه من غیر مسیس شخص.

سوال: عیسی ؑ او مور دده خو دوه آیته دي، نو آیة یې ولي مفرد راوړی؟

ځواب: آیة د قدرت خو یو دی مضاف دی و دواړو ته یعني زېږول د مریم عیسی ؑ بېله مسس د چا، دویم ځواب دادی چي په آیت کي تقدیر سته یعني وجعلنا بن مریم آیة بان تکلم في المهد وظهر منه معجزات اخر وامه آیة بان ولدت من غیر مسیس، تکلم في المهد یې حذف کړی لدلالة الثانیة علیه، کذا في روح البیان، روح المعاني، قرطبي، تفسیر الرازي، مظهري وغیرهما.

وَّاٰوَيْنٰهُمَاۤ اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَّمَعِيْنٍ ﴿٥٠﴾

او ځای مو ورکړی دوی دوو ته په یو مکان مرتفع کي د مځکي، عبد الله بن سلام رض وایي چي مراد دمشق دی وهو قول سعید بن المسیب ومقاتل رح، او ضحاک رح وایي چي په غوطه کي د دمشق چي قریب ښار دی د دمشق کذا في مجمع البحار، او ابو هریرة رض وایي چي رمله ده، عطاء له ابن عباس رض څخه روایت کړی دی چي مراد بیت المقدس دی وهو قول قتادة وکعب رض.

درويش وايي: چي اطلاق د ربوة چي لوړي ځايه ته وايي پر بيت المقدس ډېر زيبا دى، ولي كعب رح وايي چي بيت المقدس اته ميله تر نورو ځمكي و اسمان ته نژدې دى، او ابن زيد وايي مصر دى او سدي وايي فلسطين دى، حسين كاشفي وايي ما درو پسر را وقتيكه از يهود فرار كردند وباز آورديم بسوى ربوه از زمين بيت المقدس، حسين كاشفي رح په تفسير حسيني كي وايي اورده اند كه مريم با پسر خود وپسر عم خود يوسف بن ماهان ۱۲ سال درآن موضع بسر بردند وطعام عيسى ومادروى از بهايي ريسمان بود كه مادرش مى رشت وعيسى ؏ دربازار ميفروخت لكن اين ريسمان از قطن وكتان بوده انتهى.

(ذات قرار) چي هغه ځمكه ځاى د قرار وه، يعني سمه اواره ځمكه چي شيگي او ډېري نه وې پكښې او اوسېدونكي يې په ارامه پر اوسېدل، او بعض مفسرين وايي چي ځاى د مېوو او د كښتو ؤ چي خلگ د مېوو او كښتو له سببه پكښې اوسېدل (معين) اوبه او ويالې جاري يې درلودې، عرب وايي: معن الماء اذا جرٰى، نو د معين وزن د فعيل دى په معنى د فاعل اى ظاهر جار.

فائده: جاري اوبو ته ولي معين وايي؟ ددې لپاره چي په سترگو ليدل كېږي بخلاف القنوات (كارېزونه)

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ

پوه سه: چي دا حكايت دى وعليه الصلوة والسلام ته على وجه الاجمال د هغه شي چي په هغه مخاطب سوى دى هر رسول په عصر كي، غرض زما دادى چي داسي خطاب نه دى چي ټوله په مخاطب سوي دفعةً واحدةً، ولي چي رسولان خو په متفرقه زمانو كي راستول سوي وه فلايمكن الخطاب الى الكل دفعةً في زمان واحد بلكي هر رسول په خپله زمانه كي په هغه وروستني آيت كي داسي مخاطب سوي وه امرًا تكليفًا يعني مكلف وه په ما سيئاتي سره (كلوا من الطيبات) يعني تاسي خوراك كوئ د حلالاتو شيانو څخه دون المحرمات ولذا قلت امرًا تكليفيًا له دې څخه دا معلومه سوه چي خورك د حلالاتو شرع قديم ده.

فائده: مظهري رح د طيباتو په حلالاتو مقابل د محرماتو سره كړى دى، نو ځكه موږ دا وويل چي دا امر تكليفي دى، او روح البيان د طيباتو تفسير داسي

کړی دی مایستطاب ویستلذ من مباحات المکائل والفواکه، نو ځکه یې داسې ویلي دي چې په دې آیت کې بیان دی د اباحت د لذائذو او فواکه ورسولانو ته، او په دې آیت کې دا هم اشاره وده ته ده چې اباحت شرع قدیم ده، او بعض مفسرین وايي چې دا خطاب دی و رسول الله ﷺ ته، پر قانون د عربو چې یو سړي ته خطاب د جمع کوي تعظيمًا (لکه په پښتو کي هم ورته الفاظ سته لکه یو شاګرد چې استاذ ته ووايي چې تاسي نن چېري تللي واست مثلاً په ځای کي ددې چې ته نن چېري تللی وې) وهکذا خطابات الادب بین الابن والاب فافهم، نو په دې آیت کې اظهار لفضله ﷺ وقيامه تمام الکل في حيازة کما لاتهم.

ع:...... آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

فائده: پر تقدیر د اراده د مستلذاتو او فواکهو خو امر ترفیه دی، په دې رد دی د رهبانیه وو چې ترک د مستلذاتو کوي د بزرګۍ لپاره کما في رهبان النصاری، کریمه: ورهبانية ابتدعوها ماکتبناها علیهم الآیة، او بعض مفسرین وايي چې د طیبات معنی ده الحلال الصافي القوام، نو د حلال مراد دادی چې معصیت د خدای ﷻ نه وي پکښې چې ضد یې حرام دی، او د صافي معنی داده چې خدای پاک په هغه کي نه هېرېږي او ضد یې هغه دی چې سړی چې سړی په انهماک کي د شهواتو اخته کوي لکه بعض پېڅلانو چې مختار کړی دی چې پر سترخان د نعمتو د کاسو او غابو سره جنګ وي، او د قوام معنی داده چې دومره خوراک کول چې قوام د نفس او حفظ د عقل او د قوٰی ظاهره او باطنه په وسي، او ضد د قوام خوراک دی فوق الشبع.

حکایت: زما یو شاګرد ؤ چې ښخي ډېره ډوډۍ یې پر یوه ځای خوړله، نو ده ماته وویل چې ما هیڅ کله تېغ (اربۍ) نه دی کښلی! ما ورته وویل چې تېغ خو هلته سړی کاږي چې په معده کي خالي ځای وي، ته خو ډوډۍ تر ستوني پوري خورې، نو تېغ به په کوم ځای کي پیدا سي، دا وه فاکهه د تفسير ایوبي چې په عين حال کي منع د خورک څخه فوق الشبع.

وَاعْمَلُوْا صَالِحًا ۭ اِنِّىْ بِمَا تَعْمَلُوْنَ عَلِيْمٌ ۝۵۱

او تاسي عمل کوئ صالح.

فائده: صالح عمل هغه دی چې مراد ځنې وجه الله وي پر موافق د امر

خدای ج خالصًا له تعالى چي نه شرک جلي لکه بت پرستي پکښې وي او نه شرک خفي چي رياء ده پکښې وي (اني بما تعملون عليم) تعليل ده د (واعملوا) يعني فاجازيكم حسب اعمالكم.

پوه سه: چي کلمه د ما که مصدريه وي، نو معنی يې داده اني بعملکم عليم او کلمه د ما که موصوله وي، نو عائد و موصول ته محذوف دی، والتقدير اني بالذي تعملونه عليم فتدبر.

وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

ای اکل الطيبات والعمل بالصالحات شريعت او ملت دی ستاسي ټولو يعني مؤمنانو (ملةً واحدةً) وهي الاسلام چي يو دی په معتقداتو کي او په اصولو کي د شرائعو والعمل بالفروع على حسب ما امر الله به.

فائده: جمله د وان هذه آه محلاً منصوب ده حال ده له فاعل څخه د كلوا، قوله امة واحدة حال مؤكده دی لقوله امتكم مثل زيد ابوک عطوفًا او عامل د حال معنی د اشير ده چي د هذه څخه وفهمېدله كما في قوله تعالى وهذا بعلي شيخًا.

(وانا ربكم فاتقون) او زه خدای ج مربي ستاسي يم، نو زما څخه وبېرېږئ، والفاء للسببية يعني زه مو رب يم، نو زما د عذاب څخه وبېرېږئ.

پوه سه: چي اکل د لقمه حلال په انسان کي علم او حکمت پيدا کوي كما في المثنوي:

علم وحکمت زايد از لقمه حلال .... عشق ورقت آيد از لقمه حلال

فائده: كان رزق نبينا ﷺ من غنائم الكفار وهذا الرزق اطيب الطيبات.

فَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ

نو سره ټوک کړې هغو کسانو چي دوی ته رسل وراستول سوي وه وروسته تر ارسال امر د دين خپل يعني ډېر دينونه يې څندي جوړ کړه چي مختلفه وه په اصول کي د دين، نو بعضو له دوی څخه ايمان راوړی پر ټولو رسولانو او په ټوله ما ارسل اليهم وهم اهل الحق في كل قرن، او بعض ايمان راوړي پر بعض رسولانو او پر بعضو کتابو كاليهود آمنوا بموسى ع وبالتورات دون غيره

کالانجیل وعیسی ؑ، او نصاری چي ایمان یې پر عیسی ؑ او انجیل دون غیره ای موسی ؑ و تورات، او بعضو کفر وکړی په ټولو کتابو او په ټولو رسولانو لکه مجوس او بت پرستان.

فائده: باب د تفعل په معنی د تفعیل دی، ضمیر د تقطعوا وه مرسل الیهم ته راجع دی المذکورین في القصص المذکورة حیث قال الله تعالی: ولقد ارسلنا نوحًا الی قومه وانشاء قرونًا فارسلنا فیهم رسلاً تترٰی وغیر ذالک، نو جمله د تقطعوا عطف ده پر ارسلنا في قوله تعالی ولقد ارسلنا آه (زبرًا) جمع د زبور ده بمعنی الفرقة یعني دوی فرقه فرقه او طائفه وګرځېدل کمامر آنفًا.

فائده: زبرًا یا منصوب دی مفعول مطلق د تقطعوا من غیر لفظه نحو انبته الله نباتًا، او عین ممکنه ده چي زبرًا دي په معنی د کتبًا وي من قولهم زبرت الکتاب اذا کتبته کتابةً غلیظةً وکل کتاب یکون غلیظ الکتابة یقال له زبور، نو معنی داده چي دوی خپل دین وګرځاوه کتابونه کتابونه چي تحریفات یې پکښي وکړه بعد ماکان کتابًا واحدًا من الله منزلاً علی رسوله.

كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾

هره ډله ددې متفرقو ډلو څخه په هغه دین کي که څه هم في الواقع باطل او مبني پر هوا نفسي وي خوشاله وي او عقیده یې دا وي چي موږ پر حق یو.

پوه سه: چي دا جمله مستانفه ده او څرنګه هره فرقه وایي چي زه خدای پېژنم او پر حق یم، شیخ مصلح الدین شیرازي ؒ وایي:

عاکفان کعبه جلالش بتقصیر عبادت معترفند که ماعبدناک حق عبادتک، وواصفان حلیه جمالش بتحیر منسوب که ما عرفناک حق معرفتک.

گر کس وصف ز من پر سد .... بیدل از بی نشان چه گوید باز
عاشقان کشته گان معشوقند .... بر نیا ید ز کشتگان اواز

فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾

پرېږده ته یا محمد ؐ دوی په خپل کفر او ضلال کي او په غفلت او جهالت کي جهلاً مرکبًا یعني چي نه په حق پوهېږي او نه په خپل جهل.

پوه سه: چي د جهل مرکب والا ته هدايت ډېر مشکل کار دی، ولي چي دی ځان پر حق بولي ... بيت:

آن کس که ندند وبداند که بداند ...... درجهل مرکب ابد الدهر بماند

البته هغه ځوک چي پر خپل جهل علم ولري د هغه هدايت ته لار سته ... بيت:

آن کس که نداند وبداند که نداند ..... او اسپ خود از گنبد پيروزه جهاند

پوه سه: چي غمرة هغو ابو ته وايي چي د سړي قامت پکښي پټېږي، نو ددوی جهالت او کفرېي مشابه کړی د هغو سره ولي چي دوی هم په خپل کفر او ضلالت کي پټ دي تر وخته پوري د قتل يا موت پر کفر باندي پرېږده فهذا وعيد لهم بعذاب الدنيا والآخرة وتسلية لرسول الله ﷺ ونهى عن استعجال عذابهم والجزع من تاخير العذاب.

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾

آيا گمان کوي هغه کسان چي په مال ديهم دوی خوشاله دي او متابعت د رسولانو نه کوي، بلکي تکذيب يې کوي (والهمزة للانکار الواقع يعني دا گمان دي نه کوي)

پوه سه: چي کلمه د ان لپاره د تحقيق ده او کلمه د ما موصوله ده يعني په تحقيق هغه شی چي موږ يې دوی ته ورکوو او دوی ته کومک ور رسوو په هغه شي، ضمير د به عائد دی و ما موصوله ته.

سوال: کلمه د ما چي موصوله ده ولي په ان متصل نوشته کړې ده، قانون د نحو فصل دی يعني هکذا ان ما؟

ځواب: د اتصال په سبب د رسم د مصحف عثماني دی چي امام يې بولي وان لانعلم حکمته، هکذا في روح المعاني.

(من مال وبنين) بيان د ما موصوله دی يعني مال او زامن.

فائده: مال يې تر زامنو دمخه کړی مع أن البنين اعز من الاموال باعتبار الوجود، ولي چي په مال سره ماينه پيدا کېږي او د هغې نفعه وروسته بنين او بنات پيدا کېږي.

سوال: چي اولاد ويل سوی وای بنين او بنات دواړو ته به شامل وای، حکمت يې څه دی؟

ځواب: دا مخاطبه قرآنيه ده د کفارو سره او هغو ته بنات سر درد وه.

نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرٰتِ ۭ بَلْ لَّا يَشْعُرُوْنَ ﴿٥٦﴾

(نسارع لهم آه) دا جمله خبر دان ده او عائد پکښې محذوف دی ای نسارع به او ان سره د اسم او خبره قائم مقام د مفعولي د يحسبون دی، ترجمه: آيا دوی دا گمان دی چې دوی ته مونږ په دنيا کې اموال او بنين ورکوو دا مبادرت دی زمونږ د خوا دوی ته په خير سره او اکرام او اعزاز د دوی دی يعنې ثواب د دوی د عملو او عقائدو دی چې خدای جل جلاله له دوی څخه راضي دی، نو ځکه دوی په خوشاله دي ومعنى الاستفهام ان الامر ليس كذالك (بل لايشعرون) بلکې دوی شعور نه لري يعنې حيوانات يې لري، کريمه: هم كالانعام بل هم اضل، ولې دوی که فطنة، فهم او شعور درلودای دا به ورته معلومه سوې وای چې عقائد او اعمال زمونږ خو مستوجب د ثواب او د مرضات الهي نه دي بلکې دا استدراج دی مبادرت الى الخيرات نه دی.

فائده: په آيت کې رد دی پر معتزله وو چې دوی وايي چې هر شی چې اصلح وي د بندگانو په دين کې هغه پر خدای جل جلاله واجب دی چې د بنده سره به يې کوي، په شرح العقائد کې وايي چې شيخ ابو الحسن الاشعري وخپل استاذ الجبائي المعتزلي ته وويل چې هغه دې مسئلې چې اصلح پر خدای جل جلاله واجب دی بيان کاوه، چې ته څه وايه په هغو درو ورڼو کې چې يو مؤمن تقي وي مړ سي او بل کافر فاجر مړ سي او بل په کوچني والي مړ سي؟ جبائي ورته وويل چې مؤمن تقي به په جنت کې وي خدای جل جلاله خپل واجب دده سره پای ته ورساوه، او کوچنی که خدای ته ووايي چې زه دې ولې په کوچني والي مړ کړم زه به دې لوی کړی وای او دين به دې پر ما عرض کړی وای چې ما ايمان راوړی وای اوس به زه په استحقاق سره په جنت کې وای، خدای جل جلاله به څه جواب ورکوي؟ جبائي ورته وويل چې خدای به ورته ووايي چې زه په تا خبروم چې ته که لوی سوی وای ته کافر کېدې او په دوږخ کې به وای، نو اصلح ستا دغه وه چې په کوچني والي مې مړ کړې، شيخ اشعري رح وويل چې هغه کافر ورور چې په دوږخ کې دی که يې خدای جل جلاله ته وويل چې په ما خو هم خبر وې چې زه کافر کېږم، نو ما لره خو هم اصلح دا وه چې په کوچني والي دې وژلی وای، له دوږخ څخه به خلاص وای، خدای ج به څه جواب ورکوي؟ فتحير الجبائي وترک الاشعري رحمه الله مذهبه انتهى بتغير فافهم.

إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾

په تحقيق هغه كسان چي له بيري څخه له عذابه د خداى ﷻ ځان ساتي د اسبابو څخه د عذاب د خداى ﷻ من المعاصي، قال الحسن البصري رح المؤمن جمع احسانًا (اى العمل بالاخلاص كما في الحديث الطويل المتفق عليه الاحسان ان تعبد الله كانه تراه فان لم تكن تراه فانه يراک) او بيره د خداى ﷻ څخه سره د عمل بالاحسان لري، والمنافق جمع اسائة (اى الكفر المبطن) وامنًا او بيغمه دى.

وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾

او هغه كسان چي پر آياتو قرآنيه د رب ددوى يې ايمان وي (دا عطف دى پر الذين) او يا مراد له آياتو څخه علامات منصوبه دي في الانفس والافاق الدالة على وجود الصانع وتوحيده وكمال علمه وقدرته يعني پر دې آياتو يې ايمان راوړى وي.. بيت:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار .... هر ورقى دفتريست معرفت كردگار

وَالَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

او هغه كسان چي دوى د رب سره ددوى شريک نه وايي.

سوال: په مخني آيت كي داسي راغله والذين هم بآيات ربهم آه، چي د تفسير سره تېر سو چي توحيد د خداى ﷻ پكښي ذكر سو فما الحكمة في ذكر هذه الآية؟

ځواب: مراد په دې آيت كي عام دى كه شرک جلي وي كه خفي كالرياء، نو توحيد د خداى ﷻ مستلزم عدم شرک لره نه دى كالعلماء المرائين.

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ

او هغه كسان چي وركوي هغه شى چي دوى يې وركوي من الزكوة والصدقات وصلة الرحم وتوسلوا بها الى مرضات الله.

پوه سه: چي صيغه د مضارع لپاره د استمرار ده، يعني هميشه يې دغه كار وي او صيغه د ماضي يعني ما اتوا لپاره د دلالت پر تحقق ده (وقلوبهم وجلة) الواو للحال عن فاعل يؤتون او زړونه ددوى بېرېږي چي دا صدقات به زموږ نه وي قبول

سوي، ولي چي دوی پر خپل ځان دا يقين نه لري چي دا عمل دې په اخلاص کړی وي يا يې دا خيال وي چي دا زما عمل به شايان د شان د خدای ﷻ نه وي، نو زه به په عمل ونيول سم يعني بالعذاب، او يا پر دې ېرېږي چي دا اعمال زما په سبب د خلاصون زما د اوره نه وګرځي لكثرة الخطايا، سيد طايفة الصوفية بايزيد البسطامي رحمه الله په خپل يوه مناجات کي وايي:

چار چيز اورده ام شاها که در گنج تو نيست
عاجزى و مسكينى فقر و گناه اورده ام

په عمل به غرور مغرور کوي.

تكبر عزازيل را خوار كرد .... بزندان لعنت گرفتار كرد

انا خير منه خلقتني من نار وخلقته من طين، قاله ابليس عليه اللعنة حين امره الله تعالى بالسجود لآدم وقد مر تمام تفسيره في سورة البقرة.

أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ ﴿٦٠﴾

اى لان رجوعهم الى الله وهو يعلم ما يخفى، او حسن بصري رحمه الله وايي چي دوی عبادت کوي او په عبادت کي ډېر کوشان وي او ېرېږي چي را باندي رد نه سي، د سيدتنا ام المؤمنين عائشة رضي الله عنها څخه روايت دی، دا وايي چي ما پوښتنه وکړه دد ې آيت په باره کي (والذين يؤتون ما اتوا وقلوبهم وجلة) چي دا هغه کسان دي چي شراب څښي (ويسرقون قال عليه السلام لا يا ابنت الصديق ولكنهم يصومون) يعني روژې نسي او لمونځونه کوي او زكوات ورکوي او دوی ېرېږي چي را څخه قبول به نه سي (اولئك يسارعون في الخيرت) رواه احمد والترمذي، د بعض صوفيه کبارو څخه روايت دی چي ېره د عارف بالله خپل د طاعت څخه ډېر وي تر معصيت لان المعصيت يمحو بالتوبة والطاعة يطلب بتصحيح اركانها وغيرها والاخلاص والصدق في كل ذالك وتلك امور الدقيقة قلما يدركها صاحبها.

درویش وایي: چي فاذا كان فاعل الطاعات فائقًا مضطربًا فكيف حال العاصي المتوغل في العصيان، سعدي شيرازي وايي:

در ان کزقول پرستار و فعل .... اولوا العزم راتن بلرزد زهول
بجای که دهشت خورد انبياء .... تو عذری گناه را چه داری بيا

فائده: موصوفات متعاطفه ټوله اسم د ان دي او خبر یې راتلونکی آیت دی.

أُولَٰٓئِكَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَٰبِقُونَ ﴿٦١﴾

دغه کسان چي موصوف په دغو صفاتو سره وي رغبت کوي اشد الرغبة في الطاعات او مبادرت کوي په کولو کي د طاعاتو مذکوره وو وغیره کي چي را څخه فوت نسي، او یا معنیٰ داده چي تلوار کوي په نیل کي د خیراتو الاخروية من الجنات ورضی الله الرحمن وبشارة في ذالک ان لاخوف علیهم ولاهم یحزنون چي د خیرات موعود پر کولو د طاعاتو مذکوره وو، او دا حتمال هم سته چي مراد له خیراتو څخه دي خیرات دنیویه وي چي موعود دي پر صالح اعمالو په دنیا کي کما قال رسول الله ﷺ (لایرد البلاء الا الدعاء، ولایزید في العمر الا البر ای صلة الرحم مع الاقارب) آیة کریمه: فاتاهم الله ثواب الدنیا وحسن ثواب الآخرة.

پوښتنه: په آیت متلوه کي موصول یعني الذین یې مکرر راوړل سو، او که یې د اول موصول پر صله نوري صلات عطف کړي وای او موصول یې نه وای راوړی مثلاً داسي ویل سوي وای ان الذین هم من خشية ربهم مشفقون وهم بآیات ربهم یؤمنون وهم بربهم لایشرکون، ویؤتون ما اتوا الی اخیرها، نو اختصار به هم وای نو حکمت د اعاده د موصولاتو څه دی؟

ځواب: په اعاده کي د موصولاتو تنبیه پر دې ده چي هر یو ددې صفاتو مستقل دی په ثبوت کي د خبر یعني یسارعون في الخیرات، او که یې صلات سره عطف کړي وای او موصولات یې نه وای راوړي نو هم به ددې کېدای چي دا مجموع الصلات سبب دی د مسارعت الی الخیرات فتامل غاية التامل.

پوه سه: چي لام په (وهم لها سٰبقون) کي لپاره د اجل او د سابقون مفعول محذوف دی، والمعنی دوی ای المتصفون بالصفات المذکورة لاجل الخیرات المذکورة چي ددوی د خول د مخه دی تر خلکو و جنتو ته او دا هم احتمال سته چي دوی له سببه د خیراتي کارو چي ذکر سوه سابقون دي وخیراتو ته ددې دنیا قبل الآخرة کمامر ذکرها، او بعض مفسرین وایي چي لام په معنی د الی دی، نو معنی داده چي دوی د خیر و کارو ته سابقون دي تر نورو امتو.

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

او موږ تكليف نه كوو (مضارع لپاره د استمرار ده يعني دا عادت مستمره زموږ دی) پر نفس مگر په هغه شي چي هغه نفس يې توان او طاقت لري (ولي چي زكوات يې پر اغنياؤ فرض كړی دی دون الفقراء، او لمونځ قيامًا پر هغه چا فرض دی چي طاقت د قيام لري والا فقاعدًا والا فمضطجعًا او روژه يې پر هغه چا فرض كړې ده چي طاقت يې لري او شيخ فاني يې له روژې څخه په فديه د نصف صاع خلاص كړی وهكذا مسافر او مريض يې له روژې څخه په قضاء د عدتٍ من ايام اخر معاف كړی دی الی غير ذالک من التكاليف الشرعية) او دا هم احتمال ذكر كړل سوی دی چي دا جمله مستانفه ده يعني واو استينافي دی كما في كثير من مواضع الهداية، لپاره د باعثه كولو د مؤمنانو پر اعمال مذكوره وو په دې معنی چي تاسي خپل سعي مبذول كړي دا خيرات مذكوره له دائره څخه د توان او طاقت نه دي وتلي.

وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

او په نيز زموږ يو كتاب سته چي مراد ځندي لوح محفوظ دی (نو تنوين د كتاب لپاره د تعظيم دی ای كتاب عظيم الشان، او يا مراد ځندي صحائف د اعمالو دي چي كرام كاتبين د هر بنده اعمال پكښي ثبت كړي دي، نو پر دې تقدير تنوين لپاره د تكثير دی ای صحائف كثيرة محفوظة تحت العرش كما يقول الرجل افتخارًا عندي دراهم ودنانير ای كثيرة) چي خبري كوي يعني په هغه كتاب كي ثبت دي فالنطق كناية په حق متحقق في الواقع يعني اعمالهم ثابتة لدينا لايضيع منها شئ، او پر بندګانو ظلم نه كړل كېږي يعني نه يې په حسناتو كي نقصان راځي عما فعلوا، او نه يې په سيئاتو كي زيادت راځي پر ما فعلوها، كريمه: فمن يعمل مثقال ذرة خيرًا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرًا يره.

فائده: د لقد ارسلنا نوحًا څخه بيان د حال د كافرانو ؤ الی قوله تعالی بل لايشعرون، او په اثناء كي د حال د كافرانو چي حكمت يې انذار ؤ، د هغه قول څخه د خدای ﷻ ان الذين هم من خشية ربهم څخه الی قوله تعالی وهم لايظلمون، پر طور د جمل معترضه بيان د حال د مؤمنانو ؤ بشارةً لهم، اوس بيرته حال د كفارو ذكر كوي يعني بقوله تعالی.

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هٰذَا

تر پایه پوري نو دا آیات متصل دی بقوله تعالی بل لایشعرون (في غمرة) یعني زړونه د هغو کفارو چي پر هغو تاپه د لایشعرون ولګول سوه په غمره یعني غفلت غامره کي دي (من هذا) یعني د خپل عدم شعور څخه نو دوی لکه چي شعور نه لري پر خپل عدم شعور هم شعور نه لري، وهذا معنی الجهل المرکب کما مر تفصیله.

وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾

او دوی لره یعني مشرکي مکة لره عملونه دي یعني خبیث (من دون ذالک) ای کائنة من آه بیله هغه عملو چي په هغه سره مؤمنان موصوف وه کمامرت یا معنی داده چي زائد تر شرک نور خبیث عملونه لري، چي دوی د هغو اعمال خبیثه وو عمل کونکي دي یعني چي دوی پر هغو عملو عادت نیولی دی.

پوه سه: چي وهم لها آه صفت دی د اعمال.

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ

پوه سه: چي حتی غایة ده لاعمالهم المذکورة او شروع ده د وروسته لپاره چي مضمون د شرطیه دی کذا في روح المعاني وتفسیر الکشاف، ترجمه: تر هغه وخته دوی هغه عملونه کوي چي ونسو موږ رئیسان د دوی چي متنعمین وه مشتق من الترف بمعنی النعمة (بالعذاب) ابن عباس رض وایي وهو السیف یوم بدر، او ضحاک رح وایي چي مراد له عذابه لوږه وه چي پر دوی مسلطه سوه په سبب د ښېرا د علیه الصلوة والسلام اللهم اشدد وطئتک علی مضر (ته سخت کړې عذاب خپل پر مضر یعني قریش) واجعلها علیهم سنین کسني یوسف (او وګرځوې پر دوی کلونه د کاختۍ لکه کلونه د کاختۍ د یوسف ع) فابتلاهم الله بالقحط حتی اکلوا الکلاب والجیف والعظام (نو دوی مبتلاء کړه خدای پاک په کاختۍ او لوږه سره حتی چي د سپو غوښې به یې خوړلې او نور مردار شیان او هډوکي به یې ایشول هغه غوړي او به به یې څیښلې، کما في البخاري ومسلم بروایة ابن مسعود.

اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُوْنَ ﴿٦٤﴾

کلمة اذا للمفاجئة والجئر رفع الصوت بالاستغاثة، دا جمله جواب د شرط ده يعني اذا اخذنا آه.

فائده: اذا للمفاجات پر جمله اسميه قائم مقام د فاء جزائيه دی کما في کتب النحو.

لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِّنَّا لَا تُنْصَرُوْنَ ﴿٦٥﴾

مقدر بقيل يعني د ملکو د خوا به ورته وويل سوه چي تاسي استغاثې او نارې مه وهئ نن ورځ ای حين نزول العذاب (انکم منا لاتنصرون) علت دی د نهي د جوار څخه يعني د تاسي سره زموږ د خوا کومک نه کول کيږي فلا ينفعکم الجوار لعدم الفائدة ولي چي زموږ نصرت او کومک نه درسره کيږي په دفع د عذاب وارد، ولهذا قيل:

تو پيش از عقوبت دری عفو کوب ...... که سودی ندارد فغان زير چوب

قَدْ كَانَتْ اٰيٰتِيْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ

په تحقيق وه آيات القرآن چي پر تاسي تلاوت کيدله.

پوه سه: چي جمله (تتلی عليکم) تر پايه پوري علت دی د لاتنصرون.

فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُوْنَ ﴿٦٦﴾

نو تاسي به واست حين تلاوة آيات القرآن عليکم د پندو پرخوا يعني د شا پر خوا به مو رجوع کول يعني وسماع الآيات ته به مو شا ورګرځول نه مو اوريدی او نه مو تصديق پر کاوه او نه هم عمل.

مُسْتَكْبِرِيْنَ بِهٖ سٰمِرًا تَهْجُرُوْنَ ﴿٦٧﴾

(مستکبرين) کبر به مو کاوه له متابعت څخه د عليه الصلوة والسلام چي تاسي به ځانونه لوړ بلل له متابعت څخه د عليه الصلوة والسلام.

پوه سه: چي مظهري رح وايي چي (به) ضمير راجع دی وغير مذکور لفظ ته وهو الحرم، نو تاسي کفر کاوه په حرم سره يعني دوی به ويل چي موږ د حرم اوسيدونکي يو او جيران د بيت الله يو، لايظهر علينا احد ولانخاف احدًا کذا قال

ابـن عبـاس رض ومجاهـد وجماعـة رح، ولمـا كـان افتخـارهم واسـتكبارهم بالبيت الشريف مشهورًا اغنى عن ذكر المرجع، وقال روح البيان به حالكونهم مكذبين بكتابي الذي عبر منه بآياتي، نو تكذيب مبني على تضمين الاستكبار معنى التكذيب ولهذا عبر عن التكذيب بالاستكبار، نو ضمير په نيږ د روح البيان راجع دى قرآن ته چي د هغه دليل ذكر د آياتو دى، او روح المعاني د مظهري د توجيه سره موافقت كړى دى والله اعلم بالصواب وعنده علم الكتاب

(سٰمِرًا) حال دى له فاعل څخه د مستكبرين اى حال كونكم تسمرون (خبري كوي د شپې) في مجالسكم حول البيت، والسمر في اللغة الحديث بالليل والسامر اسم جمع كالبقر للباقر، والحاصل يقال سمر القوم يسمرون فهم سمار (دا جمع ده) وسامر دا اسم جمع ده كذا في النهاية (تهجرون) اى تفحشون وتسبون النبي ﷺ واصحابه، حاصل دادى چي قريش چي به د شپې حول البيت سره جمع سول عام مجلس او خبري ددوى به بد ويل وه پر عليه الصلوة والسلام بكونه شاعرًا كاذبًا مجنونًا كاهنًا او قرآن يې شعر او كهانت باله او د عليه الصلوة والسلام د خوايې باله.

فائده: كان عليه الصلوة والسلام يصلى العشاء الى ثلث الليل ويكره النوم قبلها والحديث بعدها، قرطبي په خپل تفسير كي وايي اتفق العلماء پر كراهيت د خبرو وروسته تر ماخستن د لمانځه، دى وايي چي لمونځونه حد دى د بخښني د خطايا وو د انسان (يعني الصغائر) فينام على سلامة وقد ختم الكرام الكاتبين صفحية بالعبادة وهي صلوة العشاء فان سمر بعدها فقد لغا وجعل خاتمة صحيفة اللغو والباطل، تاريخ وايي چي امر المؤمنين عمر رضي الله عنه لايدع سامرًا بعد العشاء ويقول ارجعوا فلعل الله يرزقكم صلوة وتهجدًا، لكن فقيه ابو الليث سمرقندي رح په بحر العلوم كي وايي چي سمر يعني بعد صلوة العشاء خبري درې قسمه دي (۱) چي په مذاكرة كي د علم دين وي فهو افضل من النوم وليس بمنهى عنه، او پر دې قياس دى مذاكره په يو امر كي چي په هغه كي خير د مسلمانانو وي لكه غزوات وغيره، او په صحيح حديث كي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام سمر كاوه بعد العشاء في بيت ابى بكر رض ليلاً في الامر الذي يكون من امر المسلمين (۲) مايكون اساطير الاولين (يعني د پخوانيو خلكو د درواغو قصې) درواغ او

مسخرې، ټوکي ټکالي او خنداوي فهو مکروه جدًا (۳) چي د الفت لپاره خبري سره کوي یا مېړه او ماینه د جماع په باب کي خبري سره کوي، ویجتنبوا الکذب وقول الباطل فلا باس به، او وروسته باید ذکر د خدای ﷻ تسبیح او تهلیل ووایي حتی یکون رجوعهم بالخیر، وفي الحدیث الصحیح کان رسول الله ﷺ اذا اراد القیام من مجلسه (لیلاً کان او نهارًا) قال سبحانک اللهم وبحمدک اشهد ان لا اله الا انت استغفرک واتوب الیک وروسته به یې وویل چي دا کلمات ماته جبرئیل راښوولي دي، وفي روضة الاخیار من قال تلک الکلمات قبل ان یقوم من مجلسه کفر الله ماکان في مجلسه (من اللغو) کذا في الحدیث.

تنبیه: درویش وایي چي چونکه بحث د سمر منهي عنه راغلی او اوس د شعبان د میاشتي (۲۱) نېټه (۱۴۳۰هـ ق) ده، نو د مبارکي میاشتي د روژې سمر منهي عنه ته به نظر وکړو، نو پوه سه! چي یوه طبقه د ځوانانو خلګو، نو د هغو طریقه کار دادی چي په یوه جامع مسجد کي د الم ترکیف آه تراویح کېږي هورې تراویح وکړي، وروسته په یوه کوټه یا یو کور کي ډش چالان کړي چي عریان نمایش د خارجیانو دی یا کېبل چالان کړي، بله بیا یوه میانه طبقه عوام دي هغه په دکان یا کوټه کي پټي یا کتار کوي یا شترنج او کم از کم ټي وي خو ورته چالان وي، دا دواړي طبقې د پېشلمي تر وخته پوري په دا فسق او فجور اخته وي سحري یا پېشلمی چي وکړي بیده سي د سهار لمونځ قضاء کړي ثابت راکښېني مخ پر پېمینځي هر کار چي یې کاوه په هغه کار پسي روان سي، یوه د بعض ملایانو طبقه ده هغه چي تراویح وکړي یو مقتدی ورته ووایي راځه مولوي صاحب یا قاري صاحب یا مفتي صاحب زموږ سراچې ته به ولاړ سو چای، مېوه وغیره به وخورو او یو ګړی به باندار هم وکړو، خیر مذکوره ملاصاحبان ورسره ولاړ سي هورې قهقه خندا، ټوکي ټکالي او غیبت د یو چا سره وکړي نژدې پېشلمي ته کور ته راسي لږ بیده سي یا نه پېش لمی وکړي یو څو رکعته نفل یا تلاوت د قرآن کریم وکړي سپیدو ته منتظر وي، څرنګه چي سپیدې راوچوي د سهار لمونځ مقتدیانو ته ورکړي سمدستي په یوه حجره کي د مسجد یا په کور کي تلتک پر ځان واچوي چونکه د شپې بیداري پر تېره سوې وي نه په عبادت بلکې په لهو لعب کي، نو تر

پاخه ځانښته بیده وي، که څوک پو ښتنه ځندي وکړي چي د سهار لمونځ ولي په سپیدو کي کوي؟ دی ورته ووایي چي علیه الصلوة والسلام د سهار لمونځ په اول کي د صبح صادق کاوه، لکن پر ده دوه سواله بلا امکان الجواب واردیږي، اول دا چي علیه الصلوة والسلام یوازي په روژه کي داسي وخت د سهار لمونځ کاوه که تول عمر؟ چاره نسته چي دی به وایي چي همیشه د علیه الصلوة والسلام داغه عادت ؤ کما ثبت في الاحادیث الشریفة الصحیحة، نو د ملا صاحب څخه دا پوښتنه کیږي چي ته چي داغسي د سیرت النبوي عاشق یې، نو ته ولي ګرده کال دغسي عادت نه لرې؟ دویم د ملا صاحب څخه پوښتنه کیږي چي په کوم حدیث کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام په روژه کي یا په نورو میاشتو کي د سهار تر لمانځه متصل به بدېدی؟ بلکې احادیث صحیحه د شیخانو بخاري او مسلم پر دې شاهد دي چي علیه الصلوة والسلام وایي چي څوک د سهار لمونځ وکړي او هورې په تسبیح او تهلیل سره مشغوله وي تر څو چي لمر یوه یا دوې نېزې مقدار راپورته سي، نو هلته صلوة الاشراق دوه یا څلور رکعته وکړي کان له کذا وکذا من الاجر والثواب او کما قال رسول ﷺ، نو مذکوره ملایان به د دغو دوو سوالو څه جواب وایي، حاصل دادی چي د بعض ملایانو طریقه داده چي دین یې تابع د خپل هوا او هوس ګرځولی دی ... ع: بدین علم و دانش باید گریست

ع: چو کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانی

درویش وایي: چي ماه رمضان د برکت او مغفرت او د عبادت خصوصي میاشت ده باید حتی الوسع سړی په عبادت یومًا ولیلاً صرف کړي تر بلې روژې ژوند معلوم نه دی ... بیت:

تو گوئی آنچه دانی سخنت سود مند ..... اگر هیچ کس را نیاید پسند

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَآءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ ءَابَآءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

پوښتنه: چي همزه لپاره د انکار دی او انکار د نفي اثبات دی، او اصل د (یدبروا) یتدبروا ؤ تاء یې په دال کي مدغمه کړه، او کلمه د فاء عطف ده پر مقدر، والتقدیر الم یسمعوا فلم یدبروا، او مراد له قول څخه قرآن کریم دی یعني لام لپاره د عهد دی لانه المفهوم من الکلام مع کفار مکة یعني القول الذي جاء به محمد ﷺ،

والحاصل چي دوی واورېدی قرآن او دوی فکر هم پکښې وواهه په امید د معارضة القرآن لکن دوی قادر نه سوه پر اتیان د مثل د اقصر سوره، نو علیه الصلوة والسلام پر دوی غالب سو په دعوه کي د رسالت، او ددې چي قرآن کریم کلام الله المعجز دی ولیس من کلام البشر کما زعموا ان محمداً ﷺ دا قرآن په خپله جوړوي او خلګو ته یې د کلام الله په نامه معرفي کوي لانه لو کان کک لما عجزوا عن اتیان مثل اقصر سورة فضلاً عن اطول سورة کسورة البقرة مثلاً، او روح البیان او روح المعاني وایي چي همزه لپاره د انکار ده واقع من المشرکین واستقباحه والفاء للعطف علی مقدر یدل علیه الآیات السابقة، والتقدیر افعلوا ما فعلوا من النکوس کما یدل علیه تنکوصون والاستکبار کما یدل علیه مستکبرون، والهجر کما یدل علیه تهجرون، نو همزه لپاره د انکار د دغو افعالو ددوی دی یعني دوی باید دغه افعال نه وای کړي فلم یتدبروا القرآن تاچي دوی په بلاغت کامله د قرآن او قصص د امم ماضیه مطابقًا لما یدل علیه التواریخ القدیمة مع کونه ﷺ امي، نو که دوی دغه فکر وهلی وای، نو په دې به پوه سوي وای چي قرآن حق او له جانبه څخه د خدای ﷻ دی نو بې ایمان پر قرآن او پر علیه الصلوة والسلام راوړی وای.

درویش وایي: چي دا ؤ تفصیل د روح البیان او روح المعاني د دوو لیکو د بیان فارجع الی التفسیرین المذکورین وادع لي لما عانی الفقیر في هذا التفسیر

پوه سه: چي ام په معنی د بل او همزه دی یعني منقطعه دی، بل لپاره د انتقال دی او همزه لپاره د انکار دی، والمعنی بل لم یجئهم مالم یات آبائهم الاولین یعني بل جاء هم ما اتی آبائهم اسماعیل علیه السلام او وروسته تر ده من الرسول والکتاب محمد ﷺ مثل ابراهیم واسماعیل علیهما السلام ولا شقاق في ذالک.

پوه سه: چي ددې کلام مبنٰی پر دې ده چي قریش په نبوت د ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام واعقابهما قائل وه، نو تاسي ولي د محمد ﷺ له نبوت څخه انکار کوئ، او یا معنی داده چي راتګ د رسولانو له جانبه څخه د خدای ﷻ دی او انزال د کتبو پر هغو لپاره د انزار د خلګو سنت او عادت قدیمه د خدای ﷻ دیٔ کما لایخفی علی من طالع التواریخ القدیمة، فلیس نزول القرآن علی محمد علیه السلام موضع التعجب والانکار.

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾

درويش وايي: چي دلته هم كلمه د ام منقطعه ده په معنى د بل للانتقال من توبيخ الى آخر، والهمزة للانكار عن عدم معرفة رسولهم يعني قد عرفوا رسولهم محمدًا ﷺ في حال صغره وكبره وعرفوا نسبه بانه من بني هاشم من قريش، او صدق ده او ښه اخلاق او كمال علم و ادب ده او وفاء بالعهد ده او امين والى ده حتى چي قريشو به عليه الصلوة والسلام ته قبل دعوى النبوة په نامه نه ويل بلكې امين مكه به يې باله او سره ددې چي عليه الصلوة والسلام نه په حال كي د صغر او نه د كبر و كوم بشر ته د شاگردۍ په توگه كښېنستلى دى وهذا معنى كونه اميًا، نو سره ددې ټوله معلوماتو ستاسي په احوال كي د عليه الصلوة والسلام څرنگه دى ساحر بولئ يا شاعر يا مجنون يا يعلمه البشر يې بولئ.

ع...: بدين علم ودانش بايد گريست....... بيت:

آفاقها گرديده ام مهرتبان ورزيده ام
بسيار خوبان ديده ام اما تو چيزى ديگرى

(فهم له منكرون) نو دى وروسته تر معرفت تامه ده د نبوت (نو په كلام كي مضاف وضمير ته محذوف دى) اى لنبوته منكر ياست.

درويش وايي: چي په صحيح حديث كي راغلي دي چي ابو طالب په ورځ د نكاح د نبي عليه السلام يوه بليغه خطبه په حضور كي د رئيسانو او مشرانو د مضر او قريش په دې الفاظو وويل: الحمد لله الذي جعلنا من ذرية ابراهيم ؑ (اى اولاده ولو بالوسائط) وزرع اسماعيل ؑ (له كښته څخه د اسماعيل ؑ چي د ابراهيم ؑ مشر زوى ؤ) وضفتي معد وعنصر مضر (او له نسل څخه د معد بن عدنان او له اصل څخه د مضر د قبيلې) وجعلنا من حضنة بيته (موږ يې گرځولي يو له ساتونكو څخه د خپلي خوني يعني كعبې) وجعل لنا بيتًا محجوجًا (موږ ته يې راكړى يو عظيم الشان بيت چي خلك يې حج ته راځي) وحرامًا آمنًا (او حرم يې كړى دى چي ذات امن دى له قتل او غاراتو څخه) وجعلنا حكامًا على الناس (او موږ قريش يې حاكمان پر خلكو گرځولي يو) ثم ان ابن اخي محمد بن عبد الله (ﷺ) لايؤذن برجل الا رجح به (نه اندازه كېږي دى په يو سړي سره مگر زما وراره به پر درونډ

وي) فان كان في المال قل فان المال ظل زائل (كه وي په مال كي زما لږوالی یعني پرواه نه لري ولي چي مال خو لكه سايه زائلېږي) ومحمد (ﷺ) من قد عرفتم قرابته (او محمد ﷺ هغه څوک دی چي تاسي يې په قرابت یعني زما سره چي وراره مي دی خبر یاست) وقد خطب خديجة بنت خويلد وبذل لها من الصداق ماعاجله وآجله من مالي (او ده مركه كړې ده و خديجې بنت خويلد ته او دې ته ولور ايښی دی چي عاجل او آجل يې زما له مال څخه دونه دی "هغه مقدار يې په حديث كي نه دی بيان كړی" وهو والله بعد هذا له نباء عظيم وخطر جليل (او ده لره يعني عليه الصلوة والسلام لره وروسته تر دې قسم په خدای ج يو خبر ستهلوی او يو حال سته ډېر د ويارړ ک انتهی خطبة ابی طالب.

وفي هذا دليل واضح على انهم عرفوه صلى الله عليه وسلم بغاية الكمال والا لانكروا قول ابی طالب.

درويش وايي: چي دا حديث روح المعاني نقل كړی دی ما سره د عربي زيبا عبارته وتاسي ته ترجمه كړی.

اَمۡ يَقُوۡلُوۡنَ بِهٖ جِنَّةٌ ؕ

او كه دوی وايي چي د محمد (ﷺ) سره ليونتوب ملګری دی یعني انه مجنون.

پوه سه: چي دا ام دلته هم منقطعه ده بل آه كلمه د بل لپاره د انتقال ده وبل توبيخ ته د دوی او همزه لپاره د انكار ده واقع یعني جنون نسته ولي قريش په دې ښه پوهېدل چي عليه الصلوة والسلام ارجح د دوی دی عقلاً او دوی خبري د عليه الصلوة والسلام لاسيما القرآن بعيد من كلام المجانين بمراحل لكن بيا هم دوی نسبت د جنون ورته كاوه عنادًا وتكبرًا.

بَلۡ جَآءَهُمۡ بِالۡحَقِّ وَاَكۡثَرُهُمۡ لِلۡحَقِّ كٰرِهُوۡنَ ﴿۷۰﴾

بل سبب د عناد او د مكابره د دوی د عليه الصلوة والسلام سره دادی چي عليه الصلوة والسلام دوی ته راتګ وكړی په حق سره چي توحيد دی چي د دوی د تقليدي دين شرک څخه خلاف دی او د توحيد صدق ظاهر دی عقلاً ونقلاً وذالک ميراث الانبياء عليهم السلام من لدن آدم عليه السلام الی يوم ظهور محمد ﷺ.

(واكثرهم للحق كٰرهون) الواو للحال من مفعول جائهم يعني جائهم الحق وهو له كارهون عنادًا وطلبًا للرياسة واتباع الشهوات وعبادة الجمادات تقليدًا لآبائهم الجهال.

فائده: قيد د اكثريې وو ايه، ولي چي بعض د كفارو دين اسلام يې د كراهت د حق د سبب نه ؤ پرې ايښى بلكې د بېرې د توبيخ د قوم يا د عدم فكر له سببه يا د حماقت له كبله.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ

بعض مفسرين وايي چي معنى ددې آيت داده كه چېرې حق مطابق سي د خواهشاتو سره د مشركينو بان في الواقع آلهة متعددة (لفسدت السموات آه) يعني پر عالم به نه واى پاته هيڅ شى د اسمانو او د مځكي او چي په اسمانو كي دي من الشمس والقمر والنجوم والملائكة او په مځكه كي من الحيوانات والنباتات وغيرها، يعني هيڅ چي به د كتم د عدم و عرصه ته د وجود نه واى راوتلاى لدلالة برهان التمانع عليه، وهو قوله تعالى لو كان فيها آليهة الا الله لفسدتا كمامر تفصيله في تفسير سورة الحج، او ابن جريج او مقاتل وجماعة من المفسرين رحمة الله عليهم يې داسي تفسير كوي چي الحق هو الله تعالى، او فراء او زجاج وايي چي مراد له حق څخه قرآن دى، نو معنى د آيت داسي ده كه متابعت وكړي خداى جل جلاله د مراد د مشركانو يعني على فرض المحال چي ځان لره شركاء وګرځوي او يا نازل كړي قرآن پر موافق د شهواتو ددوى ونطق القرآن بالقبائح والشرک لم يكن الله الهًا فان الالوهية لايحتمل الشركة والله لايامر بالفحشاء والمنكر، ولي چي امر بالفحشاء يو رزيل كار دى والالوهية يقتضى التنزه عن الرزائل وكذا القرآن تو اتبع اهوائهم من الشرک والقبائح لم يكن كلام الله واذا خرج الله من البين لبطل وجود الممكنات لانها تقتضى الصانع الحق.

درويش وايي: چي دا ټولي خبري بناء پر فرض المحال دي تبكيتًا للمشركين القائلين بان الله شريكا وكذا يقولون للنبي صلى الله عليه وسلم ائت بقرآن غير هذا او بدله يعني بحيث لم يكن فيه ذم آلهتهم وغير ذالک.

فائده: دا تفسیرونه فقیر د دغو تفاسیرو څخه رانقل کړي دي روح المعاني، روح البیان، تفسیر مظهري، تفسیر قرطبي، بحر العلوم للسمرقندي والبیضاوي بعضها عن بعض وبعضها عن بعض لکن اقول الله اعلم بمراده في کتابه.

بَلْ اَتَیْنٰهُمْ بِذِکْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِکْرِهِمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۷۱﴾

عطف علی قوله بل جائهم بالحق الآیة، وجملة لو اتبع الحق آه معترضة بین المعطوف والمعطوف علیه لبیان بطلان اهوائهم (بذکرهم) یعني هغه کتاب چي خدای ج ودوی ته وعظ په هغه کوي، او یا مراد له ذکر څخه وعظ دی، او یا مراد هغه ذکر دی چي کفارو د قریشو دمخه تر نبوت د علیه الصلوٰة والسلام تمنی کوله، کریمه: لو ان عندنا ذکرًا من الاولین لکنا عباد الله المخلصین: ترجمه که وای زموږ په نېز ذکر یعني کتاب د اولو امتو لکه یهود او نصاری یعني مثل د هغو، او رئیس المفسرین عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما یې داسي تفسیر کړی دی بما هو ذکرهم ای بما فیه فخرهم (ای قریش) وشرفهم لان القرآن نزل بلسانهم العربیة والمنزل علیه یعني رسول الله صلی الله علیه وسلم من قومهم ولا شرف اعظم من هذا الشرف، کریمه: لقد انزلنا الیکم کتابًا فیه ذکرکم (ای شرفکم الی یوم القیامة) کریمه: وانه (ای القرآن) لذکر لک ولقومک، وذالک ان القرآن نزل بلغة قریش وجعل الله الناس تبعًا لقریش کما جاء في الحدیث الصحیح.

(فهم عن ذکرهم معرضون) او دوی د خپل شرف څخه مخ اړوي یعني ددې شرف شکر نهٔ وایي والا لآمنوا جمیعًا.

اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَیْرٌ ۖ وَّهُوَ خَیْرُ الرّٰزِقِیْنَ ﴿۷۲﴾

عطف علی قوله ام به جنة.

پوښته: چي ام منقطعه دی، نو په معنی د بل توبیخ دی د قریشو او معنی د همزه انکار دی، یعني ته سوال نه کوې ددوی څخه پر وعظ او تبلیغ ودوی ته د مزدورۍ او اجرت نو له دې سببه که تا مزدوري غوښتلای دوی به ویلای چي ستا اجرت پر موږ دروند دی نو ځکه موږ ایمان نه راوړو، کریمة: فهم من مغرم مثقلون (فخراج ربک خیر) ای ثوابه تعالی الذي یعطیک علی التبلیغ في الآخرة خیر.

فائده: اضافت د خراج چي يې ربک ته وکړی تنبه ده پر کثرت کمًا وکيفًا لان خراج العظيم عظيم کثير.

فائده: دا جمله يعني فخراج آه علت ده د نفي د سوال اجرة عنهم الذي هو معنی د همزة الاستفهام الانکاري الذي تضمنه کلمة ام (خير) يعني بهتره ده د دوی تر عطاء او خراج، ولي چي د خدای ﷻ اجرت دائم او فراخه دی کما مر آنفًا، نو د خدای ﷻ په ثواب سره ته د دوی و خراج ته ضرورت نه لرې.

(وهو خير الرازقين) او خدای عزوجل خير د رازقانو دی، عطف علی قوله فخراج ربک.

سوال: رازق خو يوازي خدای ﷻ دی فما معنی جمع الرازقين؟

ځواب: د رزاق څخه مراد په عموم مجاز سره يعني نفس المعطي عام دی که رازق مجازوي او که حقيقي، يقال فلان يرزق عياله وايضًا يقال رزق فلان في زمتي الی غير ذالک من امثال الرزق المجازي.

وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

او په تحقيق ته رابولې دوی وهغې لارې ته يعني التوحيد والاسلام چي هغه سمه برابره لار ده چي عقول سليمه چي عناد او تکبر نه لري د هغې لارې په استقامت شاهدي ورکوي.

پوهه: چي علامه زمخشري رح او امام مظهري رح په شريکه توګه داسي ويلي دي او روح المعاني د زمخشري د کلام تاکيد کړی دی وحاصل عباراتهم المختلفة دادی چي خدای ﷻ اول بيان کړه چي هغه اسباب د انکار د قريشو د نبوت څخه د عليه الصلوة والسلام د هغه اسباب خو نسته البته په قريشو کي کراهة الحق، تکبر او عناد او ناپوهي سبب د عدم تسليم د نبوت د عليه الصلوة والسلام موجود ؤ او دی، وروسته خدای پاک باعث د ايمان راوړلو بيان کړی وهو کون المدعو اليه يعني التوحيد صراط المستقيم ده چي مرغوبه ده ټولو اهل عقل سليم من العناد والتکبر، او بل باعث دادی چي نزول د قرآن په ژبه د دوی شرف د دوی دی او داعي و اسلام ته قريش دي بالخصوص، فظهر ان انکارهم لم يکن الا لکراهة الحق عندهم عنادًا وقلة فهمهم وخفة عقولهم وعدم التدبر في احواله عليه الصلوة والسلام واحوال النازل عليه من القرآن انتهی محصل عباراتهم.

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

او په تحقيق هغه کسان چي ايمان نه لري پر ورځ د آخرت يعني بعث بعد الموت د لاري څخه يعني مستقيم هر آئينه مائلين دي بسوء استعداد هم فيکرهون الحق بعد ظهوره حبًا لدين آبائهم.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ لَّلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

او که رحم وکړم پر دوی او لېري کړم له دوی څخه هغه ضرر او عذاب چي پکښي واقع وه، بعض مفسرين وايي چي مراد له ضرر څخه هغه قحط او لوږه وه چي پر دوی مسلط سوه په سبب د ښېرا د عليه الصلوة والسلام (رب اعني عليهم بسبع کسبع يوسف) او ابن عباس رض وايي چي ضر مسلط پر دوی قتل د اشرافو د دوی په شمول د فرعون الامة ابوجهل په بدر کي.

پوه سه: چي لجاج دوام ورکول دي وعناد ته او تمادي ورکول دي و هغه فعل ته چي دوی به ځندي يزجر کېدل (في طغيانهم) په سرکښي کي يعني په استکبار کي د قبول څخه د حق او تر حد تجاوز په کفر کي او په عداوت کي د عليه الصلوة والسلام (يعمهون) دا جمله حال ده له فاعل څخه د لجوا.

پوه سه: چي عمه په بصيرت او عقل کي لکه عمي په بصر او سترګو کي يعني لکه ړوند د بصر چي لار نه ويني ړوند د بصيرت هم حق لار نه ويني بلکې ړوند د سترګو بهتر حالګ دی تر ړانده د بصيرت، ولي د سترګو ړوند که بل سړی تر لکړه ونسي چټک پسي روان وي، او د بصيرت ړوند لکه کفار د قريشو که څه هم آنحضرت ﷺ و صراط مستقيم ته راوبلل دوی تر شا تهالی وهلې د عصاکش پر لار نه تله اعاذ نا الله من العمي والعمه.

سوال: د بدر ضرر چي و کفارو ته د مکې ورسېدی، نو د هغه کشف به څرنګه وسي؟

ځواب: کشف يې دادی چي عليه الصلوة والسلام وروسته تر اوويا کسه مقتولينو امر وکړی چي نور قتل بند کړئ په سبي لاسونه پوري کړئ نو هغه باقي مانده اشراف له قتله خلاص سوه، او روح المعاني وايي چي کشف د ضر د بدر دادی چي که فرضًا عليه الصلوة والسلام خدای جل جلاله ته زاري وکړي او د دوی اشراف وروسته تر قتل راژوندي هم کړي للجوا الخ.

پوښتنه: دغه ښېرا د علیه الصلوة والسلام په قحط د سبع سنين سبب يې څه ؤ چي دونده درد و عليه الصلوة والسلام ته ورغلی؟

ځواب: ابو حيان وايي چي سبب ددې ښېرا د عليه الصلوة والسلام دادی لکه ابن عباس رض او ابن جريح رح چي ذکر کړی دی چي عليه الصلوة والسلام په حرم محترم کي د څاښت په وخت کي پر لمانځه ولاړ ؤ او هورې يعني دباندي تر مسجد يو چا اوښه حلاله کړې وه، نو ابو جهل د قصابۍ خلګو ته وويل چي څوک به دغه د اوښي لری سره د خوشيو او پېروان د اوښي ورواخلي او محمد (صلی الله علیه وسلم) ته مهلت ورکړي چي دی پر سجده پرېوځي دا لری او پېروان په مغزي کي ورکښېږدي فقام اشقاهم يعني عقبه بن ابی محيط او وليد بن مغيره او غيرهما فاخذ النجاسات المذکورة فطرحه بين منکبی رسول الله صلی الله علیه وسلم ساجدًا، په يوه روايت کي راغلي دي چي فاطمه رضی الله عنها چي په دغه وخت کي کوچنۍ وه راغله هغه نجاسات يې د خپل پلار د ورو څخه وغورځول وجعلت تسب القريش الذين هنالک، راوي وايي چي په هغه وخت کي دا نجاسات د عليه الصلوة والسلام په مغزي هغه اشقی القوم وغورځول، نو د قصابۍ سره ناست کافران به له ډېري خندا څخه يو پر بل غوځاريدل، نو څه وخت چي عليه الصلوة والسلام سر مبارک راپورته کړی هغه ښېرا يې وکړه اللهم اعني عليهم بسبع کسبع يوسف آه، نو خدای جل جلاله بارانونه بند کړه، نو کفار مکه به مردار شيان خوړل او وړی به يې په وينو کي ووهلې چي علهز يې په عربي بولي په اوبو که به يې وه ايشول هغه به يې څيښلې الی غير ذالک.

سوال: په مکه کي خو د کښت ځکه نه وه خشک سالي دوی ته ولي تاوان ورساوه؟

ځواب: دا خشک سالي عامه سوه اطرافو ته د مکې يې هم تجاوز وکړی، نو هغه کسان چي مکې ته يې خوارکي مواد واردول هغو خپل دغه تجارت بند کړی، ولي چي په لارو کي به اوبه نه وې چي دوی د تندي په وخت کي د هغو اوبو څخه استفاده کړې وای، راوي وايي چي ابو سفيان و عليه الصلوة والسلام ته راغلی چي ته خلګ په صلة الرحم سره امر کوې او ستا قوم له قحط سره لاس او ګرېبان دی ته خواست وکړه که دا قحط پورته سو مؤږ به ايمان راوړو، عليه الصلوة والسلام په اميد د ايمان د قريشو دعاء وکړه قحط دفع سو لکن قريشو ايمان نه

راوړی، کريمه: انا کاشفوا العذاب قليلاً انهم عائدون الى اخير الآية.

او روح البيان او روح المعاني شان نزول د آيت داسي بيان کړی دی چي دا آيت د جوع د اهل مکه په سبب د منع د ثمامة بن اثال چي د بني حنيفه له قوم څخه وه چي هغه تجار منع کړه د وار دولو څخه د خوارکي موادو اهل مکه ته، وقصته چي عليه الصلوة والسلام چي په مدينه منوره کي ؤ يوه کوچنۍ ډله چي په عربي يې سريه بولي په مشرۍ د محمد بن مسلمة رض و بني بکر بن کلاب ته استولې وه چي هغې سريه ثمامه بن اثال بندي راوستلی ؤ، عليه الصلوة والسلام وويل چي ثمامه په يوه تنبه پوري وتړئ، عليه الصلوة والسلام چي له کوره راووتی ثمامه ته يې وويل ماعندک يا ثمامه؟ ثمامة وويل ان تقتلني تقتل ذا دم (که تا مه مړ کړې زه وينو والا يم يعني زما قوم زما د قتل کسات کاږي) وان تمنن تمنن على شاکر (او که ته احسان وکړې يعني ما مفت خوشي کړې زه شاکر يم يعني ستا د احسان عوض به په شکر سره درکړم) وان کنت تبتغي مالاً فقل اعطک مالاً (او که نقود غواړې وايه چي زې درکوم) او کما قال رسول الله ﷺ، نو عليه الصلوة والسلام نور څه ورته ونه ويل، نو دابله ورځ بيا عليه الصلوة والسلام دا غه د مخه خبره ثمامه ته تکرار وکړه، ثمامه هم هغه مذکوره قبلاً جواب ورکړی، بيا عليه الصلوة والسلام څه نه ورته وويل، درېيمه ورځ بيا دو طرفه خبري سره تکرار سوې، ثلورمه ورځ عليه الصلوة والسلام و اصحابو ته وويل اطلقوا ثمامه يعني مفت يې خوشي کړئ، ثمامه چي يې خوشي کړی نو دی نژدې يو باغ ته د خورما ولاړی چي هورې اوبه وې، نو غسل يې وکړی راغلی کلمه يې وويل (لا اله الا الله محمد رسول الله) مسلمان سو بيا د عمرې په قصد مکې ته ولاړی بطن مکه ته چي ورغلی تاريخ وايي چي ثمامه اول سړی ؤ چي مکې ته په نيت د عمرې بيله اجازې د اهل مکې ورغلی، د بني حنيفه ؤ يو شاعر وايي:

ومنا الذي لبي بمكة معلنا .... بزعم ابى سفيان في الاشهر الحرم

قريشو دی ونيوی چي تا ډېره دلاوري وکړه پر موږ يعني چي زموږ بې اجازې عمرې ته راغلې او موږ خبر يو چي قد صبوت يا ثمامه يعني ته مرتد سوې دين د آباؤ دي پرې ايښی دی، ثمامه ورته وويل اسلمت واتبعت خير دين دين محمد ﷺ،

او ثمامه و اهل مکه ته وویل: والله لا يصل اليكم حبة من اليمامة حتى ياذن فيها رسول الله ﷺ او اکثره خوراکي مواد و اهل مکه ته د يمامه د لاري راتله، بيا ثمامه و يمامه ته ورغلی او دوی يې منع کړه چي مکې ته به خوراکي مواد نه صادروي حتی چي د يمامه خوراکي مواد منع سوه اهل مکه ډېر د لوږي سره لاس و ګرېوان سوه حتی چي قريشو به العلهز خوړی کما مر تفسيره عن قريب، نو قريشو و عليه الصلوة والسلام ته خط نوشته کړی چي تا دا نه وه ويلي چي زه رحمت للعالمين مبعوث يم فقد قتلت الاباء بالسيف يعني في بدر والابناء بالجوع وانک تامر بصلة الرحم وانت قطعت ارحامنا؟ فکتب عليه الصلوة والسلام الى ثمامه رضی الله عنه خل بين قومي وبين مريتهم (يعني خوراکي مواد چي د يمامه څخه يې صادروي ففعل ثمامه رضی الله عنه ذالک) وفي رواية ان ابا سفيان جائه الى المدينة فقال الست آه.

درويش وايي: چي د دغو دوو روايتو تر منځ منافات نسته، وجه الجمع ان قريش بعثوا بالمکتوب مع ابی سفيان وکان هذه الواقعة قبل فتح مکة بقليل من الزمان.

پوښتنه: سورة المؤمنين کما مر مکية و واقعة ايمان ثمامه بن اثال رضی الله عنه خو په مدينه کي ؤ، نو روح البيان او روح المعاني دا واقعه د ثمامه رضی الله عنه څرنګه شان نزول د دې سورت بللې ده؟

ځواب: احتمال سته چي دا آيت دې دوه واره نازل سوی وي اولاً في مکة کما مر ان رسول الله ﷺ دعلی عليهم (يعني و اهل مکه ته يې ښېرا وکړه اللهم اعني عليهم بسبع کسبع يوسف الخ) ومرة ثانية في المدينة عند واقعة ثمامة بن اثال رضی الله عنه کما قالوا في سورة الفاتحة انها نزلت اولاً بمکة ثم نزلت بالمدينة عند تحويل القبلة نحو الکعبة، او بل ځواب دادی چي عنقريب قصه د ثمامه رضی الله عنه و فتح ته د مکې واقع سوه، نو ګويا قصه د يمامه هم مکي ده فافهم.

وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾

ای بالله په تحقيق موږ قريش د مکې ونيول په عذاب سره يعني يوم بدر او الجوع، نو دوی رجوع و خدای جل جلاله ته ونه کړه بالتوبة من الشرک بلکې پر خپل عتو او سرکښی او تمرد و عناد ثابت قدم وه.

پوه سه: چي استکانة خضوع او ذلت ته وايي، والتضرع اظهار الضراعة ای

الضعف و الذلة، او وزن د استكان استفعل دی مجرد يې كون دی لان الخاضع ينتقل من كون الى كون آخر كما يقال استحال ای انتقل من حال الى حال.

حَتّٰٓى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيْدٍ اِذَا هُمْ فِيْهِ مُبْلِسُوْنَ ﴿٧٧﴾

تر هغه وخته پورې چې خلاصه كړه موږ پر دوی دروازه د عذاب سخت.

پوهه: چې د عذاب څخه مراد عذاب د لوږې دی كه چېرې مراد په هغه آيت كې حتى اذا اخذنا مترفيهم آه مراد ځنې عذاب د قتل او اسروې په بدر كې كما قاله ابن عباس رض لان عذاب الجوع اشد و ادوم تر قتل او اسر.

(اذا هم فيه مبلسون) ناګاه دوی نا اميد وه له هر خير څخه، حتى چې ابو سفيان تاته درغلی مدينې ته ستا عطف او مهرباني يې غوښتله كما مر في قصة ثمامه بن اثال رض، او كه مراد له عذاب څخه فيما سبق عذاب الجوع وي كما قاله الضحاك، نو مراد په دې آيت كې له عذاب څخه عذاب القبر دې او يا قيام د قيامت او عذاب النار دی.

سوال: اذا فتحنا آه خو ماضي ده او عذاب النار مستقبل في يوم القيامة؟

ځواب: فتحنا چې ماضي په معنى د مستقبل ده لان الامر المستقبل اذا كان متحقق الوقوع كالماضي كما في قوله تعالى اذا الشمس كورت مع ان تكوير الشمس مستقبل عبر منه بالماضي.

وَهُوَ الَّذِيْٓ اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٕدَةَ ؕ قَلِيْلًا مَّا تَشْكُرُوْنَ ﴿٧٨﴾

او خدای جل جلاله هغه ذات مقتدر دی چې ستاسې د نفع لپاره يې تاسې ته پيدا كړې ده سمع.

پوهه: چې سمع عبارت دی له يو قوت څخه په غوږو كې چې په هغه قوت سره اورېدل كېږي د اصوات او نفس اورېدلو ته هم سمع وايي، او ګاهې غوږ ته سمع وايي (يعني ګوش) (والابصار) جمع د بصر ده چې جارحة ناظره ته وايي (يعني چشم) او قوة موضوعة في البصر ته هم وايي (والافئدة) جمع د فواد ده بالفارسية (دل) په (قليلاً ما تشكرون) كې كلمه د ما زائده ده لتاكيد القلة ای شكرًا قليلاً، تشكرون تلك النعم الجليلة او يا قليلاً منصوب دی على الظرفية ای زمانًا قليلاً تشكرون.

پوښتنه: خدای پاک انسان ته نور اعضاء هم ورکړي دي، نو ددې درو تخصيص يې د څه حکمت لپاره وکړی؟

ځواب: اکثره منافع دينيه او دنيويه مربوط دي په دغو درو سره کما لايخفی على المتفكر.

پوه سه: چې شکر د نعمت ددې اعضاء ثلثهؤ استعمال د هغو دی په طاعت کې منعم و عبوديت ته، نو شکر د سمع اَن لايسمع الا لله وبالله وعن الله وحفظه عن استماع المنهيات... بيت:

گذرگاه قرآن وپند ست گوش .... بباطل وبهتان شنيدن مكوش

وشکر البصر حفظه عن النظر الى المحرمات وان ينظر بنظر العبرة في الآيات المنصوبة في الانفس والافاق... بيت:

دو چشم ازپی صنع باری نکوست ...... زعيب برادر فرو گير و دوست

وقال الشيرازي رحمه الله:

برگ درختان سبز در نظر هوشيار .... هر ورقی دفتريست معرفت کردگار

وشکر القلب ساتل د زړه د خيرو څخه د اخلاق ذميمهؤ کالكبر والرياء والعجب وحب الشهوات والحسد الى غير ذالک او قطع د تعلق د زړه په غير الله سره فلايشهد بقلبه الا الله ولايحب الا الله.

وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾

او خدای جل جلاله هغه والا قدرت دی چې تاسې يې پيدا کړي ياست په مځکه کې او سره پاشلي يې ياست په تناسل بمرور الايام والازمنة، او خاص و خدای جل جلاله ته وروسته تر تفرق جمع کېږي يعني په ورځ د قيامت للمجازات.

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

او خدای جل جلاله هغه ذات دی چې ژوندي کوي نطفې د ښځو په رحمو کې بعد الاطوار العديدة او بيا يې وژني بعد انقضاء الآجال.

او د خدای جل جلاله په تصرف کې دی اختلاف د شپې او د ورځې بالسواد ليلاً والضياء نهارًا وبالطول والقصر صيفًا وشتاءً.

پوه سه: چي په (افلاتعقلون) کي همزه د استفهام توبخي دی او فا عطف ده پر مقدر بعد الاستفهام ای اترون تلک الاختلافات فلا تعقلون.

فائده: تعقلون يا منزل منزلة اللازم دی ای فلا عقل لکم لتدرکوا به آيات قدرته تعالی او يا يې مفعول محذوف دی ای لا تعقلون تلک الاختلافات لتعرفوا بها صانعًا.

پوښتنه: په قرآن کريم کي همېشه ليل تر نهار د مخه راوړي حکمت يې څه دی؟

ځواب: قرآن مبارک پر اصطلاح د عربو نازل دی، عرب ابتداء د مياشتو او د هفتو له شپې څخه کوي کما هو الظاهر (۲) شپه وخت د وصل ده د محب د محبوب سره او ورځ زمانه د فراق ده، ولهذا وقع معراج النبي ﷺ ليلاً (۳) شپه وخت د ارام ده د تعب څخه د ورځي نو شپه نمونه د جنت ده چي په جنت کي هيڅ تعب او تکليف نسته او ورځ وخت د سرګرداني ده په امورو کي د دنيا او تعب ده نمونه د دوږخ ده، ځای د سرګرداني او عذاب دی (۴) شپه پرده الهي ده پر بِر او فاجر باندي د خدای ﷻ دوستان په شپه کي په عبادت د تهجد او په عجز او نياز او په طلب د مغفرت بوخت وي، او د خدای ﷻ ګمراهان په شپه کي په طلب د زنی او غلا او راه زني الی غير ذالک مبتلا وي، ولهذا قال العلماء افضل النوافل صلوة الليل ای التهجد لکونها ابعد من الرياء واقرب الی الاجابة الی غير ذالک من حکم الليل والنهار.

فائده: من قوله تعالی هو الذي انشائکم الی ههنا جمله معترضه ده لپاره د بيان د نعمتو د خدای ﷻ او شکايت دی د خدای ﷻ له کافرانو څخه چي سره د دې چي دوی دغه نعمتونه د خدای ﷻويني بيا هم پر خپل شرک او کفر ډاډه دي.

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾

عطف دی پر هغه قول د خدای ﷻ بل آتيناهم بذکرهم، والمعنی ههنا چي کفار مکة مثل د ما قال الاولون يعني کفار الامم الماضية.

قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾

وايي کفار مکه (پوه سه! چي دا جمله بدل د قالوا مثل آه يعني د کفارو د امم سابقه وو چي اهل مکه يې هم کوي داده) آيا چي موږ مړه سو او موږ ګرځو خاوري آيا بيا به موږ ژوندي کېږو لکه چي محمد (ﷺ) وايي.

پوه سه: چي همزه ثاني لپاره د استفهام انکاري دی يعني دوی بعث بعد الموت ډېر بعيد شی وګاڼه او ځندي منکر وه لکن کاشکي دوی فکر وهلی وای په ابتداء کي د خلق خپل چي ددوی جد امجد آدم عليه السلام هم خاوري ؤ وروسته انسان جوړ سوا و دوی هم قبل الحيوة الدنيوة صرف نطف وه چي جماد شی ؤ خدای جل جلاله دوی احياء ځندي پيدا کړه، کريمه: اليس ذالک بقادر ان يخلق مثلهم بلی وهو الخلاق العليم.

لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَآؤُنَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ

په تحقيق وعده کړل سوې ده د موږ سره (لفظ د نحن تاکيد دی د ضمير د نا تاجي عطف و آبائنا پر صحيح سي، ولي چي نحات وايي چي عطف پر مرفوع متصل که څه رفع يې په سبب د مفعول مالم يسم فاعله وي کما في مانحن فيه بېله تاکيده په ضمير منفصل سره چي دلته نحن يا بېله فصله نه ده روا) او زموږ د پلرو يعني نيکه ګانو سره د دغه بعث بعد الموت.

پوښتنه: قائم د دغه قول خو کافران د مکې دي، نو دوی څرنګه نحن و آبانا وايي سره ددې چي وعده بعث بعد الموت خو ددوی سره فقط عليه الصلوة والسلام کړې ده، او عليه الصلوة والسلام ددوی د آباء په وخت کي نه ؤ؟

ځواب: معنی د آيت داده چي وعدها قوم ذکروا انهم رسل الله، د مخه زموږ تر زمانې او سره ددې چي زموږ د نيکه ګانو تر دا اوسه په سلهاؤ کلونه تېر سوي دي او هيڅ بعث بعد الموت نه دی واقع سوی.

اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ﴿۸۳﴾

نه ده دغه وعده د بعث بعد الموت مګر د درواغو نوشته ده د اولو خلګو چي ځانونه به يې رسولان معرفي کول.

فائده: اساطير جمع د اسطار ده، او مبرد رحمه الله وايي چي اساطير جمع د اسطورة ده نحو احدوثة واحاديث واعجوبة واعاجيب واضحوکة واضاحيک، واستعمالها فيما يکتب کذبًا يتلهٰی به، ولهذا فسروه بالاکاذيب.

درويش وايي: چي په نامه د احمد جان يو نفر يو کتاب په پښتو تصنيف کړی دی چي اکثره يې کذب بحت دی، نمونه مشت خروار، يوه خبره ده پکښي ليکلې ده چي سيدنا وسيد الشهداء حمزه رضي الله عنه چي له موره پيدا کېدی نه ګزه يې د سينې

عرض ؤ، او دده په باره کي يې ليکلي دي چي اوويا خرواره دده ګرز ؤ يعني سندان چي کفار به يې په وهل الى غير ذالک من الاكاذيب الصرفة.

درويش وايي: چي هم دا سبب دی چي ملايان د پښتو کتابو څخه بد وړي که څه عين صواب وي، نو دا افراط او تفريط دی والحق بينهما.

فائده: جمله د لقد وعدنا الخ دليل دی د کفارو د مکې چي انکار يې د بعث بعد الموت څخه کاوه بقولهم ءانا لمبعوثون آه.

قُل لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾

ته ورته ووايه يا محمد (ﷺ) چي چا لره دي يعني خلقًا وملكًا مځکه او هغه مخلوق چي په مځکه کي دي من ذوی العقول والحيوانات وغيرها (نو په کلمه کي د من تغليب دی د ذوی العقول پر نورو باندي)

پوه سه: چي دا جمله مستانفه ده ګويا رسولﷺ له خدايه څخه پوښتنه وکړه چي دوی انکار د بعث بعد الموت وکړی، نو زه څه ورته ووايم؟ فقال الله تعالى: قل آه.

پوه سه: چي دا استفهام لپاره د تقرير دی ای حمل المخاطب على الاقرار (ان كنتم تعلمون) ای ان کنتم من اهل العلم، نو تعلمون منزل منزلة اللازم دی او يا يې مفعول محذوف دی يعني انت کنتم تعلمون ای جواب هذا السوال.

فائده: په (ان کنتم تعلمون) کي بيان د غايت جهل دی ددوی چي د داسي بدهي شي پوښتنه يې ځندي وکړه چي د هغه په جواب لېونيان صبيان هم پوهيږي او د انکار هيڅ لار ورته نسته او د هغه سره دوی ملزم په انکار کي د بعث بعد الموت سوه، نو ځکه دوی بلا توقف کما اخبر الله.

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

ژر دی چي دوی به وايي چي مذکوره شيان خدای ﷻ لره دي يعني خالق يې خدای ﷻ دی مالک يې خدای ﷻ دی بلا شركة احد في ذالک (قل) ته ورته ووايه وروسته تر اعتراف ددوی، والاستفهام للانکار والفاء عطف على محذوف، والتقدير اتعرفون فلا تذكرون ان من خلق الارض وما فيها قادر على الاعادة ثانيًا فانكاركم عن البعث بعد الموت منكر جدًا.

قُلْ مَنْ رَّبُّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيْمِ ﴿٨٦﴾

ته ورته ووايه چي څوک خالق د اسمانو او خالق د عرش عظيم دی.

پوه سه: چي دا استيناف آخر دی لپاره د تلقين د الزام آخر بعد الالزام الاول يعني تلقين و عليه الصلوة والسلام ته دی.

درويش وايي: چي اول سوال خو په لمن الارض په لام جاره ددوی څخه سوی ؤ نو ځکه د دوی په ځواب کي لله په لام جاره راغلی په موجوده ايت کي خو لام جاره نسته، نو حق د ځواب خو داؤ.

سَيَقُوْلُوْنَ لِلّٰهِ ۭ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُوْنَ ﴿٨٧﴾

(سيقولون لله) بدون الجارة بلکې بالرفع بايد ويل سوی وای کما في مصحف اهل البصرة، لکن نور ټوله مصاحف په لام جاره نوشته دي کالاول فما توجيه اللام الجارة في هذه الآية؟

ځواب: روح المعاني وايي چي ځواب بغير اللام کما هو قرائة ابو عمرو يعقوب مبني پر ظاهر د سوال لعدم اللام في السوال او قرائت باللام مبني دی پر معنی وکلا الامرين جائزان مثلاً که يو څوک بل چاته ووايي من صاحب هذه الدار؟ فقيل زيد، کان جوابًا عن لفظ السوال، ولي چي دواړه بغير اللام دي، ولو قيل لزيد کان جوابًا مبنيًا على المعنى لان السوال بمن صاحب هذه الدار ولمن هذه الدار واحد، او صاحب د روح المعاني پر دې باندي عربي محاوره په يو شعر کي شاهد راوړې ده، او مظهري هم دغه جواب ته اشاره کړې ده، او روح البيان هم په اختصار سره و هغې توجيه ته اشاره کړې ده.

(قل افلا تتقون) ته ورته ووايه چي سره ددغه اعترافه ستاسي چي خالق السموات السبع الخ خدای ﷻ دی لاغيره نو تاسي د هغه خدای ﷻ له عقابه نه بيريږئ حيث تشرکون بعض مخلوقاته معه وتنکرون قدرته على بعض مقدوراته کالبعث بعد الموت.

قُلْ مَنْ بِيَدِهٖ مَلَكُوْتُ كُلِّ شَيْءٍ

پوه سه: چي د ملکوت وزن فعلوت دی واو او تاءيې د مبالغې لپاره دي، نو معنی يې غاية ما يتصور من الملك والسلطان له دې سببه ملکوت خاص دی په

ملک پوري د خدای جل جلاله وکذا الجبروت فعلوت مختص بکبریائه عزوجل.

وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۸۸﴾

نو دی دی ساتونکی او امن ورکونکی ومن یشاء ته (ولایجار علیه) عطف علی ماسبق او نه منع کړه کېږي پر خدای جل جلاله هغه څوک چي خدای جل جلاله د سوء اراده ورته وکړي، او یا معنی داده لایقدر احد پر دې چي خدای ج ته دي ضرر ورسوي حتی یجار علیه یجار چي متعدي یې په علی سره کړی لتضمنه معنی النصرة.

سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿۸۹﴾

ژر دی چي دوی به وو ایي په جواب کي د قُل من بیده آه چي خدای جل جلاله لره دي.

درویش وایي: چي وړاندي نژدې تېره سوه وجه د راوړلو د لام په نقل د روح المعاني، روح البیان او مظهري (قل فانی تسحرون) ته ورته وو ایه دوی ته چي سره د اعتراف مذکوره له کومه ځایه څخه تاسي غولېدلي یاست او له حق څخه مصروف سوي یاست، او څرنګه حق باطل درته معلومېږي او جمادات د خدای ج شریک بولئ.

بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿۹۰﴾

کلمه د بل لپاره د انتقال ده د الزاماتو مذکوره وو څخه او د دوی د اعترافاتو څخه و بیان ته د اصل منشاء د دوی د انکار، یعني راتګ کړی دی مونږ دوی ته په حق سره چي توحید د خدای جل جلاله دی او وعده د بعث بعد الموت ده او جزاء د شرک په دوږخ سره ورکول دي.

فائده: دا جمله عطف ده علی قوله تعالی: بل قالوا مثل ماقال الاولون، او اضراب دی د هغه څخه، او په منځ کي د معطوف او معطوف علیه جمل معترضه دی لپاره د الزام د دوی فافهم.

(وانهم لکاذبون) في انکارهم من التوحید وانکارهم عن البعث والنشور تقلیدًا لآبائهم الاولین وعنادًا وتکبرًا عن اطاعة الرسول صلی الله علیه وسلم.

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ

خدای جل جلاله نه دی اخستی یعني د ځان لپاره من ولد (من زائد لپاره د استغراق د نفي دی) کما یقول النصاری ان عیسیٰ ابن الله والیهود ان عزیر ابن الله یا بعض

مشركان د مكې ان الملائكة بنات الله لتقدسه تعالى عن المماثلة والمجانسة لاحد والولد لابد ان يكون مماثلاً ومجانسًا للوالد ومع ذالک لم يكن له صاحبة، دا جمله علت دى د وانهم لكاذبون يعني دروغ خويې دغه دي.

وَّمَا كَانَ مَعَهٗ مِنْ اِلٰهٍ

او نسته سره د خداى جل جلاله مشارک په معبوديت كي لا في الذات اى وجوب الوجود كما يقوله الثنوية اى المجوس ان خالق الخيرات والنور واجب الوجود اسمه يزدان وخالق الشرور والظلمات واجب الوجوب اسمه اهرمن، او نه په استحقاق د عبادت لكه وثنيه چي وايي يعني پرستان د بتانو.

اِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ

(اذا) جواب لمن اشرک وجواب لشرط محذوف تقديره لو كان معه اله اذا (لذهب آه) تګ به کړی وای هر خداى په ما خلق سره خپل يعني استقلالاً بې د خپل مخلوق تصرف كولاى ومنع غيره من التصرف فيه، او غلبه به غوښتلاى هر خداى پر هغه بل خداى كه د دوى تر منځ مخالفت راغلى واى او جنګ ته مفضي سوي واى كما يقع بين ملوک الدنيا لامكان ذالک التمانع والاختلاف، نو په صورت كي د حرب به حتمًا يو مغلوبه ګرځېدى فلا يكون المغلوب الهًا لانه امارة العجز والحدوث.

سُبْحٰنَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿۹۱﴾

پاک دى خداى جل جلاله (من الولد والشريک) چي كفار توصيف د خداى جل جلاله په كوي يعني خداى پاک ته يې نسبت كوي.

پوښتنه: د ثنويه پر مذهب چي دواړه خدايان واجب الوجود بولي خو دا برهان تمانع جاري كېږي، اما د وثنيه يعني بت پرستانو پر مذهب خو دا دليل نه جاري كېږي، ولي دوى خو خپل بتان خالق د هيڅ شي نه بولي، واذا قيل لهم من خلقكم ليقولن الله؟

ځواب: د هغو ځواب د نو موړي آيت څخه فهمېږي لان العاجز من كل الوجوه لايستحق العبادة مع المعبود بالحق كما هو ظاهر للصبيان بدون البيان.

عٰلِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿۹۲﴾

پوه سه: چي مراد د غيب والشهادة څخه نسبت و موږ ته دی، ولي چي خدای پاک ته علم د غيب والشهادة على السواء دی.

فائده: قراء د اهل مدينې او د كوفې عالم په رفع سره وايي او خبر د مبتداء محذوفي يې بولي، او نور قراء يې په جر سره وايي چي صفت د لفظ الله يې بولي او يا بدل دی من لفظ الله في قوله سبحان الله.

پوه سه: چي دا بل دليل دی پر امتناع د شريک خدای ج لره ولي علم د غيب او شهادت بالاتفاق مخصوص په خدای پوري دی ځکه وروسته يې فاء د تفريع راوړې يعني (فتعالي عما يشركون) كلمه د ما يا مصدريه ده والمعنى تعالى الله عن اشراكهم او يا موصوله ده والعائد محذوف والتقدير تعالى عما يشركونه به ومعنى تعالى تعاظم.

قُلْ رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّيْ مَا يُوْعَدُوْنَ ﴿۹۳﴾

ته ووايه اې ربه زما يا ته به وويني په ما هغه شی چي د كفاروسره يې وعده كړل كېږي يعني العذاب.

پوه سه: چي اصل د تريني ترينني ؤ فادغم النون في الميم كما هو القانون الصرفي او نون الوقايه يې حذف كړی كراهة توالي النونات ان ما و هذا شرط اكدت بما المزيدة فالمعنى ان كان لابد ان تريني (مايوعدون) چي ددوی سره يې وعده كړل كېږي يعني د كفارو سره من عذاب الدنيا والآخرة.

رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِيْ فِي الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۹۴﴾

(رب) يعني يا رب ما مه ګرځوې قرين لهم في العذاب.

پوه سه: چي د (قل رب) څخه تر دې ځايه پوري جمله معترضه ده تلقين د دعاء او تكرار د نداء او تصدير د هر واحد د شرط او جزاء په نداء د يارب لزيادة العجز والتضرع.

فائده: خدای عزوجل چي ښوونه د دعا پر داسي وجع ابلغ و سيد البشر صلى الله عليه وسلم ته وكړه اشارة الى وجوب الخوف وهضم النفس، او اشاره ودې ته هم ده چي عذاب د ظالمانو ګاهي غير ظالم هم په لېپټ كي نسي، كريمه: واتقوا فتنة لاتصيبن الذين ظلموا

منکم خاصة، والمراد من الدعاء اخرجني حین نزول العذاب علیهم سالمًا من بینهم.

وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ ﴿٩٥﴾

او موږ پر دې باندې چې په تا وو ینو هغه عذاب چې موږ وعده کړې ده د دوی سره هر آئینه قادر یو، لکن موږ عذاب د استیصال پر دوی نه نازلوو یا له دې سببه چې ته په دوی کې موجود یې، کریمه: وما کان الله لیعذبهم وانت فیهم، او یا له دې سببه چې بعض د دغو کافرانو به وروسته ایمان راوړي لکه ابو سفیان، یا په اولاد کې د هغه کافر به مؤمن پیدا سي لکه عکرمه رض بن ابی جهل اسلم عام فتح مکة.

پوه سه: چې په دې جمله رد دی پر دوی چې دوی به انکار کاوه له عذاب څخه یا استعجال د عذاب یې کاوه استهزاءً، کریمه: ان کان من عندک فامطر علینا بحجارة اوئتنا بعذاب الیم، قاله الولید بن المغیرة.

ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ

ته دفع کوه یا محمد (ﷺ) په هغه خصلت سره چې هغه احسن لخصالوي چې صفح او اعراض دی والعبر والاحسان دی (السیئة) مفعول د ادفع دی، یعنې ادفع بسبب احسان منک شرهم، نو دا آیت تعلیم د صبر دی پر اذیت د دوی یعنې جنګ مه ورسره کوه، نو دا آیت منسوخ دی په آیت السیف سره لا کما یقوله بعض معلوم الحال کسان چې وایي علیه الصلوة والسلام ته د توري چلولو اجازه نه وه، او بعض مفسران وایي چې له حسنه څخه کلمة التوحید مراد ده او له سیئه څخه کلمة الشرک مراد ده.

درويش وايي: چې له امثله وو څخه د دفع سیئه په حسنه سره یو په زړه پوري مثال دادی چې یو سړی و بل ته ووایي چې ته خو زاني یې مثلاً، هغه بل ورته ووایي که به ته کاذب یې خو خدای جل جلاله دې تا ته بخښنه وکړي او که به ته صادق یې خدای جل جلاله دې ما ته بخښنه وکړي.

نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

که کلمه د ما موصوله وي، نو عائد یې محذوف دی، نو تقدیر یې داسې دی نحن اعلم بما یصفونک به من انک شاعر، او کاهن، او مجنون الی غیر ذالک، او که کلمه د ما مصدریه وي، نو یې معنا داده نحن اعلم بتوصیفهم ایاک ما الاسماء المذکورة.

وَقُلْ رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾

او ته ووايه يا محمد (ﷺ) پناه غواړم په تا سره او اعتصام کوم په تا سره.

پوه سه: چي همز دفع د شدت سره ای من دفع الشياطين بالاغواء والوساوس الى المعاصي.

وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

او پناه غواړم په تا سره اې زما ربه چي شيطانان دي ماته حاضر سي په يو شي کي زما د کارو من الصلوة والصوم وغير ذالک، ولي شيطانان چي حاضر سي د عبادت په وخت کي سړي ته قسم قسم وسوسې وراچوي او ذوق د عبادت له سړي څخه په تاړاک وړي.

پوه سه: چي جمله د "وقل رب آه" عطف ده على قوله وقل رب اما تريني آه.

فائده: اجمعت الامة على عصمت النبي ﷺ، ولي چي دده ملګري شيطان ايمان راوړی ؤ کما في البخاري، ولي چي دده زړه مبارک په هغه وخت کي چي دی نبي کېدی، د وسوسې وينه د شيطان يې دده له زړه څخه ايسته کړه سوې وه کما رواه الشيخان فامره عليه الصلوة والسلام تحذير امته من شر الشيطان او هضمًا لنفسه المطهرة عليه الصلوة والسلام والتحية.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾

هغه وخت چي راسي و يوه ته ددې کافرانو مرګ يا سکرات الموت وايي به اې زما ربه ما و دنيا ته بيرته واستوه چي زه ايمان راوړم او عمل صالح وکړم

پوه سه: چي حتى ابتدائي ده متعلق بقوله يصفون او بقوله كاذبون (قال) نو دی ووايي چي دی وويني ځای خپل په جنت کي که دی مسلمان وای او ځای خپل يې په اور کي او دا ورته ووېل سي چي هغه د جنت ځای دی په دغه ځای د اور بدل کړی (رب ارجعون) مقوله د قال ده يعني ما بيرته راجع کړه و دنيا ته چي زه ايمان راوړم او د اور ځای په جنت بدل کړم.

پوه سه: چي جمعيت ارجعون سره ددې چي خطاب د خدای ﷻ کما يدل عليه رب لپاره د تعظيم ده، او بعض مفسرين وايي چي صيغه د جمع لپاره د تکرير د فعل ده اصله ارجعني ارجعني کما قيل.

لَعَلِّيٓ أَعۡمَلُ صَٰلِحٗا فِيمَا تَرَكۡتُۚ كَلَّآۚ

شاید زه به عمل صالح وکړم (صالحًا منصوب على المفعولية) في ما تركت: يعني في الايمان الذي تركته في الحيوة الاولى، ومراده چي اولاً به ايمان راوړم وروسته به اعمال صالحه د ايمان وکړم، په حديث شريف کي راغلي دي ابن جرير له ابن جريح څخه روايت کوي چي حضور اكرم ﷺ وويل چي مؤمن چي ملائكة الموت ووينې ملكي ورته ووايي چي نرجعك الى الدنيا، دى ورته ووايي الى دار الهموم والاحزان بل قدومًا الى الله، واما الكافر فيقول رب ارجعون الخ، (كلا) منع د طلب د رجعت و دنيا و استبعاد اى لا رجعة.

إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَاۖ

(انها) يعني دا قول دده چي رب ارجعون آه تانيث يې په اعتبار د خبر دى كما تقرر في النحو اذا دار الضمير بين المرجع والخبر يعني يو مذكر وي بل مؤنث لكه دلته چي مرجع مذكر دى وهو القول او خبر يې مؤنث دى فرعاية الخبر اولى لانه محط الفائدة.

پوه سه: چي مراد له (كلمة) څخه دلته كلمه نحويه نه ده اى لفظ وضع لمعنى مفردٍ كما في الكافية وغيرها لانها عرف مستحدث للنحاة بل المراد الكلمة اللغوية فان الكلمة في اللغة طائفة من الكلام المنتظم بعضها الى بعض فهو بهذا المعنى لايقع الا على الجملة المركبة المفيدة (هو قائلها) چي كافر ويونكى دى د دغې كلمې لتسلط الحسرة والندامة عليه ومخافة العذاب.

وَمِن وَرَآئِهِم بَرۡزَخٌ إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ ١٠٠

(ومن ورائهم) او په مخ كي د دلي د كافرانو (برزخ) مجاهد رح وايي چي حجاب بينهم وبين الرجعة، او دا جمله عطف ده پر مضمون د كلا اى لايكون مايطلبون من الرجعة ومن ورائهم برزخ فافهم (الى يوم يبعثون) يعني دا حجاب ممتد دى تر هغه ورځي پوري چي انسانان بعث كېږي، قتاده رح وايي چي برزخ بقية عمر الدنيا فانه لارجوع الى الحيوة مالم ينته عمر الدنيا، او ضحاك رح وايي چي برزخ مابين الموت الى البعث او بعض مفسرين وايي چي برزخ قبر دى وهو فيه الى يوم يبعثون.

درويش وايي: چي تفسير د قيل ليس بشئ لان القبر لبعض الناس، ولي هندوان د لويي وچي د مځكي خپل مړي په اور سوځي، او بعض انسانان ماهيان خوري چي كښتۍ غرقه سي، او بعض انسانان لېويان او حيوانات وخوري. فالتفسير ان الاولان هما المقبولان فافهم.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

يعني چي قيامت سي په قرن كي پوه كړل سي يعني اسرافيل[4] پكښي پوه كړي.

درويش وايي: چي سعيد بن جبير له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت كړى دى چي مراد نفخة اولى ده چي د نفخة الصعق په نامه يادېږي، لكن روح البيان وايي چي دا نفخه د عندها البعث والنشور، او مظهري وايي والصحيح چي دا نفخه د بعث او نشور ده، وهو المروي عن ابن مسعود رضي الله عنه وقال صاحب روح المعاني وهي النفخة الثانية التي يقع عندها البعث والنشور.

نو نسبونه نسته په منځ كي ددوى، ولي يو و بل ته د فائدې طمع قطع سي، والمعنى لايتفاخرون بينهم بالانساب كما يتفاخرون بها في الدنيا، او يا معنى داده چي انساب نفع نه ورته كوي، ولي چي دهشت او حيرت دومره پر سرې غالب سي كما قال الله تعالى يوم يفر المرء من اخيه وامه وابيه وصاحبته وبنيه لكل امرء شان يغنيه.

فائده: ضمير د بينهم راجع دى و كفارو ته لذكرهم فيما سبق.

سوال: نفي د انسابو څرنګه صحيح دى مثلاً كافر زوى او پلار نسب خو يې باقي دى؟

ځواب: بقاء د نسب چي فائده نه كوي كالعدم ده....ع:

په قيامت نسته داسي پوښتنه .... چي د چا زوى يې د كوم وطنه.

پوښتنه: په بل ځاى كي د قرآن كريم راغلي دي: واقبل بعضهم على بعض يتسائلون؟

ځواب: د قيامت ورځ ذو احوال ده يو وخت دوى د دهشت په درياب كي غرق وي فلا يتسائلون وفي موطن په هوش كي راسئ او حيرت او دهشت كم سي فيتسائلون.

فائده: مور د مخه وويل چي ضمير د بينهم و كافرانو ته راجع دى، ددې تفسير فائده څه ده؟

ځواب: د مؤمنانو حال دغسې نه دی، لما روی ابن ابی الدنیا عن عبد الله بن عمرو اللیثي رض قال قال رسول الله ﷺ اذا کان یوم القیامة خرج ولدان المسلمین بایدیهم الشراب، نو خلک ودوی ته ووایي چي مور ته اوبه راکړئ! دوی ورته ووایي ابوینا ابوینا یعني مور د خپل مور او پلار په طلب کي یو چي اوبه ورکړو حتی السقط بباب الجنة یقول لا ادخل الجنة حتی یدخل ابوي (سقط د کم عمر ولد ته وایي چي مړ پیدا سي)

پوښتنه: په صحیح حدیث کي چي روایت یې ابن عساکر د ابن عمر رض په صحیح سند سره کړی دی کل نسب وصهر ینقطع الا نسبي وصهري، له دې حدیث څخه خو دا معلومېږي چي د عمومي مؤمنانو نسب فائده نه لري بلکې دا فائده مخصوصه په نسب پوري د علیه الصلوة والسلام ده نظر و مؤمنانو ته د اقرباؤ د علیه الصلوة والسلام؟

ځواب: نسبه د ټولو مؤمنانو داخل دي په نسب کي د علیه الصلوة والسلام وازواجه امهاتهم (ای المؤمنین) اذا کانت ازواجه المطهرات امهات المؤمنین فهو علیه الصلوة والسلام أبوهم الرحیم فافهم.

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾

پوهه: چي موازین یا جمع د موزون ده، یعني د چا چي ډېر سي او راجح سي موزونات دده یعني اعمال صالحه من عقائد واعماله الصالحة الموزونة (چي تلل کېږي) یا جمع د میزان ده (ترازو یعني پله د حسناتو پر پله د سیئاتو).

سوال: پر دې تقدیر یې موازین جمع ولي راوړه ترازو به یو وي؟

ځواب: بعض علماء وایي چي د هر انسان جلا ترازو دی، او بعض علماء وایي چي تعدد د میزان په اعتبار د تعدد وزن دی یعني څو واره به له سره تلل کېږي، موصول سره د صلې مبتداء خبریه ده (فأولئک هم المفلحون) نو هم دغه کسان دي خلاصون موندونکي له عذاب څخه او سرشال په نجات دي او درلودونکي د درجاتو دي په دار الثواب کي.

مسئله: ټوله اهل السنة والجماعة اجماع کړې ده چي میزان او تلل د اعمالو حق دی، وانکر ذالک المعتزلة والخوارج والروافض واکثر اهل الاهواء، نو دوی په هغه

صحیح حدیث چي روایت یې بیهقي په باب البعث کي له عمر بن الخطاب رض څخه روایت کړی دی په هغه حدیث طویل د جبرئیل ؑ چي د علیه الصلوة والسلام څخه یې پوښتنې کولې چي یوه په هغو کي داوه، قال ما الایمان یا محمد ﷺ؟ قال ؑ الایمان ان تؤمن بالله (بالوجود والتوحید) وملائکته (چي عباد مکرمون دي ولیست بنات الله تعالی) ورسله (چي ټوله رسولان چي رسالت یې په معجزاتو ثابت وي حق دي) وتؤمن بالجنة والنار والمیزان (چي جنت، دوږخ او ترازو سته) وتؤمن بالبعث بعد الموت، وتؤمن بالقدر خیره وشره من الله تعالی .. بیت:

ټوله اندازه د خیر و شر بوله د خدایه څخه
کله پیښیږي نیک و بد د خپلي رایي څخه

قال جبرئیل ؑ فاذا فعلت ذالک فانا مؤمن؟ قال نعم، قال صدقت.

فائده: صاحب المیزان جبرئیل ؑ دی.

پوه سه: چي احادیث مبارکه په باره کي د میزان متواترة المعنی دي.

پوښتنه: اعمال حسنه او سیئه خو اعراض دي، نو څرنګه تلل کیږي؟

ځواب: بعض علماء وایي چي صحیفې د اعمال حسنه او سیئه سره تلل کیږي، او بعض وایي هر عمل حسن او سیئ لره خدای پاک جسد ورکوي هغه اجساد سره تلل کیږي، والله اعلم.

فائده: کافر لره وزن نسته، ولي د کفره سره حسناتو لره دده لکه صلة الاقارب او اطعام الطعام للاضیاف وغیر ذالک اعتبار نسته، کریمه: فلانقیم لهم یوم القیامة وزنًا.

فائده: کلمه طیبه د هر چا نه تلل کیږي یعني اشهد الا اله الا الله واشهد ان محمدًا عبده ورسوله، بدلیل حدیث حدیث ابن عباس رض قال قال رسول الله ﷺ والذي نفسي بیده (الواو للقسم) لو جیئ بالسموات والارض وما فیهن وما بینهن وما تحتهن ووضعت في کفة من المیزان ووضعت شهادة ان لا اله الا الله الی اخیره في الکفة الاخری لرجحت (غالبه به سي پله د کلمه شهادت پر هغه اسمانو او ځمکو باندي، رواه الطبراني.

درویش وایي: چي ما وویل چي د هر چا کلمه شهادت نه تلل کیږي، له دې کبله

چي بعض مؤمنانو ته چي خداى پاک اراده د مغفرت وکړي نو کلمه شهادت وروتلي، بدليل حديث ابن عمر رض الذي رواه الترمذي وابن ماجه وابن حبان والحاكم رحمة الله عليهم ابن عمر رض قال رسول الله ﷺ يو سړى به راوستل سي زما د امت څخه په حضور د حاضرينو يوم القيامة، نو ده ته خلاص کړل سي نهه نيوي (٩٩) اوږده اوږده خطونه چي د سجلات په نامه يادېږي او هر سجل دومره اوږد دى لکه ستر ګي چي ديد کوي، خداى پاک ووايي چي ته ددې سجلاتو څخه له يوه څخه منکر يې؟ آيا كرام كاتبون پر تا ظلم كړى دى يعني زائد ګنهونه يې په تا پسي نوشته کړي دي؟ فيقول لايارب، نو خداى عزوجل ورته ووايي چي تالره زما په نېزيوه حسنه سته وانه لاظلم اليوم فيخرج له بطاقة يعني رقعةً صغيرةً فيها اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدًا عبده ورسوله، او ده ته ووايي چي ورسه په مېزان کي يې سره وتله، نو هغه بنده مؤمن ورته ووايي يارب ماهذه البطاقة مع هذه السجلات، خداى پاک ورته ووايي انک لاتظلم ، نو هغه مؤمن هم ورسي سجلات ټول په يوه پله کي کښېږدي او بطاقه په بله پله کي، نو هغه سجلات په هواء وي او د بطاقه پله پر مځکه پرته وي، قال العلماء: به بها نمى بخشد و ببهانه مى بخشد.

او ابن عبد الرزاق په فضيلت کي د علم داسي وايي په روايت د ابراهيم النخعي رح چي د يو سړي د حسناتو کاغذ به راوړل سي په يوه پله کي د مېزان به کښېښول سي او د سيئاتو دا به په بله پله کي حسنات يې ډېر سپک وي، وروسته په شکل د سپيني وريځي يو شى په پله کي د حسناتو ور ولوېږي، نو يې د حسناتو پله درنه سي، نو دې سړي ته وويل سي ما تدري ما هذا؟ فيقول لا! فيقول هذا فضل العلم الذي كنت تعلم الناس، او امام ذهبي رح په فضل کي د علم په روايت د عمران بن حصين رض وايي قال قال رسول الله ﷺ يوزن يوم القيامة مداد العلماء (يعني هغه سياهي چي دوى خط په کاږي د وينو سره د شهداؤ) فيترجح مداد العلماء عن دماء الشهداء.

درويش وايي: چي زما په عقيده به دا حال د هغو علماؤ وي چي لله في الله يې تعليم وي او لله في الله يې تصانيف وي، اللهم اجعلني منهم بجاه نبيک الكريم ﷺ وبحرمة اصحابه الكرام المهاجرين والانصار رضي الله عنهم ... بيت:

چون فرو آيد بلا بی دافعی ...... جز تضرع نبود ديگر دافعی
قال العلماء لكل شيئ آفة وللعلم آفات.

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ

ای خفت اعماله الحسنة او كفة حسناته بحيث لايكون له ثقل اصلاً وهو الكافر لامحالة كمايدل عليه مابعده من الآية، بزار او بيهقي رح د انس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی عن النبي صلى الله عليه وسلم قال يؤتى ابن آدم يوم القيامة فيوقف بين كفتی الميزان ويوكل به ملک فان ثقلت موازينه نادی الملک بصوت يسمع الخلائق سعد فلان فلا يشقی بعده ابدًا.

درويش وايي: وهو المؤمن الكامل وان خفت موازينه نادی الملک بصوت يسمع الخلائق شقي فلان فلا يسعد بعده ابدًا.

درويش وايي: چي مراد له خفت څخه په دې حديث كي هغه خفت دی چي هيڅ ثقل نه لري وهو الفاجر الكامل يعني الكافر.

پوښتنه: د مؤمن كامل او د فاجر ای الكافر حال خو معلوم سو، لكن د عصات المؤمنين حال خو نسو معلوم فما حاله؟

ځواب: د عصات المؤمنين اعمال دوه واره تلل کېږي كه يې په حسناتو كي يو نوع خفت ؤ او يو چا يې شفاعت وکړی ګنهونه وروبخښل سول او يا شفاعت يې ونه کړل سو دوږخ ته واستول سو او ګنهونه يې په اورتوی سو او له ګناه څخه پاک سو پر دواړه تقديره هغه ملک نعره كوي سعد فلان سعادةً لايشقی بعده ابدًا فتدبر.

فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

دا هغه كسان دي چي په كامل توان يې خپل ځانونه په خسران كي اچولي وه (يعني په دنيا كي بالكفر والمعاصي) چي په دوږخ كي ابد الآباد به پاته وي.

پوه سه: چي كلمه د من موصوله متضمن معنی لره د شرط ده او فاؤلئک آه يې خبر قائم مقام د جزاء دی.

پوه سه: چي في جهنم يا خبر د مبتداء محذوفي دی تقديره وهم في جهنم خالدون، يا بدل دی د خسروا څخه چي صله د الذين وه، او يا خبر ثاني د اولئک آه دی.

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿۱۰۴﴾

ورسوځي مخان ددوی اور د دوږخ ددې معنی داده چې مؤمن عاصي که ځه هم دوږخ ته واچول سي لکن مخ يې اور نه ورسوځي په دليل د هغه حديث چې مسلم يې روايت کړی دی له جابر بن عبد الله رضی الله عنه څخه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم يدخل قوم النار من هذه الامة فتحرقهم الا داراة وجوههم (يعني شا وخوا د مخ) ثم يخرجون منها.

پوه سه: چې جمله (وهم فيها كالحون) حال ده له ضمير مجرور څخه د وجوههم، والمعنى په داسي حال چې دوی په نار کي شنډان به يې له غابنو څخه لېري وي لکه د پسه سر چې په اور له وېښتانو څخه پاک کړي.

درويش وايي: چې روح المعاني، روح البيان او مظهري يو حديث د ترمذي چې ده د صحيح حکم هم پر کړی دی په روايت د ابی سعيد الخدري رضی الله عنه راوړی دی چې عليه الصلوة والسلام په تفسير کي ددې آيت وهم فيها كالحون وويل چې د کافر سر اور وروسوځي حتى چې لوړه شونډه يې وسط الراس ته ورسېږي او کښته شونډه يې له نامه (نو) څخه مبلي.

أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿۱۰۵﴾

آيا نه وه (استفهام د توبيخ لپاره دی او دوی ته سبب ددې عذاب چې دوی ورسره لاس وګرېوان دي بيانول دی، والتقدير يقال لهم من جانب خزنة جهنم الم تكن) زما آيتونه يعني په قرآن کريم کي چې تلاوت به يې کېدی پر تاسي او تاسي به يې تکذيب کاوه يعني درواغ به مو بلله يعني ددې عذاب سبب ستاسي تکذيب د آيات القرآن دی.

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿۱۰۶﴾

دوی ووايي په ځواب کي د الم تکن، يا رب غلبه وکړه پر موږ زموږ شقاوت او بدبختي حتى حال زموږ د سوء العاقبة سره مخامخ سو.

رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ ﴿۱۰۷﴾

اې زموږ ربه ته موږ وباسه له اور څخه يعني و دنيا ته، نو که موږ بيا عود وکړی وتکذيب ته، نو په حق چې موږ ظالمان يو يعني پر خپلو ځانو، بيا مو نو له

عذاب څخه د اور مه باسه، قال يعني خداى پاک ورته وايي يعني په ذريعه د خزنة النار په ځواب کي د سوال د دوی.

قَالَ اخْسَـُٔوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾

يعني پټه خوله سئ، د سپکاوي پر ډول چي دا ځای د سوال نه دی دا ځای د مکافات او جزاء دی.

پوه سه: چي اصلاً دا کلمه ماخوذ ده له خساء الكلب څخه (يعني چغه کړی سپی) كما في القاموس، او دا قول صاحب قاموس لازمي هم راوړی خساء الكلب برفع الكلب چغه سو سپی، او متعدي هم خسئا الكلب بنصب الكلب چغه يې کړی سپی (ولاتكلمون) او خبري مه کوئ زما سره په دفع کي د عذاب، ولي چي زه ستاسي څخه عذاب نه پورته کوم، نو په دې وخت کي د دوی د اميد تناؤ وشکېږي، قال الحسن رح هذا اخير الكلام يتكلم به اهل النار ثم لايتكلمون بعدها الا الشهيق والزفير او لکه سپی غاپي او انګولي كذا قال القرطبي.

إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِى

په تحقيق شان دا ؤ يعني په دنيا کي چي وه به يوه ډله زما د بندګانو يعني المؤمنين.

يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٠٩﴾

دوی به ويل اې زموږ ربه موږ ايمان راوړی دی موږ ته بخښنه وکړه يعني زموږ د ګنهو او پر موږ رحم وکړه او ته يعني يا الله خير او بهترين د مهربانانو يې، ښتانه وايي: اې تر مور او پلار مهربانه خدايه پر ما رحم وکړه.

فَٱتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا

نو تاسي په دوی پسخند واهه.

پوه سه: چي اهل مدنيه، حمزه او کسائي سخريا په ضمه د سين وايي او نور قراءيې په کسره د سين وايي.

فائده: کسائي او فراء وايي چي سخريه په کسره د سين استهزاء او پسخند ته په خوله وايي او په ضم السين تسخير او مربي ګرځولو ته وايي، او خليل رح وايي

چې سخری بضم السين وسخريًا بكسر السين دوه لغته دي چې معنى يې يوه ده چې مترادف په عربي ورته وايي، نحو بحر لجي بضم اللام وكسرها وكوكب دري بضم الدال وكسرها، وفي القاموس نحو ذالک پر هر تقدير سخريًا مصدر دی یا د نسبت پر زياته سوې ده للتاكيد والحمل مبالغة.

فائده: په دې آيت سره رد دی د دعا د کافرانو يعني تاسي څرنګه په ربنا غلبت آه خواست کوئ او سره ددې چې په دنيا کي پر ربنا آمنا آه مسخرې کولې او پسخند مو په واهه.

حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرِيْ وَكُنْتُمْ مِّنْهُمْ تَضْحَكُوْنَ ﴿۱۱۰﴾

کلمه د حتى ابتدائيه ده نحو مرض فلان حتى لا يرجونه يعني تر دې اندازې چې هېر کړی ؤ مسلمانانو له تاسي څخه زما ذکر يعني چې خوف وکړي او ايمان راوړي او زما په عبادت ځانونه مشغوله کړي او تاسي واست چې پر مسلمانانو به مو خندل، مقاتل رح وايي چې دا آيت په فقراؤ کي د مسلمانانو نازل سوی دی لکه عمار بن ياسر سلمان فارسي او بلال حبشي او صهيب وغيرهم رضی الله تعالى عليهم اجمعين چې ګاهي به د غه فقراء پر مجلس د قريشو تېرېدل يوه به و هغه بل ته وويل چې دا دي جنتيان حورو او غلمانو والا راغله، نو دومره قهقه خندا به يې کول چې يو به پر بل غوځارېدل.

فائده: په آيت کي شريف کي نسبت يعني اسناد د انساء و ذواتو ته د مسلمانانو کړی مجازًا ولي چې اصلي سبب د انساء د ذکر الله اشتغال د کفارو ؤ په استهزاء د مسلمانانو او په سخريه او خندا پر مسلمانانو.

اِنِّيْ جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوْٓا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَآئِزُوْنَ ﴿۱۱۱﴾

په تحقيق ما جزاء يعني ثواب بالجنة ونعيمها سره هغو مسلمانانو ته ورکړی چې تاسي به پسخند په واهه او پر خندل به مو ننه ورځ يعني يوم القيامة په سبب د صبر ددوی ستاسي پر ازار او استهزاء باندي (نو باء سببي ده او ما مصدري دی ای بسبب صبرهم على اذاكم اياهم) په تحقيق دغه ډله د مسلمانانو دوی دي بری پیدا کونکي پر مطالب اخرويه ؤ، نو ضمير ثاني د هم لپاره د تاكيد د حصر نه دی فتامل.

قٰلَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿۱۱۲﴾

(قال) يعني خداى جل جلاله ووايي و كفارو ته يعني په ورځ د قيامت په واسطه د بعض ملائكه ؤ، كلمه د كم استفهاميه ده، يعني څو مده او زمانه تاسي درنګ په مځكه كي يعني يا ژوندي پر مخ د مځكي او يا په قبر كي، په شمېر د كلو، دا كلمه تميز د كم ده.

قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْئَلِ الْعَادِّينَ ﴿۱۱۳﴾

وايي كافران په جواب كي موږ درنګ كړى دى په مځكه كي يوه ورځ يعني د ايام د دنيا او يا بعض د ورځي.

پوښتنه: كافرانو خو په مځكه كي ډېر عمرونه او كلونه تېر كړي وه حتى بعض كافرانو په سلهاوو كلونه ژوند كړى دى، نو دوى ولي يومًا او بعض يوم ووايه، او بيا وروسته خداى جل جلاله چي ته پوښتنه د شمېرونكو څخه زموږ د عمرو يعني هغه ملكي چي د بندګانو اعمال نوشته كوي، ولي چي هغه ملكي زموږ د لبث په مده ښه خبر دى، او مظهري چي دا احتمال هم ذكر كړى دى چي نورو انسانانو چي حساب د عمرو ورته معلوم وي فليس بشئ، ولي نور انسانان خو په خپل درنګ د دنيا خبر وي، نو د كفارو كلونه خو يې نه حسابل؟

ځواب: روح البيان، روح المعاني، مظهري او بيضاوي په ګډه توګه وايي بعض اجمالاً بعض تفصيلاً چي كفار چي د لبث في الدنيا يې لنډه بيان كړل ددې سببه چي دوى خو معذب بالنار دي، دا قانون طبعي دى چي د سختۍ او عذاب ورځي او شپې د سړي معذب په خيال ډېري اوږدې ورځي، او ورځي او شپې د راحت ډېري لنډي په خيال ورځي.

تجربه: يو سړى چي ډېر سخت مريض وي شپه دومره ورته اوږده سي چي اخير دده ګمان سي چي ستوري ځاى پر ځاى ولاړ دي او شپه د صحت كه څه هم د ژمي شپه وي ډېره ژر تېره سي، او بل ځواب دادى چي ايام د دنيا كلونه د دنيا بلكې ټوله عمر د دنيا چونكه مقضي دى يعني تېرېږي والمقضى كالمعدوم، او بل ځواب دادى چي مدت د حيواة الدنيا د كافرانو كه هر څو طويل وه لكن بالنسبت

الی مدة الحیوة الاخرویة چي غیر متناهي دي لکه یوه ورځ بلکې یو ساعت ی، بل ځواب دادی چي دا مقوله دائره ده پر ژبو د خلګو وایي: ایام السرور قصار وایام الغموم طوال، قال ای الرب جل وجلا وایي.

قٰلَ اِنۡ لَّبِثۡتُمۡ اِلَّا قَلِيۡلًا لَّوۡ اَنَّكُمۡ كُنۡتُمۡ تَعۡلَمُوۡنَ ﴿۱۱۴﴾

تاسي درنګ نه دی کړی په دنیا کي یعني که څه په سوو کلونه وه مګر زمانًا قلیلاً نو قلیلاً منصوب علی الظرفیة دی او شیئًا قلیلاً نو منصوب علی المعفولیة دی نسبت و هغه زمانې ته عذاب چي تاسي یه په مخ کي لرئ، ولي چي عذاب ستاسي خو دائم لاینقطع دی.

پوه سه: چي کلمه د لو پر فعل داخلېږي نو دلته یې تقدیر داسي دی لو ثبت انکم چي تاسي وای، وکلمة لو لپاره د تمنی او توبیخ ده یعني کاشکي تاسي په دې پوهېدلای چي عمر ستاسي په دنیا کي لږ دی، نو دا عمر ګرانمایه به مو په ملاهي او شهواتو نه تېرولای او د ورځي د قیامت سره به مخامخ کېده په نظر کي وایي، نو بعث بعد الموت به مو په دنیا کي منلای، روی البخاري عن ابن عمر رضی الله عنه قال رسول الله ﷺ کن في الدنیا کانک غریب (ای مسافر) او عابر السبیل (یا پر یو لار تېرېږئ) وزاد احمد والترمذي وابن ماجه وعد نفسک من اهل القبور، بیت:

هر دم از عمر گرامی هست گنجی بی بدل ... میرود گنجی چنین هر لحظه برباد آه آه

دوه بیتونه عربي:

الا انما الدنیا کظل سحابة ...... اظلتک یومًا ثم عنک اضمحلت
فلاتک فرحًا بها حین اقبلت ...... ولاتک جزعانًا بها حین ولت

شیخ سعدي شیرازي قدس سره وایي:

کنون وقت تخمست اگر پروری ..... گر امیدواری که خرمن بری
بشهر قیامت مرو تنگدست ..... که وجهی ندارد بغفلت نشست
غنیمت شمر این گرامی نفس ..... که بی مرغ قیمت ندارد قفس
مکن عمر ضائع بافسوس وحیف ..... که فرصت عزیز است والوقت سیف

قال العلماء الرجوع الی الله بالموت الاختیاري احب الی الله من الرجوع بالموت الاضطراری ولذا قیل موتوا قبل ان تموتوا.

حکایت: بهلول چي د هارون الرشید د زمانې سړی ؤ چي خلګو به بهلول مجنون باله لترکه الدنیا بالمرة لکن دی په حقیقت کي بهلول دانا ؤ، دی وايي چي زه په بعضو کڅو کي د بصرې تېرېدم ډېر نابالغه کوچنیان وه چي په جوزو او بادامو يې سات سره تېراوه او بازی يې سره کولې، يو بل کوچنی ولاړ دی او دا نورو کوچنیانو ته ګوري او تر سترګو يې اوښکي بهېږي، زما خیال دا سو چي دا کوچنی لکه چي پر دې ژاړي چي جوز و بادام نه لري چي د دا نورو کوچنیانو سره سات په تېر کړي، نو زه ور نژدې سوم هغه کوچني ته مي وويل: یا بني مایبکیک؟ زه جوز او بادام در رانسم چي د کوچنیانو سره سات په تېر کړې؟ ده سر راپورته کړی ماته يې وکتل او داسي يې راته وويل یا قلیل العقل موږ خدای ﷻ د بازيو لپاره نه يو پیدا کړي، ما ورته وويل چي نو د څه شي لپاره يې پیدا کړي يو؟ ده راته وويل للعلم والعبادة، ما ورته وويل ته په څه دليل دا خبره کوې ای بارک الله فیک؟ قال قوله تعالی افحسبتم آه، چي وروسته راتلونکی آیت دي بهلول وايي، ما ورته وويل ای بني اراک حکیمًا (ای زویه زه تا ډېر پوه سړی بولم) ماته نصیحت وکړه، او کوتاه کوچني دا بیتونه راته وويل:

اری الدنیا تجهز بانطلاق .... مشمرة علی قدم و ساق
فلا بباقیة لحي .... ولا حي علی الدنیا بباق
کان الموت والحدثان فیها .... الی نفس الفتی فرسا سباق
فیا مغرور بالدنیا رویدًا .... ومنها خذ لنفسک من وثاق

بیا دې کوچني سر د اسمان و خوا ته پورته کړی او لاسونه يې د اسمان و خوا ته پورته کړه او اوښکي يې پر بارخوګانو لکه باران اورېدلې او داسي يې وويل:

یا من الیه المبتهل .... یا من علیه المتکل

دا بیت چي يې ووایه په خاورو کي غوځار سو بېهوشه سو، بهلول وايي ما يې سر راپورته کړی په غېږ کي مي ونیوی او د مخ څخه مي خاوري وربا کړي کړې په لستوڼي، او ددې د ژړا له کبله زما پر سترګو هم وریځ راپورته سوه او باران د اوښکو پر اورېدو سو، وروسته چي هغه کوچنی په هوش کي راغلی ما ورته وويل یا بني ما نزل بک وانت صبي لم یکتب علیک ذنب، ده راته وويل الیک عني یا

بهلول، راشخه ايسته سه اې بهلوله ما خپله مور ليدلې ده چي لوى لرګي چي د اور د بليدلو لپاره سره کړېږدي هغه چي اور نه اخلي، نو دا کوچني کوچني لرګي لاندي ورته کښېږدي او هغو ته اور واچوي او هغه لرګي په بل کړي، زه بېرېږم چي په ورځ د قيامت به زه له صغارو شخه د اور د دوږخ وګرځم، نو ما پوښتنه ځندي وکړه چي ما ته خپل نسب راوښيه، ده راته وويل من اولاد الحسين بن علي بن ابي طالب رض بهلول وايي ما ورته وويل چي زما تعجب دفع سو، ولي چي ددې پاکي درختي دغسي پاکه مېوه وي.

درويش وايي: چي اوس نو ددې آيت په معنى كي فكر وكړه.

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

(همزه لپاره د انکار او توبيخ دى، او کلمه د فاء عطف ده پر مقدر كما هو القانون النحوي الذي ذكرته مرارًا، والتقدير انكرتم فحسبتم اى ظننتم.

پوه سه: چي كلمه د ما كافه ده د عمل ان، فدخلت على الجملة الفعلية وهي مع جملتها قائم مقام المفعولين فحسبتم، او عبثًا يا مفعول له دى اى لاجل العبث او يا مفعول مطلق دى د خلقنا په حذف د موصوف اى خلقًا عبثًا، والمعنى چي ما تاسي د ساتېري لپاره يا عبث نه ياست پيدا كړي بلكې لپاره د معرفت او د علم او عبادت مي پيدا کړي ياست.

(وانكم الينا لاترجعون) دا جمله عطف ده پر انما خلقناكم والمعنى احسبتم عدم رجوعكم الينا للجزاء يوم البعث والنشور يا دا حسبان هم غلط دى لكه د معطوف عليه حسبان چي غلط ؤ.

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ

لوړ دى ذات دده له مماثلت شخه د مخلوقاتو كه علوي وي او كه سفلي في ذاته وصفاته الجلالية والجمالية وافعاله تعالى عن افعال المخلوقين لان في افعاله من الحكم والمصالح والفوائد الجليلة (الملك الحق) يعني حقدار د ملک او سلطنت دى على الاطلاق يعني ايجادًا واعدامًا بدءً واعادةً احياءً واماتةً واثابتةً وعقابًا، او ټوله ماسوى دده مخلوق دى مقهور تحت ملكه العظيم.

لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾

نسته په عالم فراخه کي وجود معبود بالحق مګر يو ذات متعال دده.

پوه سه: چي عرش يې په کريم سره وستايه لانه مقسم فيض کرم الحق ورحمته منه تنقسم اثار رحمته وکرمه الى المخلوقات.

وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ

څوک چي عبادت سره د خدای د بل معبود لکه کفار د مکې، هيڅ دليل ده لره نه وي معبوديت د هغه نه عقلي نه نقلي دا بل صفت د اله دا صفت د تاکيد لپاره راوړه سولان الباطل لادليل به بلکې دلائل عقليه او نقليه دال پر بطلان د هغه دي.

فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِندَ رَبِّهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

حساب د هغه په نېز د خدای ﷻ دی يعني چي خدای و هغه جزاء ته په قدر د جرم د هغه ورکړی وهو الخلود في النار (پوه سه: چي په فانما آه جزاء د من شرطي ده) شان دادی چي فلاح او خلاصون نسي پيدا کولای له عذاب څخه د ورځي د قيامت کافران، دا بيان د جزاء ددوی دی، ولي چي فلاح د ورځي د قيامت په نجات د اور او په دخول پوري د جنت مربوط دی، له دې څخه کافر محروم دی.

فائده: ابتداء ددې سورت په فلاح سره د مؤمنانو وسوه يعني قد افلح المؤمنون آه او ختم يې پر نفي د فلاح د کافرانو وسوې نو په منځ کي د فاتحة السورة وختمها صنعة التضاد وهو من المحسنات.

دروېش وايي: چي په راتلونکي آيت کي خدای پاک امر کړی رسول خپل چي زما څخه طلب د بخښني وکړه او طلب د رحم تا چي په تاپسي به اقتداء امت وکړي او دوی به هم فلاح يا بنده ګان سي، نو خدای ﷻ داسي وايي:

وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

پوه سه: چي جمله د وانت آه حال ده له فاعل څخه د ارحم.

فائده: مفعول د اغفر او ارحم يې حذف کړی لانهم قالوا ان التعميم بالمغفرة متکفل لسلب جميع المضرات وبالرحمة لجلب جميع المنافع، بغوي رح په خپل تفسير کي وايي چي مصاب پر ابن مسعود رض چا تېر او يعني پېراني يا چي اعصاب

يې خراب وه يا لېونی، نو ابن مسعود رضی الله عنه په دواړو غوږو کي دغه آيت څخه نيولې يعني: افحسبتم انما خلقناکم تر پايه پوري د سورت وواېه هغه جوړ سو، نو عليه الصلوة والسلام و ابن مسعود رضی الله عنه ته وويل چي تا يې په غوږ کي څه شی وواېه ابن مسعود رضی الله عنه حال ورته وواېه، فقال رسول الله ﷺ والذي نفسي بيده (زما دي قسم وي په هغه ذات چي زما روح د هغه په قدرت کي دی) لو ان رجلاً موقنًا (يعني چي د خدای ﷻ پر قدرت يې يقين وي) پر يوه غره يې وواېي لزال (ای عن موضعه)

درويش وايي: چي تفسير د سورة المؤمنين په وخت کي د ثابنت پر پنځه د شهر المبارک رمضان من شهور سنه (۱۴۳۰) هجري پای ته ورسېدی، ولله الحمد والمنة على توفيقه ايای لذالک والصلوة والسلام على رسوله سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين.

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او
pdf سو. د دعا محتاج احمدي! واتساپ ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

سُورَةُ النُّورِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ أَرْبَعٌ وَسِتُّونَ آيَةً فِي تِسْعِ رُكُوعَاتٍ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

رب سهل وتممه بالخير آمين

ابتداء په تاريخ (۵) د شهر المبارک رمضان من شهور سنه (۱۴۳۰) هجري قمري من هجرة النبي ﷺ.

قرطبي رحمه الله وايي چي مقاصد ددې سورت ذكر دي د احكامو د عفاف (اى الكف عن الزنى) والستر اى للنساء كتب عمر رضي الله عنه في دورة خلافته الى اهل كوفة، علموا نسائكم سورة النور. عن عائشة رضي الله عنها قال رسول الله ﷺ لاتنزلوهن في الغرف (تاسي ښځي مه اوسوئ په بالا خانو کي، ولي دوى تر دريچو د بالاخانو د کوڅې يا سړک و رجالو ته ګوري) ولاتعلموهن الكتابة (خط مه ورزده كوئ، ولي په ذريعه د خط د زنى لار ځان ته خلاص کړي) وعلموا هن سورة النور.

درويش وايي: چي په ټوله اسلامي نړۍ کي د ښځو لپاره ښونځي سته، او دغه ښځي پر لوي لوي څوکيو باندي ناستي وي بلکې په بعض اسلامي مملکتو کي پر منصب د قضاء ناستي وي چي هغه مملکت والا يې جج بولي بلکې کافري مملکتونه وايي چي شريعت محمدي د ښځو حقوق پاى ماله کړي دي په سبب د امر بالحجاب، او په اوسنى زمانه کي د ښځو چي زنى زړه وغواړي د موبايل لار خلاصه ده، ځاى، وخت او نقود عوض د زنى ټوله د موبايل په ذريعه سره فيصله کړي، حميد الله الغزنوي رح وايي:

چو بينم دين احمد (ﷺ) درغريبى ...... دلم سوزان زچشمم خون جاري

سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ①

(سورة) خبر د مبتداء محذوفي دى اى هذه سورة، (انزلناها) صفت للسورة، يعني موږ نازل کړى دى او موږ فرض او لازم قطعي ګرځولى دى ما انزلنا فيها من الاحكام يعني عمل پر مسلمانانو په هغو احكامو سره، او بعض مفسرين وايي قدرنا مافيها من الحدود، او بعض مفسرين وايي چي معنى د فرضناها فصلناها وبينا مافيها.

فائده: جمهور قراء يې په تخفيف د راء وايي، او ابن كثير او ابو عمرو رح يې په تشديد د باب د تفعيل وايي لپاره د تكثير، ولې په دې سورت كې فرائض او احكام ډېر دي او تر قيامة الساعة پورې ټوله مسلمانان په مكلف دي.

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِيْ

درويش وايي: چې دا شروع ده په هغه احكام چې په فرضنا كې اشاره ورته سوې ده.

پوه سه: چې سيبويه رح وايي چې خبر د الذانية والذاني محذوف دى، تقديره سنذكر حكمهما وذهب الفراء والمبرد والزجاج رح ان الخبر جملة فاجلدوا آه، راوړل د فاء سببيه پر دې تقدير د سبب د تضمن د مبتداء دى معنى لره د شرط ده فان اللآم بمعنى الذي ذى، والتقدير التي زنت والذي زنى.

پوه سه: چې زنى وطي دي د ښځې بېله عقد شرعي او بېله ملك يمين.

پوښتنه: په دې آيت كې د زنى ښځه د مخه تر نر راوړه سوه او په آيت د سرقة السارق والسارقة نر د مخه راوړل سوى دى حكمت يې څه دى؟

ځواب: يا سبب دا دى چې زنى د ښځو په مينځيانو كې د عربو په جاهليت كې ډېره شائع وه حتى چې بعض اهل جاهلية به ډېرې مينځيانې رانيولې، هرې يوې ته په مناسبت د ښائست يا د ځوانۍ و هغې ته يو څه مقدار د روپو مقرر كړى ؤ چې ته د ورځې د خلكو سره زنى كوه مانښام په مانښام ماته به دومره روپۍ راوړې، نو هغو مينځيانو به خلكو ته دعوت كاوه چې زه به جماع درسره وكړم دومره اندازه روپۍ به راكوې، نو د هر څو نرو په زنى سره چې به د بادار ماليه برابره سوې واى هغو مره وارونه به دوى زنى كوله، او يا سبب دا دى چې اصل په فعل كې زنى ښځه ده، ولې كه ښځې قدرت ونر ته پر جماع نه واى وركړى نر په زوره دا كار نسواى كولاى، ولې چې فرج د دې ډېر محفوظ ځاى دى، او يا دا سبب دى چې د ښځې شهوت تر نر ډېر دى يعنې نهه حصې شهوت د ښځې بالا دى تر نر والشهوة هي الداعية الى الجماع.

مسئله: په مفردات كې وايي چې زانيه هغې ښځې ته وايي چې په جماع راضي وي او نر ته قدرت پر ځان وركړي كما يدل عليه صيغة اسم الفاعل لا المزنية كرهًا،

او د سرقه په آیت کي چي يې نر دمخه کړی له دې کبله چي علت د سرقه شجاعت دی او شجاعت په نر کي تر ښځه ډېر بالا دی کما هو الظاهر.

فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

نو تاسي ايها الحکام په درو ووهئ هر یو ددوی یعني ښځه او نر سل درې.

فائده: علماؤ د امت مرحومه اجماع پر دې کړې ده چي زانیه او زاني چي حرین وي (احتراز د مینځي او مریي څخه چي د هغو حد نصف د حد د حر دی) او عاقلان وي (ولي چي پر لېوني حد نسته) او بالغان وي (ولي چي پر نابالغه حد نسته) حد يې د هر یوه سل درې وهل دي بحکم هذه الآیة، او یو کال د وطنه فراره کول مختلف فیه دی، امام اعظم ابو حنیفه رح وایي چي تغریب عام په حد کي نه دی داخل، او امام شافعي رح او احمد رح تغریب عام جز د حد ددوی بولي.

درویش وایي: چي دلائل د هر مذهب او نقض او ابرام په کتابو کي د فقه شریف د هر مذهب مفصل ذکر سوی دی، په روح البیان او د فقه په کتابو کي وایي چي دا سل درې حد په ابتداء کي د اسلام د محصن او غیر محصن دواړهؤ وروسته دا حد د جلد په حق کي محصن او محصنة منسوخ سو په ځای کي یې رجم ودرول سو، دلیل په هغه حدیث مشهور دی چي ماعز الاسلمي رض چي محصنؤ رجم کړی، وتفصیل هذا النسخ في کتب الفقه والسوال علیه والجواب عنه ایضًا مذکور في کتب الفقه.

فائده: شرائط د احصان په باب کي د رجم په نېز د ابو حنیفة رح شپږ دي (۱) الاسلام پر اهل ذمه رجم نسته (۲) حریت دی پر مریي مینځه رجم نسته (۳) عقل دی پر لېوني رجم نسته (۴) بلوغ دی پر کوچني رجم نسته (۵) نکاح صحیح ده که نکاح فاسده وه لفقد شرائطه هم رجم نسته (۶) او جماع به یې هم کړې وي، که یو د دغو شرطو څخه نیستي سي رجم نسته.

مسئله: د زانیه او زاني څخه که یو محصنؤ او یو نهؤ محصن نو محصن دي په رجم سي او غیر محصن ته د جلد حد ورکړي کذا في کتب الفقه بحوالة المظهري ص ۴۲۴.

وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ

او تاسي ته دي نسي درپېښ پر زانیه او پر زاني باندي زړه سوی په دین کي د

خدای ﷻ يعني په اجراء کي د حد او جلد پر دوی چي حکم د دين د خدای ﷻ دی حتی چي د زړه سوی له سببه حد نه کړی پر جاري، دا تفسير دی د مجاهد، او عکرمه او عطاء او د سعيد بن جبير او د نخعي، او د شعبي رحمة الله عليهم بخاري او مسلم روايت کړی دی، د عائشې رضي الله عنها ښځه چي يوې ښځي چي د بني مخدوم د قبيلې وه چي د قريش د قبيلې يو ښاخ دی غلا يې کړې وه، نو دوی په اجراء د حد السرقة پر دې ډېر فکرجن وه يعني چي عليه الصلوة والسلام يې د لاس پرې کېدو حکم نه کړی جاري، نو دوی په خپلو کي سره چي څوک به ددې ښځي به پاره کي د عليه الصلوة والسلام سره خبري وکړي، نو دوی سره وويل چي هيڅ څوک دومره دلاوري پر عليه الصلوة والسلام نسي کولای مګر اسامه بن زيد رضي الله عنه چي پر عليه الصلوة والسلام ډېر ګران ؤ، نو اسامه رضي الله عنه يې واسطه کړی، نو اسامه رضي الله عنه په دفع کي د سرقې د هغې ښځي څخه د عليه الصلوة والسلام سره خبري وکړې، رسول الله ﷺ ورته وويل يعني اسامه رضي الله عنه ته: اتشفع في حد من حدود الله؟ (ته ماته شفاعت کوې په دفع کي حدود د خدای ﷻ؟ نو همزه د استفهام لپاره د توبيخ دی) بيا عليه الصلوة والسلام خطبه وويل او داسي يې وويل: انما اهلک الذين قبلکم انهم اذا سرق فيهم الشريف (يعني سردار) ترکوه واذا سرق فيهم الضعيف اقاموا عليه الحد، وايم الله (قسم په خدای دی) لو ان فاطمة بنت محمد سرقت لقطعت يدها (يعني حکم د قطع اليد مي پر جاري کاوه) او بعض مفسرين وايي چي معنی ددې آيت داده چي تاسي د رحمت له سببه وهل يعني ضرب الجلد کرار کرار کوئ يعني برای نام حد پر جاري کړئ بلکې داسي چي خوږ سي.

فائده: امام اعظم رحمه الله وايي: يجتهد في حد الزنی ثم في حد شرب الخمر ويخفف في حد القذف لان سببه محتمل لاحتمال کونه صادقًا، يعني يو سړي که ښځي ته وويل چي تا زنی کړې ده او شاهدان د زنٰی يې نه درلوده پر دې سړي حد قذف جاري کېږي، لکن دا احتمال خو سته چي دا سړی دي په نسبت کي د زنٰی ودې ښځي ته صادق وي ده دي پر زنٰی دليدلې وي، که څه هم له شاهدانو څخه عاجزه سو، محي السنة بغوي رحمه الله وايي چي عبدالله بن عمر رضي الله عنه ويل چي د عمر رضي الله عنه مينځه وه چي زنٰی يې کړې وه جلاد په درو ووهله، نو عمر رضي الله عنه و جلاد ته وويل اضرب ظهرها ورجليها، نو زوي يې يعني عبدالله رضي الله عنه ورته وويل لاتاخذکم بهما رافسة في دين الله؟ نو عمر رضي الله عنه

ورته وويل يا بني ان الله لم يامرني بقتلها وقد ضربت واوجعت.

درويش وايي: چي له دې سببه بعض فقهاء وايي چي جلاد دي دره تر سر نه لوړوي چي ضرب و قتل ته مفضي نه وګرځي.

إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

که تاسي ياست چي ايمان لرئ پر خداى او پر ورځ اخيره باندي چي قيامت دى، دا شرط دى مستغني له جزاء څخه لظهوره والتقدير ان كنتم آه فسارعوا الى امتثال امره تعالى واجتهدوا في اقامة حدوده فان الايمان يقضتى ذالک، په صحيح حديث کي راغلي دي چي په ورځ د قيامت يو حاکم چي يوه دره په حد زنى کي کمه کړه وه د باز پرس لپاره به يې خداى پاک حاضر کړي او ورته وه به وايي چي تا ولي دا يوه دره کمه کړې وه هغه حاکم به ورته ووايي رحمةً لعبادک، خداى پاک به ورته ووايي اانت ارحم مني؟ انطلقوا الى النار الى اخير الحديث.

پوښتنه: د قيامت ورځي ته ولي يوم آخر وايي؟

ځواب: تر دغې ورځي وروسته شپه نسته فيصير كله كيوم واحد، او بعض اهل علم وايي چي انوار ټوله سره جمع سي او په جنت کي يوه ورځ ځندي جوړه سي نو پر جنتيانو شپه نه راځي، او ظلمات ټوله سره جمع سي او پر دوږخ واچول سي، نو ددوى لپاره لکه يوه شپه سي، والله اعلم بالصواب.

وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝٢

حاضر دي سي و حد ته د زانيه او زاني يوه ډله د مؤمنانو، فقهاء وايي چي دا امر ندب او استحباب دى، په دې حاضرېدلو کي غرض مزيد رسوايي ده د زانيه او زاني، ولي بعض خلګ چي اهل عزت او جاه وي تر درو وهلو په دې رسوايي کي ډېر د معاودة الزنى څخه بېرېږي.

فائده: طائفة مشتق ده له طوف څخه چي شاوخوا راګرځېدلو ته پر هر شي وايي ومنه طواف بيت الله الشريف، نو بعض علماء وايي چي اقل مرتبه څلور کسه دي هر يو بغل پر بغل تر مخ او تر شا، او بعض مفسرين وايي چي طائفه جمع د طائف ده او اقل د جمع يې دري کسه دي، او له ابن عباس رض څخه روايت دى چي

اقل مرتبه د طائفة يو سړی دی فما فوقه وبه قال الامام احمد رح والنخعي رح، او بعض وايي چي اقله مرتبه يې دوه کسه دي فصاعدًا، وبه قال عطاء وعکرمه و اسحاق رح، وقال الامام مالک رح اقله اربعة بعدد شهود الزنی، وقال الحسن البصري رح عشرة فصاعدًا.

درويش وايي: چي دا قول لپاره د تشهير او تنکيل او تفضيح ډېر موذون او په زړه پوري قول دی.

اَلزَّانِيْ لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً ۫ وَّالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَاۤ اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ ۚ

زنا کار يعني نر نه په نکاح کوي مګر زنا کاره او مشرکه ښځه، او زنا کاره ښځه نه په نکاح کوي مګر زنا کار يا مشرک سړی.

پوښتنه: چي په مخ کي آيت کي يې زانيه مقدمه کړه تر زان يعني نر، او په دې آيت کي زان يعني نر يې مقدم کړی تر زانيه، حکمت يې څه دی؟

ځواب: وړاندي تېره سوه چي دواعي د زنا په ښځه کي ډېر دي او شهوت يې هم غالب دی ولهذا قدمها في الزنی، واما في باب النکاح فالرجل طالب والمرئة مطلوبة، والفاعل مقدم علی المفعول ولهذا يذکر اسم الرجل مقدم في خطبة النکاح علی اصطلاح العرب علی اسم المرئة.

مسئله: امام احمد رح په دې آيت سره او په نورو احاديثو چي بيان به يې راسي ان شاء الله تعالی دليل وايي چي نکاح د زاني او زانيه نه ده روا تر هغه وخته پوري چي توبه يې نه وي کښلې، او توبه چي وکاږي بيا خو زانيه او زان يې نه بولي، او نور ائمه الثلثة رحمهم الله وايي چي نکاح د زان او زانيه رواده.

سوال: نو ددې آيت ځواب به څه ورکوي؟

ځواب: مفسرين وايي چي ددې آيت معنی اخبار دی کما هو ظاهر الصيغة، يعني زاني سړی په سبب د فسق خپل غالبًا رغبت نه کوي په نکاح د صالحاتو ښځو، او زانيه ښځه رغبت نه کوي ددې نکاح ته صالح سړی سره، له دې کبله چي هم جنسي سبب د الفت او د ښې ګذارې او مخالفت سبب د نفرت او د جلا والي دی... بيت:

کند هم جنس با هم جنس پرواز .... کبوتر با کبوتر و باز با باز

د انسان طبع ده چي په کوم لوښي کي سپی اوبه وڅيښي په هغه لوښي کي اوبه نه څيښي، نو زانيه ښځه په فعل د زاني راضي سوه او د فرج لوښي ته يې سپی د شهوت د زاني ور پرېښو چي اوبه پکښي وڅيښي لاينكحها من حيث انها كذالك الا من هو مثلها يعني زاني يا تر زاني بد تر وهو المشرک، او صالح مسلمان څو لکه اسد داسي دی د بل چا پسخورده نه خوري، نو بنا پر دغه تاويل چي مراد اخبار سي، نو تحريم په دې آيت کي دی.

وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ ۝

ترجمه يې ظاهرًا داسي ده چي حرام کړل سوي نکاح د زانيه پر مؤمنانو محمول دی پر تنزيه عند اكثر العلماء.

سوال: د تعبير د تحريم نکته يې څه ده؟

ځواب: نکته يې مبالغه ده چي مسلمانان د داسي فعل څخه يعني له نکاح څخه د زانيه ځان ساتي، ولي چي په دې نکاح کي مفاسد سته (۱) مؤمن صالح د فساقو له مشابهت څخه ځان ساتي (۲) سوء المعاشرة بين العبد المؤمن الصالح والزانية (۳) او که له دغي زانيه څخه دده عيال پيدا سي مشکوک النسب يعني مجهول النسب دی، او امام مالک رح وايي مکروه تحريمي دی، او ابن مسعود رض وايي چي نکاح د زانيه حرام ده او وايي که زاني د زانيه سره نکاح وکړه فهما زانيان ابدًا.

درويش وايي: چي پر مذکوره تاويل دا آيت يعني و حرم آه منسوخ نه دی، او سعيد بن المسيب رح او نور ګڼ شمېر علماء وايي چي په ابتداء کي د اسلام نکاح د زانياتو سره حرامه وه، نو دا آيت وروسته منسوخ سو په هغه آيت سره وانكحوا الا يامى منكم فدخلت الزانية في ايامي المسلمين.

درويش وايي: چي شان نزول د قوله تعالى الزاني لا ينكح الآية د احاديثو صحيحه وو د نکته نګاه داسي راغلی دی، ابو داؤد، ترمذي، نسائي او حاکم روايت کړی دی عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده چي يو سړی مسلمان په نامه د مرثد چي بنديان د مکې څخه مدينې ته راوستل او په مکه کي يوه ښځه وه چي نوم يې عناق ؤ، او د مرثد د زنی اشنايه وه په جاهليت کي، نو مرثد د عليه الصلوة والسلام څخه اجازه وغوښتل چي زه عناق په نکاح کړم؟ عليه الصلوة والسلام

هيڅ ځواب ورنه کړی حتی چي فوق الذکر آيت نازل سو، نو عليه السلام و مرثد ته دا آيت تلاوت کړی الزاني لاينکح تر پايه پوري او مرثد يې منع کړی له نکاح څخه د عناق، او نسائي له عبدالله بن عمرو رض څخه روايت کړی دی چي يوه ښځه چي د ام مهزول په نامه يادېدل او کسب يې زنی وه نو يو سړي د اصحابو د عليه الصلوة والسلام دده څخه اجازه وغوښتل چي ام مهزول په نکاح کړم، نو دا آيت نازل سو، او سعيد بن منصور له مجاهد رح څخه داسي روايت کړی دی چي زنا چي حرامه سوه نو څو ښځي زانيات چي ښائسته وې او کاروبار د زنا يې په ټپه ودرېدی، نو بعض مسلمانانو وغوښتل چي دغه ښائسته زانيات په نکاح کړي فنزلت الآية المذكورة، او محي السنة بغوي رح وايي چي قدم قوم المهاجرين المدينة، او بعض ددوی مسکينان وه چي نه يې مال درلودی نه يې عزيزان او په مدينه منوره کي ښځي وې زانيات مشرکات چي پر زنا يې ډېر نقود جمع کړي وه او په هغه زمانه کي مالداری د مدينې دوې وې، نو بعض فقراء د مهاجرينو دا قصد وکړی چي د دغو ښځو سره نکاح وکړي تاچي دغه ښځي به موږ ته نفقه راکوي فاستاذنوا رسول الله ﷺ فنزلت هذه الآية، وحرم ذالک على المؤمنين.

درويش وايي: چي پر دې تقدير حرمت پر خپل معنی باقي دی لان نکاح المشرکات لايجوز للمؤمن، او نور ورته شان نزول هم راغلي دي والله اعلم بالصواب وعنده علم الکتاب.

وَالَّذِيْنَ يَرْمُوْنَ الْمُحْصَنٰتِ

او هغه کسان چي ويشتل وکړي يعني نسبت وکړي د زنی هغه په صريح الفاظو سره نحو زنيت يعني يا امرئة او يا ورته ووايي يا زاني في الرجل.

پوه سه: چي په نسبت کولو کي د زنی مقيد کول د آيت مجمع عليه دی د علماء التفسير او د علماؤ د فقه په قرينه ددې چي وروسته چي څلور کسه شاهدان غواړي څلور کسه خو په زنی کي مشروط دي، که دا قرينه نه وای رمی خو مطلق ښکنځلو ته وايي او قذف هم نفس ښکنځلو ته وايي، نو که يې مثلاً داسي ورته وويل ځه شراب خوره يا خمار بازه يا غله وغير ذالک لايجب عليه حد القذف بالاجماع، لکن قاضي يا حاکم دي په قدر د ما يری تعزير ورکړي.

مسئله: که يې تعريضًا نسبت د زنى و چاته وکړى مثلاً د يو چا په مخ کي يې وويل زه خو نه يم زنۍ کاره، نو په نيز د امام الائمة ابو حنيفة والامام الشافعي والامام احمد وسفيان الثوري وابن سيرين او الحسن بن صالح رحمة الله عليهم حد قذف نسته باندي، او په نيز د امام مالک رح په دې تعريض سره هم حد قذف لازميږي، دى وايي چي که سړى په پوه سي چي مراد يې نسبت د زنۍ دى تعريضًا نو دا خو لکه تصريح ده، نو ځکه قذف پر جاري کيږي، والجواب عنه چي په فقه کي وايي چي که ښځه په عده کي وي يعني ميړه يې مړ وي تعريضي مرکه په عده کي ورته روا ده، لکه ورته ووايي مثلاً ورېنداري ډېره ښائسته يې، او يا ورته ووايي ستا د نکاح شائقين ډېر دي وامثال في ذکر في کتب الفق الشريف، قال الله تعالى لاجناح عليكم فيما عرضتم من خطبة النساء، او سره ددې چي تصريح يې نه ده روا کريمه: ولكن لاتواعدهن سرًّا.

فائده: رمي او قذف په لغت کي ويشتلو ته په غشي يا په ډبره يا بل ثقيل شى، او الفاظو کي کنايه د مطلق ښکنځلو څخه او په شرع کي نسبت د زنۍ ونر يا وښځي ته.

نکته: په دې تعبير کي قذف يا د رمي اشاره ودې ته ده چي نسبت د زنۍ و يو چا ته داسي درونـد نسبت دى لکه سړى چي په غشي وولي.

(المحصنٰت) پوه سه: چي دا آيت يعني والذين يرمون شروع په حکم آخر وروسته تر ذکر د زنۍ چي په دې کي نسبت د زنۍ وبل ته دى وهو وجب التناسب في اتصالهما.

پوه سه: چي حصن په لغت کي قلعه ته وايي بيا مجازًا په هر ده تحرز په شي مستعمليږي کما يقال درع حصينة اى محكمة، ولي چي زغره د لابس بدن ساتي له تاثير څخه د غشي، وفرس حسان هغه آس ته وايي چي راکب ته تکليف نه ورکوي.

فائده: محصنات په صيغه د اسم معفول ده يعني دې خپل فرج له زنۍ څخه ساتلى وي.

فائده: مراد له محصناتو څخه اجنبيات دي ولي چي خپلي ماينې ته قذف يعني نسبتت د زنۍ کول د هغه حکم بل دى چي وروسته به په قرآن کريم کي راسي.